

ERUDITIO – EDUCATIO

A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University
Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne

2021/2

(16. évfolyam / Volume 16.)

Alapító főszerkesztő / Founder Editor in Chief

Erdélyi Margit

Főszerkesztő / Editor in Chief

H. Nagy Péter

Szerkesztőbizottság / Academic Editorial Board

Dr. habil. PaedDr. Horváth Kinga, PhD. as Head of the Board (J. Selye University Faculty of Education, Dean)

Dr. habil. PaedDr. Juhász György, PhD. (J. Selye University, Rector)

Dr. Kalmár Melinda (University of Szeged Department of Contemporary History)

Dr. habil. Kaposi József, PhD. (Pázmány Péter Catholic University Faculty of Arts and Social Sciences Budapest)

Prof. Dr. Kéri Katalin, DSc. (University of Pécs Faculty of Humanities)

Doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD. (Comenius University Bratislava Faculty of Arts)

Dr. habil. PhD. Liszka József, PhD. (J. Selye University Faculty of Education)

Dr. habil. Miklós Péter, PhD. (University of Szeged Juhász Gyula Faculty of Education Department of Applied Social Sciences)

Prof. Tatsuya Nakazawa, PhD. (Tokaj University Faculty of Human Sciences, Tokyo)

Prof. PaedDr. Martin Pekár, PhD. (Pavol Jozef Šafárik University in Košice Faculty of Arts)

Dr. habil. Szarka László, CSc. (J. Selye University Faculty of Education)

Prof. Dr. Tóth Péter, PhD. (J. Selye University Faculty of Education)

Dr. Yuko Kambara, PhD. (University of Kitakyushu Center for Fundamental Education, Kitakyushu Japan)

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD. as Executive Editor (J. Selye University Faculty of Education)

Olvasószerkesztő / Language Editor

Mgr. Braxatoris Anita, PhD.

Dr. habil. Keserű József, PhD.

PaedDr. Zolczer Péter

English abstracts reviewed by

PaedDr. Péter Zolczer

Fordítás / Translation

Dr. habil. Vajda Barnabás PhD.

Tudományos folyóiratunk megtalálható a Central and Eastern European Online Library (CEEOL) nemzetközi adatbázisban.

Our scientific journal is registered in and databased by the Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

Náš vedecký časopis je databázovaný v medzinárodnej databáze Central and Eastern European Online Library (CEEOL).

FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu program kultúry národnostných menšín 2021 Kultminor

Tartalom / Content

TANULMÁNYOK / STUDIES

Vajda Barnabás:

Komáromi és más áldozatok. A szovjet hadsereg Észak-Komáromban 5

Edina Borovská – Simona Tomášková:

Anglizismen in deutscher Wirtschaftspresse: Vergleich zweier Nachrichtenmagazine. Einfluss der aktuellen Pandemie auf die Lexik 19

N. Varagya Szilvia:

Politikai kommunikáció. Napjaink szlovák közéleti retorikájának jellemzése az *Új Szó* című magyar napilap publicisztikai írásai alapján 35

Enikő Szőke-Milinte:

The possibilities of meaning creation in pedagogic communication 48

Gábor Reichert:

The Assessment of Sándor Márai in the Communist Press (1945–1948) 58

Molnár Bálint:

Intermedialitás Bret Easton Ellis *Glamoráma* című regényében 67

Baka L. Patrik:

A horogkereszt árnyékában II. Horváth László Imre: *Lett este és lett reggel* vs. Trenka Csaba Gábor: *Egyenlítői Magyar Afrika* 81

Anita Braxatorisová:

Italienische Einwortidiome unter kontrastivem Aspekt. Wortbildungsspezifität als Quelle von Interferenzfehlern 102

SZERZŐINK / AUTHORS 118

Komáromi és más áldozatok

A szovjet hadsereg Észak-Komáromban

Vajda Barnabás

Victims from Komárno and its neighbourhood: The Soviet Army in Komárno

Abstract

The paper analyses the history of the presence of the Soviet Army in Czechoslovakia in general, and at Fort Komárno in particular. It analyses how the Soviet Army (SA) settled in commencing form November 1968, and how it avoided to comply with the Czechoslovak legal system. It also sums up the tragic events that occurred in relation to ordinary Czechoslovak citizens and members of the SA, including shootings and road accidents. According to the current (2020) state of research by Czech and Slovak researchers such as Prokop Tomek, Ivo Pejčoch, Patrik Košický and others, the number of Czechoslovak civil fatalities can be set to 425 people, between August 21, 1968 and June 25, 1991 when the last Soviet soldier left the country. Fort Komárno is part of one of the biggest fortification systems in Central Europe. Due to its geographical position, situated on the River Danube and Váh, it used to have a rich military heritage. The troops of the Soviet Army stayed at the fort for 23 years. The estimated number of troops stationing at the fortress is set to 8000. The study also touches upon the historical memory of the presence of the Soviet Army at Fort Komárno which is surrounded by certain amnesia, which is not surprising if we consider the fact that the Czechoslovak public did not have a chance to get acquainted with the details of the Soviet military occupation, and especially not with all the harm that was caused by it, including individual and mass killings, robbery, rape, and environmental pollution.

Keywords: Komárno; Fortress; Soviet army; fatal accidents; garrison

Kulcsszavak: Komárom; Erőd; Szovjet hadsereg; végzetes balesetek; helyőrség

Subject-Affiliation in New CEEOL: History – Recent History – Post-War Period

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.5-18

Bevezető

A kommunista Csehszlovákiával foglalkozó történetírás sokat tud az 1968-at követő szovjet megszállásról, mégsem tud eleget.¹ A szélesebb közvélemény

¹ Jelen tanulmány a *Rôzne podoby slobody v totálnom štáte – politický život, náboženstvo, turiz-*

nemcsak 1968 és 1989 között nem tudhatott szinte semmit a szovjet hadsereg tetteiről, hanem 1989 után is nagyon sok akadály hátráltatta annak kutatását, hogy a 23 évig itt tartózkodó megszállók milyen károkat okoztak emberi életekben, nemzetgazdaságban, úthálózatban, természeti környezetben stb. Több más fundamentális részlet között csupán a legutóbbi években tárult fel például az, hogy hány halálos áldozatot hagyott maga után a szovjet katonai megszállás időszaka.² Hosszú-hosszú évekig „mindössze” kb. 200 áldozat neve és adata volt ismert. 2018-ban jutott el a cseh és a szlovák történelmi kutatás oda, hogy személyes adatok és fényképek szerint, egyesével és kronológiai rendben képes lett feldolgozni és közzétenni immár mintegy 425 áldozat részletes, tragikus történetét, akik a megszálló szovjet hadsereg relációjában 1968. augusztus 21. és 1991. június 25. (az utolsó szovjet katona távozása) között haltak meg. A forrásfeltáró kutatók azonban még így is azt mondják, hogy több ok (oroszlás és a szlovák katonai ügyészségi levéltárak zártsága, iratmegsemmisítések stb.) miatt a tényleges összes áldozat felderítése jelenleg nem lehetséges.³

Jelen tanulmány azokat a konkrét történeteket gyűjti össze, és azokat az eseteket vizsgálja, támaszkodva elsősorban cseh és szlovák nyelvű forrásközlésekre, amelyek vagy Komáromban és más magyarok lakta vidékeken magyar vagy nem magyar személyekkel történt halálos eseményeket érintenek, vagy pedig az érintetteik magyar állampolgárok vagy a megszálló magyar hadsereg katonái voltak. Másfelől a tanulmány történelmi kontextust kíván adni a konkrét eseményeknek azáltal, hogy részletesen taglalja az „ideiglenesen” itt állomásozó szovjet hadsereg általános jogi és katonai helyzetét Csehszlovákiában és a komáromi erődben.

A komáromi erőd: általános tudnivalók

A komáromi erőd Közép-Európa egyik legnagyobb és legépebb állapotban megőrzött erődje. Része egy gondosan megtervezett erődrendszernek, amely átnyúlik a Duna mindkét partjára, és magában foglalja a komáromi erődön kívül a monostori, az igmándi és a Csillagerődöt is. Magának az Észak-Komáromban található erődnek két fő része van: az Öregvár és az Újvár. Előbbi a 13. század óta épült, míg az utóbbi nagyrészt az 1663–1673-as időszakban jött létre, amikor az Újvárat egy itáliai erődépítő mérnök, Pietro Ferrabosco tervei alapján fejlesztették. A napóleoni háborúk során a Habsburg uralkodók felújították mindkét erődreszt, így új bástyák is keletkeztek. Az 1848-as forradalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia idejé-

mus a média v (Česko)Slovensku, Maďarsku a Východnej Európe 1938–1968 című tudományos projekt támogatásával készült: VEGA 1/0163/19.

2 „Celkový počet obetí na životech zo strany obyvateľov Československa v súvislosti s pobytom sovietskych vojsk je teda 425.” 1968 augusztus és 1968 december között: 137 fő; 1969 és 1991 között: 288 fő; összesen tehát 425 fő. A Prokop Tomek – Ivo Pejčoch szerzőpáros 2018 év végére datált kutatási eredményei alapján tehát 425 fő azon elhunytak összesített száma, akik csehszlovák állampolgárként az 1968-as szovjet katonai invázió következtében a szovjet hadsereggel kapcsolatos mindenféle esetek halálos áldozatai voltak (Tomek – Pejčoch 2018, 7).

3 Vö. „Kompletný prehľad všetkých incidentov s účasťou príslušníkov Sovietskej armády momentálne nie je možné v tejto fáze výskumu” (Tomek – Pejčoch 2018, 10).

ben az erőd újabb fejlesztéseket ért meg (Enyedi – Sikos 2008, 27–30, 67).⁴

Különleges geográfiai elhelyezkedésének köszönhetően Komáromnak, a városnak és az erődnek, kivételes katonai hagyományai voltak, vannak. Az erődrendszeren kívül, amely bizonyos időszakban képes volt akár 200 000 főt elszállásolni, a városban volt egy katonakórház és egy katonatemplom is. Az előbbi a két világháború közti időszakban elbontották, az utóbbi ma is áll, használaton kívül. Katonai értelemben Komárom az 1918 előtti Magyar Királyság északnyugati kapujának számított: a Duna folyam partján, a Duna és a Vág összefolyásánál, kb. 150 kilométerre Bécestől és 100 kilométerre Budapesttől, könnyen belátható a stratégiai helyzete.

A komáromi erőd a 20. században is szolgált katonai célokat. 1942 és 1945 között a magyar hadsereg használta többek között a keleti frontra küldendő katonák felkészítésére. 1968-tól kezdődően a Csehszlovákiát megszálló szovjet hadsereg egységei foglalták el és használták mindkét erődreszt egészen 1991-ig. Amikor a szovjetek kivonultak, egy időre a csehszlovák, majd 1993. január 1-je után a szlovák hadsereg vette birtokba. 2003-ban az erőd a szlovákiai Komárom város önkormányzatának tulajdonába került. Ettől kezdve a komáromi erőd elsősorban turisztikai célokat szolgál (Enyedi – Sikos 2008, 29; Swains – Onderčanin – Thomson 2018).⁵

A szovjet hadsereg Észak-Komáromban

A szovjet hadsereg csapatai 1968 és 1991 között huszonhárom éven át tartózkodtak Észak-Komáromban. A második világháború után a Szovjetunió hadai csak rövid ideig tartózkodtak Csehszlovákiában mint háborúban győztes országban. Azonban az 1968. augusztusi megszállás után a szovjet hadsereg tartósan berendezkedett az országban, elsősorban észak-csehországi és észak-morvaországi településeken, de mintegy tucatnyi szlovákiai településen, köztük Komáromban is (Baka – Maskalík – Medevcký – Minařík 2016, 246).

Az Észak-Komáromban állomásozó szovjetek az Öreg- és az Újváron kívül, amely hivatalosan a 166. (gárda) gépesített lövészezred állomáshelye volt (166. gardový motostrelecký pluk Komárno [Tomek – Pejčoch 2018, 465, 468]), további környékbeli létesítményeket is használtak, úgymint egy löteret Madaron (szlov. Modrany) és egy műszaki katonai alakulat egy pontonhídfoállást Izsán (szlov. Iža), amely helyszínek közel található Komáromhoz (Tomek – Pejčoch 2018, 18-25, 465, 468). A szovjet hadsereg itt-tartózkodásának egyik érdekessége, hogy a szovjet csapatok már 1968 előtt is a *közelben* voltak, mégpedig Dél-Komáromban, ahol a Duna túloldalán a monostori erődben, kb. 3 kilométerre légvonalban egy hatalmas lőszerraktár mellett állomásozott egy szovjet tankezred.

Miután 1968. október 25-én hivatalosan megalakult a Szovjet Hadsereg Középső Csoportja Csehszlovákiában (szlov. Stredná skupina sovietskych vojsk

⁴ A komáromi erőd részletes története elérhető többek között itt: Gráfél Lajos: *Nec arte. nec Marte*. <http://komarno.sk/content/necarte/index.html>

⁵ További sajtóbeli részletek itt: <http://basementfestival.sk/index.php/home/fort-komarno> [Letöltve: 2018.06.16.]; *Új Szó*, 2003.01.10., 7.; http://komarno.sk/content/necarte/svk/sucasny_stav_pamiatkova_obnova.htm [Letöltve: 2019.01.05.]

v Československu, röv. SSKSV; oroszul CGV, centrálnaja grupa vojsk), a Csehszlovák Néphadseregnek gyorsított ütemben kellett átadnia a laktanyákat és egyéb katonai létesítményeket, ahova 1968. november 1-jével kezdődően a szovjet katonaság beköltözött (Tomek – Pejčoch 2018, 19, 27; Baka – Maskalík – Medevcký – Minařík 2016).

A jelenleg rendelkezésre álló adatok, elsősorban a szovjet csapatkivonást lebonyolító csehszlovák hatóság zárójelentése szerint 1991-ben 73 500 szovjet katona és az ő 56 832 családtagjuk hagyta el az országot (Tomek – Pejčoch 2018, 129). Közülük a komáromi erődben és környékén a szovjet hadsereg kb. 7000–8000 katonát állomásoztatott. A három évre sorozott kiskatonák túlnyomó többsége lényegében elszigetelten élt a komáromi erődbeli laktanyában, kaszárnnyában. Tőlük eltérően a szovjet tisztek és a szovjet civil kiszolgáló személyzet, valamint az ő családtagjaik az erődön kívül laktak, és szabadon közlekedhettek.

A szovjet időkben a komáromi erőd egy nagyon szigorúan zárt területnek számított. A megközelíthetelenséget csak időnként szakította meg egy-egy kulturális rendezvény vagy erődlátogatás, amit a szovjet politikai tisztek szerveztek annak a feladatnak a jegyében, amely szerint jó társadalmi kapcsolatokat kellett kiépíteni a helyi lakossággal. Komáromban és környékén valószínűleg sokan emlékeznek arra, hogy az 1970-es vagy 1980-as években pionírként szervezett iskolai kiránduláson vettek részt Komáromban, és emlékezhetnek, milyen szigorú rend és fegyelem uralkodott az erődbeli laktanyában, körletekben. Ehhez hozzátartozott, hogy a kiskatonák a katonai objektumokon kívülre csak szolgálatteljesítés (pl. egyik helyről a másikra szállítás) közben jutottak, a városba csak nagyritkán, akkor is csak csoportosan, egyedül szinte sosem. Viszont időről időre kiszöktek az őrzött területekről (Tomek – Pejčoch 2018, 67), miközben nem ritkán autót loptak, hétvégi házakat törtek fel stb.

Bár a szlovákiai Komárom város 1991 után jelentős erőfeszítéseket tett, hogy hasznosítsa az erőd hatalmas épületeit és hatalmas területeit, mégis maga az erőd jelenleg meglehetősen elhanyagolt állapotban áll. A komplexum zárt terület, amely csak idegenvezető kíséretében látogatható. A szovjetek több mint két évtizedes komáromi ittlétének ma meglehetősen homályosak a nyomai és a történeti emlékei. Írásos visszaemlékezések, nyilvánosság elé tárt tárgyi emlékek vagy közkinccsé tett szellemi memorabiliák jelenleg alig-alig ismertek az Észak-Komáromban állomásozó szovjet katonasággal kapcsolatban, pedig magántulajdonban bizonyosan vannak fényképek, kézen-közön vett eszközök, tárgyak, ruhák, fegyverek stb., és egészen bizonyos, hogy sokaknak vannak különféle történetei, sztorijai a szovjetekről. Az észak-komáromi Duna Menti Múzeumban az elmúlt évtizedben számos kiváló kiállítást rendeztek, de ismereteim szerint egyik sem érintette a szovjet katonák ittlétét, laktanyáját stb. Még ha a város használatba veszi is az erőd egykor szovjetek által tartósan használt fizikai és kulturális tereit (szervezett erődlátogatások, Komáromi Napok stb. során), a hangsúly bizonyosan nem a szovjet katonasággal kapcsolatos emlékekre helyeződik, amelynek néhány falfeliraton és -festményen kívül nincs sok kézzelfogható nyoma sem az erődben, sem a helyi múzeumban (<https://www.muzeumkn.sk/index.php?cat=87&page=article>) [Letöltve: 2019.01.05.].

A szovjet megszállás nyomai az észak-komáromi levéltárban

A Komáromi Városi Nemzeti Bizottság (VNB) iratai között van néhány érdekes forrás, amelyek megragadták a szovjet katonai megszállás első pillanatait Komáromban. A Komáromi Járási Nemzeti Bizottság (JNB) 1968. szeptember 6-án tartott XXVI. plenáris ülésén jelen volt a Komáromi járás egész politikai vezetése, beleértve *Pavol Sádovskýt*, a Komáromi Járási Nemzeti Bizottság elnökét; *Anton Kostankót*, Szlovákia Kommunista Pártja Komáromi Járási Bizottsága vezető titkárát; (szlov. Okresný výbor Komunistickej strany Slovenska, OV KSS) *Kolárik* komáromi VNB-elnököt; valamint a komáromi VNB 34 képviselőjét.

A plenáris ülés jegyzőkönyve szerint a gyűlés fő témája „a szovjet hadsereg illegális jelenléte és az általuk okozott károk” voltak, mert ahogy Pavol Sádovský mondta a beszámolójában: „Nagyon nehéz napok vannak a hátunk mögött [...]. Először is a külföldi állampolgárok ügyeit kellett intéznünk, akik itt rekedtek amiatt, hogy a Magyarországra vezető utat teljesen leállították. Ezen felül a Varsói Szerződés katonaságainak beavatkozása országunkban rendkívüli helyzetet teremtett a helyi lakosság élelmiszer-ellátását illetően. Az első napok során a lakosaink elkezdtek felvásárolni a lisztet, rizst, cukrot, sót, zsírt stb.”⁶

A Komáromi Járási Nemzeti Bizottság elnöke nem titkolta a személyes csalódottságát és a nemzeti büszkeségén esett csorbát, amikor ezt mondta: „Tárgyalunk azoknak a hadseregeknek a képviselőivel, akik *jogtalanul megszállták a földünket*.” Érdekes módon Sádovský ekkor még ugyanabban a hangulatban és szellemben nyilatkozott, mint ahogy a Csemadok tette 1968 augusztusában, amikor is Csemadok-aktivisták Komáromban olyan szórólapokat terjesztettek, amelyeken magyar nyelven arra szólították fel a magyar katonákat, hogy „tiltakozzanak az agresszió ellen” (Popély 2008, 166–167, 47. számú dokumentum).

Másfelől viszont Sádovský már ekkor, 1968. szeptember legelején azoknak a pártján állt, akik az események megnyugtató szorgoskodtak a célból, hogy a helyzet minél gyorsabban visszabilenjen a „normalitásba” (ahogy az 1968-as reformfolyamatok előtti állapotokhoz való visszatérést nevezték). Sádovskýnak a Komáromi járás teljes politikai vezetése előtt kellett megmagyaráznia a JNB vezetőinek egyes, a megszállás csúcspontjaiban tett lépéseit:

Kritizáltak minket azért [a forrás nem nevezi meg, kiről van szó], hogy a szovjet hadsereg képviselőivel tárgyaltunk. 1968. augusztus 22-én Smokovský tábormok, a szovjet hadsereg parancsnoka felkereste Kostanko elvtársat azzal a kéréssel, hogy tárgyalni szeretne. A JNB-n tárgyaltunk, ahol megkínáltuk őket kávéval. Nagyon tisztességesen tárgyaltak velünk, ami nem is lepett meg minket, mivel ismertük már őket a nagy [1965-os] árvíz óta, amikor sokat segítettek. Azt mondták, hogy el kellett foglalniuk minket, de azt ígérték, hogy a hadsereget a városon kívül fogják elhelyezni. És meg is tartották az ígéretüket, mert a szovjet katonaság azóta is csak a [Szlovákia és Magyarország közti] hídon tartózkodik. [...] Megerősíthetem, hogy a szovjet hadsereg tisztjei 21:00 órától 22:30 óráig voltak velünk azon a napon [a JNB épületében].⁷

6 Státny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno. Fond: ONV KN, Zápisnica PL z 06.09.1968, 1-35.

7 Státny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno. Fond: ONV KN, Zápisnica PL z 06.09.1968, 1-35.

Ennek az 1968. szeptember 6-i komáromi JNB plenáris gyűlésnek az is a célja volt, hogy a régióban kiértékeljék „az országban uralkodó helyzetet”. Nem túl hosszú vita után a járás politikai képviselőitől azt várták, hogy „nyilatkozzanak a járásban uralkodó politikai és gazdasági helyzettel kapcsolatban”. Ebben a nyilatkozatban a Komáromi járás politikai elitje meglehetősen éles szavakkal fejezte ki megütközését a Szovjetunió beavatkozása által okozott anyagi és szellemi károk miatt Komáromban és környékén:

Jelentős károk keletkeztek főleg a vasútvonalakban Komárno és Komárom között annak köszönhetően, hogy a nehéz technika átment a hídon. Ezekben a helyeken az összes vasúti sint teljesen ki kellett cserélni. A [*határátkelőnél található*] felvonóhid szintén megsérült a nehéz katonai mechanizmusok miatt, mivel ezek magasan meghaladták a híd technikai kapacitását. Az utat és a vasutat ért anyagi károk jelentősek, körülbelül 56 millió koronára becsüljük őket. *Az anyagi károkat helyre lehet hozni, de az okozott erkölcsi károk jövátételtenek.*⁸

A szovjet megszállás jogi háttere

A szovjet hadsereg csehszlovákiai tartózkodásának jogi státusa kezdetben teljesen rendezetlen és bizonytalan volt. A megszállás alapdokumentumává az „a Csehszlovákia területén ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok” ügyében kötött kétoldalú szerződés vált (szlov. Zmluva medzi vládou Československej socialistickej republiky s vládou SSSR o podmienkach dočasného pobytu sovietskych vojsk na území ČSSR), amelyet a két érintett ország kormánya Moszkvában tárgyalt meg, majd 1968. október 16-án Prágában írt alá, és amelyet két nappal később a prágai Szövetségi Gyűlés képviselői is elfogadtak (Tomek – Pejčoch 2018, 16, 20; Košický 2009, 229).

Bár az 1968 októberében kötött szerződés idővel kiegészült az 1968 utáni szovjet katonai jelenlét másik alapdokumentumával, a Cseh-Szlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió közötti barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződéssel (Popély 2006, 314), amelyet 1970. május 6-án Prágában írt alá ünnepélyes körülmények között Gustáv Husák, Lubomír Štrougal, L. I. Breznyev SZKP KB főtitkár és A. N. Koszigin, a Szovjetunió Minisztertanácsának elnöke – ténylegesen a szovjet megszállás mindennapi helyzeteit és az együttélés főbb konfliktusait főként az előbbi dokumentum szabályozta (Bartl a kol. 1997, 165).

A szerződés alapvetően leszögezte, hogy a szovjet hadsereg katonáinak, a katonákhoz tartozó civil személyzetnek és az ő családtagjaiknak kötelességük betartani Csehszlovákia jogrendjét. Ugyanezen szerződés értelmében bármely bűncselekmény esetén, amit Csehszlovákia területén követtek el, a szovjet érintetteknek kötelességük volt magukat alávetni a csehszlovák jogrendnek, bíróságoknak és más hivatott szervezeteknek. A szerződés szellemében azokat a bűncselekményeket, amelyeknek szovjet illetőségű résztvevőjük volt, a csehszlovák államrendőrségnek kellett kivizsgálnia. Ennek befejezte után az összegyűjtött dokumentációt, bizonyí-

⁸ Štátny archív v Nitre, pracovisko Archív Komárno. Fond: ONV KN, Zápisnica PL z 06.09.1968, 1–35.

tékokat stb. meg kellett kapnia az illetékes csehszlovák katonai ügyészségnek, aki az iratokat átadta a szovjet katonai ügyészségnek. A jogerős döntést végső soron az esetek túlnyomó többségében a Csehszlovákia területén működő szovjet katonai ügyészségnek kellett meghoznia (Tomek – Pejčoch 2018, 21, 24).

Bár ez a jogi alaphelyzet teljesen egyértelműnek látszott, a gyakorlatban számos ponton nem működött. A szovjet hadsereg kötelékébe tartozó katonai és civil személyekre eleve nem vonatkoztak a csehszlovák útlevel-, vízum- és vámkötelezettségek. Másfelől a szerződés meghatározásai nem vonatkoztak azokra a jogi eseményekre és jogi eljárásokra, amelyeket a szovjet kötelékbe tartozó személyek vagy kizárólag a Szovjetunió viszonylatában (pl. annak kárára) követtek el, vagy ugyan csehszlovák viszonylatban követtek el, de a bűncselekményt szolgálatteljesítés közben és a kijelölt katonai állomáshelyük területén követtek el. Ennek megfelelően a szerződés hallgatólagosan megengedte és elismerte, hogy Csehszlovákia bizonyos területei de facto idegen (szovjet) fennhatóság alá tartoznak. Ebből a joghézagból az következett, hogy a későbbiekben egyes szovjet katonai parancsnokok egyszerűen szovjet felségterületnek nyilvánították nemcsak a laktanyákat és egyéb szovjet használatban lévő területeket, hanem időnként egész városokat is, ami által ignorálni tudták a csehszlovák jogrendet bármilyen bűncselekmény esetén (Tomek – Pejčoch 2018, 21).

A szovjet hadsereg 1968. augusztusi megszállásának első szakaszában teljes jogi káosz uralkodott. (Más kutatók is a káosz kifejezést használják. Lásd pl. Košický 2009, 227) Ebben az időszakban gyakorlatilag kivizsgálatlanul és teljességgel büntetlenül maradtak olyan, szovjet katonák által elkövetett bűncselekmények, mint egy sor halálos kimenetelű jogosulatlan fegyverhasználat egyének és/vagy csoportok ellen, vagy olyan önkényes házkutatások és útellenőrzések, amelyeknek gyakran csak lopás és rablás volt a célja. Ezek közül a következmény nélkül maradt esetek közül kiemelkedik a pozsonyi Orsolyák utcai templom és a Szent Márton-dóm kriptái ellen elkövetett betöréssorozat 1968. augusztus 23-án (Košický 2009, 227).

Ezután a kezdeti kaotikus periódus után megfigyelhető egy kétéves időszak, amikor a csehszlovák hatóságok megpróbálták határozottabban fellépni a szovjet katonák visszaélései ellen. Erre utalnak azok a források, amelyeket cseh kutatók tártak fel, és amelyek arról tanúskodnak, hogy közvetlenül 1968 augusztusa után, valamint 1969 folyamán a csehszlovák katonai bíróságok sorozatban és fenntartások nélkül tárgyalták a szovjet megszállókkal kapcsolatos eseteket, incidenseket.

A későbbiekben azonban megtört a csehszlovák jogi hatóságok lendülete, és az esetek egyre gyakrabban végezték a szovjet katonai hatóságok hatókörében. A helyzet feltárása érdekében 1969 végén több jelentés is készült csehszlovák oldalon a szovjet katonai hatóságokkal való együttműködés jövőjéről és módjairól. Prágában František Helšic, Pozsonyban pedig Vladimír Mathern dolgozott ki egy-egy jelentést a szovjet katonai jelenlét első teljes évének jogi tapasztalatairól (Tomek – Pejčoch 2018, 21–22). Eszerint a szovjet katonai és civil érintettségű kihágások, vétségek és bűncselekmények kivizsgálása közben ugyan komoly nehézségek tapasztalhatók (pl. a tanúk fellelése, a tolmácsok bebiztosítása, a két ország jogelveinek különbségei stb.), de mindkét jelentés azt a konklúziót vonta le, hogy

mindezen gyakorlati problémák ellenére a súlyos bűncselekményeket, s különösen a halálos kimenetelűeket a csehszlovák hatóságoknak kell, kellene tárgyalniuk.

Azonban a források azt mutatják, hogy a későbbiekben nem ez történt. Ellenkezőleg, az idő előrehaladtával a körülmények afelé tendáltak, hogy mind a csehszlovák rendőrség és a civil hatóságok egy bizonyos ponton, általában a legszükségesebb vizsgálati cselekmények elvégzése után, szinte automatikusan szovjet hatáskörbe utalták tovább azokat a bűneseteket, amelyekben bármilyen módon a szovjet megszálló hadsereg kötelékébe tartozó állampolgárok voltak érintve (Tomek – Pejčoch 2018, 23).

Konkrét esetek

A megszálló szovjet hadsereg tagjai által elkövetett összes jogi esetben: a kihágások, a vétségek és a bűncselekmények tekintetében is érvényes, hogy a csehszlovák hatóságoknak gyakorta már az esetek kivizsgálására is korlátozott volt a befolyásuk, a büntetési szakaszra pedig egészen minimális. A csehszlovák belügyminisztérium 1970 tavaszán jutott el oda, hogy kiadjon egy irányelvet, amely a rendőrség számára szolgált útmutatásul, ha a bűneseteknek szovjet állampolgár érintettjük volt. A forrásfeltáró kutatók azonban egybehangzóan állítják, hogy ténylegesen a csehszlovák hatóságoknak alig-alig volt beleszólásuk ezekben a jogügyekben (Tomek – Pejčoch 2018, 54).

Tényként állapítható meg, hogy az itt töltött 23 év alatt a szovjet hadsereghez tartozó katonai és civil személyeknek egészen elképesztő mennyiségű peres ügybe keveredtek – és ezek csak azok, amelyek a csehszlovák hatóságok tudomására jutottak. Ha félretesszük a legbestiálisabb bűncselekményeket (gyilkosság, nemi erőszak), akkor az esetek közül számukat tekintve a közúti balesetek és ezek variációi emelkednek ki mint tipikus esetek: jogosítvány nélküli autózvezetés, rendszám-tábla nélkül és/vagy lopott járművel és/vagy ittassággal súlyosbítva stb. (Tomek – Pejčoch 2018, 55, 70, 105).

Az alábbiakban azokat a *halálos kimenetelű történeteket* gyűjtöttük össze, amelyek vagy Észak-Komáromban és más, magyarok lakta vidékeken magyar vagy nem magyar személyekkel történtek, vagy az észak-komáromi helyőrségbe tartozó szovjet katonát érintettek, vagy pedig az érintettjeik magyar állampolgárok vagy a megszálló magyar hadsereg katonái voltak. Az eseteket időrendben közöljük.

1968.08.21. Zsigárdi Lajos (1923–1968) története. A nyárasdi (szlov. Topoľníky, Dunaszerdahelyi járás) illetőségű férfi, akit a vizsgálati anyagok kifejezetten magyar nemzetiségűnek neveznek, a helyi földműves szövetkezet dolgozója volt, nős, három gyermek édesapja. A szovjet katonai invázió első napján, augusztus 21-én a saját nyárasdi házuk előtt halt meg. Reggel 6 órakor befogta a lovait a kocsiba, és azzal leállt a házuk előtt. Az úton váratlanul megjelenő szovjet harckocsik zaja megriasztotta a lovakat. Zsigárdi megpróbálta őket megfékezni, közben azonban egy tank elütötte őt, és részben át is haladt a testén. A harckocsi meg sem állt, továbbhaladt, az elkövető kiléte soha nem derült ki (Tomek – Pejčoch 2018, 194–

195; Košický 2009, 245). Minden bizonnyal Zsigárdi Lajos volt a szovjet katonai beavatkozás első magyar áldozata.

1968.08.21. Szvityel József (1949–1968) története. A forrásokban kifejezetten magyar nemzetiségűnek mondott Szvityel József negyedi (szlov. Neded, Vágsellyei járás) lakos volt, nőtlen, aki a Priemstav nemzeti vállalat dolgozójaként Pozsonyban dolgozott szobafestőként. A szovjet katonai invázió legelső napján, 1968. augusztus 21-én Pozsony belvárosában érte a halál, amikor 12:30 órakor a Szlovák nemzeti felkelés terén, a Főposta előtt gépfegyverből származó lövés érte. A haslövésével még három hónapig élt, 1968. november 26-án hunyt el. A kutatók szerint Szvityel József Negyeden van eltemetve, viszont a tragédiát megörökítő, a Főposta épületén található emléktábláról hiányzik a neve (Košický 2009, 244).

1968.08.21. László János (1915–1968) története. A források szerint magyar nemzetiségű férfi nagyidai (szlov. Veľká Ida, Kassai járás) cipész volt, akit szovjet géppuskából származó lövés ölt meg a Kassa belvárosában lévő Felszabadtók terén (szlov. Ná mestie osloboditeľov) augusztus 21-én 15:30-kor. Az őt ért fejlövésbe a helyszínen behalt. László Jánosnak meglehetősen kalandos élete volt, és a jelek szerint a férfi időről időre ki is nyilvánította a mindenkori rendszerrel szembeni állásfoglalását. Az 1915-ben Göncruszkan született férfi a második világháború alatt a magyar hadseregben szolgált, majd egy évet töltött szovjet hadifogságban. A háború után nem Magyarországra tért vissza, hanem a szlovák szakirodalom szerint „mint szlovák nemzetiségű” repatriált Szlovákiába. A legvadabb kommunista időkben, 1951-ben több társával együtt megkíséreltek az NSZK-ba szökni, amiért a kassai bíróság (a Makróczy István és társai per keretében) a „köztársaság területének illegális elhagyása” címén előbb egyéves szabadságvesztésre ítélte, amit a feljebbviteli bíróság 5 évre súlyosbított. László Jánost Nagyidán temették el 1968. augusztus 27-én. Beszámolók szerint a sírja jeltelen, viszont a nevét és a halála emlékét őrzi egy, a kassai Fő utcán található emléktábla (Tomek – Pejčoch 2018, 177–178; Košický 2009, 235–236).

1968.09.12. Sabol Štefan/István (1926–1968) története. Sabol Kisidán (szlov. Malá Ida, Kassai járás) volt üzemi őr. Szeptember 12-én, miközben a kisidai kocsmá előtt iddógált, belekeveredett a közelében italozó szovjet katonák verekedésébe. Miközben a civakodó katonákat a rangidős tiszt megpróbálta lecsillapítani, lövések dördültek és sérültek is voltak. A rendőrségi jelentés szerint Sabolt akkor érte lövés, amikor ő is közbeavatkozott, és nem kizárt, hogy nála is volt fegyver. Bonyolítja az események pontos rekonstruálását, hogy a vizsgálatot végző szlovák rendőrségi jelentés szerint nemcsak a résztvevők lövöldöztek, hanem egy időközben kiérkező szovjet csapatszállító járműről is adtak le lövéseket. Sabol pár nappal később, augusztus 26-án a csacai (szlov. Čadca) kórházban behalt a sérüléseibe (Tomek – Pejčoch 2018, 231–232; Košický 2009, 229).

1968.10.12. Dominik Teplan (1908–1968) története. A nyugdíjas korú Teplan vasútrendőr volt az Érsekújvár melletti Hull (szlov. Hul) községben. Október 12-én

egy magyar katonai konvoj járművei közé keveredett, és a tanúk szerint szabályosan közlekedő biciklis Teplant egy teherautó elütötte. A Szabó László nevű katonasofőr vezette teherautó továbbhajtott, viszont a konvoj parancsnoka a saját autójával bevitte a sérültet a nagysurányi (szlov. Šurany) poliklinikára. Teplan a kórházba szállítás közben meghalt. A szlovák rendőrség kivizsgálás után az esetet átadta a magyar katonai bíróságnak, amely felmentette Szabót azzal az indokkal, hogy a biciklista szabálytalanul közlekedett (Tomek – Pejčoch 2018, 240–241). Teplan történetét az esetet közlő szlovák történész a jogrend megcsúfolásának tartja, mivel a körülmények ismeretében bizonyítottan véli a magyar sofőr vétességét (Košický 2009, 229).

1968.10.21. Milan Paulík (1955–1968) története. A hétgyermekes családból származó tizenhárom éves fiút Felsőrécsény (szlov. Rišňovce, Nyitrai járás) főutcáján ütötte el a magyar hadsereg teherautója. A vizsgálat szerint a pótkocsis katonai teherautó nagy sebességgel haladva a falu közepén lesodródott az útról, és egy homokrakásnak ütközött, ahol több iskolás fiú álldogált. Milan Paulík a helyszínen életét veszítette. A magyar hadsereg sofőrjét, Horváth Lászlót nem ítélték el, mivel a hivatalos jelentés szerint a baleset oka fékhiba volt (Košický 2009, 243).

1974.12.14. Vasko József (1948–1974) és Molnár Mikós (1953–1974) története. A letragikusabb és legrejtélyesebb eset 1974 decemberében történt Komáromban. Egy őrszolgálatot teljesítő szovjet katonára, bizonyos Muszeg Babkenovics Szardarjan „a szovjet katonai objektum” (feltehetően az észak-komáromi erőd) falánál gépfegyverrel agyonlőtt két civilt. Vasko József és Molnár Mikós a komáromi Melioračnė stavebnė združenie nevű üzem dolgozói voltak, akiket szolgálati feladatra, árvízfelügyeleti munkára küldtek a Vághoz. A Szardarjan ellen kétféle emberölés miatt indított eljárást leállították azzal az érveléssel, hogy a két férfi olyan területre lépett, ahol tábla figyelmeztetett a katonai objektumra, ráadásul az őrs tanúvallomása szerint a két férfi nem reagált az orosz nyelvű „Feküdj!” felszólításra. Másfelől viszont Vasko és Molnár egyáltalán nem léptek szovjet felségterületre, az őrs az objektum falán kívül (!) lőtt a fegyvertelen férfiakra. A Vasko–Molnár-esetnek több, máig bizonytalan pontja van. Először az, hogy mit keresett a két férfi a szovjet objektum közelében azon a napon (szombaton) és abban az időpontban – az eset ugyanis éjjel 1:30-kor történt. Másodsorban, a két munkás egy nappal korábban kapta az utasítást a munkára, viszont a főnökük azt vallotta, hogy kifejezetten figyelmeztette őket, hogy ne menjenek a katonai objektum közelébe, ők mégis megközelítették azt. Harmadsorban a szovjet őrs azt vallotta, hogy valamilyen fegyvert látott megvillanni az egyik személy kezében, ráadásul az őrs szerint amint a levegőbe lőtt, a két férfi futni kezdett. A két halálos áldozatot követelő komáromi ügyet a rendőrségen kívül a szovjet katonai ügyész is vizsgálta, valamint a Csehszlovákiában állomásozó szovjet katonai parancsnok képviselője is. Szardarjant végül bűncselekmény hiányában felmentették (Tomek – Pejčoch 2018, 104, 327).

1975.06.14. Június 14-én délelőtt 10 órakor a csehszlovák határőrség illegális határátlépés közben feltartóztatta Vlagyimir Ivanovics Prechotkov (szül. 1955) kato-

nát, aki a dél-komáromi szovjet laktanyából szökött el az alakulatától június 12-én. Kétnapi erdőben való bujkálás után Prechotkovot csehszlovák területen elfogták és visszaadták Magyarországra (Tomek – Pejčoch 2018, 94), későbbi sorsa ismeretlen.

1975.08.03. Őrszolgálat közben szökött meg észak-komáromi alakulatától egy Donyeckí nevű szovjet katona. Helyzetét súlyosbította, hogy törrel, 30 kézigránáttal és éles lőszerrel volt felfegyverkezve. Sem a sikertelen dezertáció részletei, sem elfogásának körülményei nem ismertek, csak annyi, hogy az esetéről beszámoló jelentés szerint a katona Ausztriába vagy az NSZK-ba akart szökni, valamint hogy ügyében a csehszlovák katonai elhárítás és a KGB együttesen intézkedett. Donyeckí későbbi sorsa ismeretlen (Tomek – Pejčoch 2018, 94).

1982.02.01. A losonci (szlov. Lučenec) rendőrök február 1-jén 17 órakor letartóztattak két szovjet katonát, amint azok egy közelebről meg nem nevezett helyszínen digitális órákat árultak. A személyi motozáskor 96 db digitális órát találtak náluk, arról azonban nincs jelentés, hogy hány darab órát adtak el. Alekszander Marinovics Petrickí (szül. 1963) tiszthelyettesnek (a cseh nyelvű szakirodalomban „pprap.”) és Valerij Vlagyimirovics Brencs (szül. 1964) katonának az észak-komáromi szovjet laktanyában volt az állomáshelyük. Cselekedetük és esetük a hidegháború korszakának és a szigorú komáromi államhatárrezsim ismerőinek nem meglepő, mondhatni már-már rutinszerű. Ismert, hogy a komáromi Duna-kikötőben állomásozó hajók a Fekete-tengertől Bécsig szállítottak legális és illegális árucikkeket. A hajók révén a kapitalista Törökországtól több zárt gazdasági rendszerű kommunista országon (Románia, Bulgária, Magyarország) át a vegyes gazdasági rendszerű Jugoszlávia érintésével a gazdag Bécsig áramoltak az áruk. A Komáromban virágzó árucsempészetből (farmer, italok, cigaretta stb.) jócskán kivették a részüket a Csehszlovákiában állomásozó szovjet katonák, akik a hajórakományokat ellenőrizték, miközben eleve nem is vonatkoztak rájuk a helyi útlevél-, vízum- és vámkötelezettségek. A nagyon fiatal Petrickí és Brencs (ha hihetünk az adatoknak, akkor az incidens idején nem voltak még húszévesek sem) bűnügyét a továbbiakban a szovjet katonai hatóságok intézték, így nem tudjuk, mi lett velük (Tomek – Pejčoch 2018, 21, 92–93). Nem állunk azonban távol az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy esetük csak egy a végtelen számú hasonló kisstílusú csempészeset közül, amelyet a komáromiak és a környékbeliek, akik üzleteltek a határőrökkel, vámosokkal és katonákkal, nagyon jól ismertek.

1983.04.07. Nyári Tibor (1960–1983) története. Az Érsekújvár és Bajcs között történt közúti baleset, amelynek az észak-komáromi Járási Építési Vállalatnál (szlov. Okresný stavebný podnik) dolgozó Nyári Tibor volt az áldozata, egyike azoknak, amelynek a végén a szovjet sofőrt vétkesnek találták és el is ítélték. Április 7-én a szovjet hadsereg autóbusza szovjet tisztet szállított, és a késő este biciklivel közlekedő ógyallai (szlov. Hurbanovo) lakos Nyárit a busz 21:20-kor elütötte. A sofőr azt állította, hogy a biciklis áttért az ellenirányba, és ezért következett be a baleset. Az ügyet előbb a komáromi rendőrség vizsgálta együttműködve Grotko vezérőr-

naggyal, az észak-komáromi szovjet helyőrség illetékesével, később átadták az iratokat a pozsonyi katonai ügyészségnek. Végül a sofórt, Vlagyimir Alekszandrovics Naszledszkovot 1983. augusztus 24-én a katonai bíróság három év szabadságvesztésre ítélte azzal az indoklással, hogy a buszt vezetve kitért a menetirányból, és úgy ütötte el Nyárit (Tomek – Pejčoch 2018, 402).

1984.01.30. Csupor Sándor (1951–1984) története. Csupor magyar állampolgár volt, a Malév alkalmazottja, aki szabadság céljából jött Dél-Szlovákiába. Január 30-án délelőtt 11-kor saját személygépkocsijával (Fiat 126 P) lépte át a magyar–szlovák államhatárt, majd autózott tovább Ipolyság (szlov. Šahy) és Gyűgy (szlov. Dudince) érintésével észak felé. Ugyanaznap este 17:30-kor a Hontianske Tesáreből Hontnémeti (szlov. Hontianske Nemce) felé vezető alacsonyabb rendű úton, Domaníky község területén frontálisan összeütközött egy szovjet ZIL-lel. Az észak-komáromi szovjet helyőrség teherautóját vezető sofőr vétlen volt, mert Csupor a csúszós úton gyorsan, nem az időjárási körülményeknek megfelelően vezetett. Bár a ZIL is lesodródott az útról, egy árokba, illetve patakba borult, de a kis Polski Fiatnak a masszív teherautóval szemben semmi esélye nem volt. Mivel Csupor Sándor vérében a boncoláskor igen magas alkoholszintet állapítottak meg, ezért a szovjet sofőr ellen a vizsgálatot leállították (Tomek – Pejčoch 2018, 412).

1984.08.22. Papp László (1915–1984) története. Ennek a Madar (szlov. Modrany) községben történt közúti balesetnek a 69 éves Papp László volt az áldozata. A biciklivel közlekedő férfit egy szerdai napon 10:40-kor ütötte el a szovjet hadsereg Kamaz típusú teherautója úgy, hogy Papp egy mellékútról a fő útra kanyarodva nekihajtott a teherautónak, elesett, és a helyszínen életét veszítette. Madaron kivételesen sok szovjet jármű közlekedett, mert a község határában volt található a komáromi szovjet kontingens lőtere. A balesetet a vizsgálat egyértelműen a sérített számlájára írta, így a sofórt, Alekszander Sztjepanovics Kirjuchint (szül. 1965) felmentették (Tomek – Pejčoch 2018, 415).

1985.11.15. Potocki András (1923–1985) története. Potocki András nagypeszeki (szlov. Sikenica, Lévai járás) illetőségű lakos volt, a nagypeszeki egységes földműves szövetkezet dolgozója, aki november 15-én az esti órákban Nagypeszekről jövet a Zbrojníky–Hontfüzesgyarmat (szlov. Hontianska Vrbica) – Déménd (szlov. Demandice) útkereszteződésben összeütközött egy szovjet GAZ teherautóval, amelyet az észak-komáromi helyőrségből származó Alekszandr Michajlovics Ilkijev (szül. 1966) vezetett. A lévai (szlov. Levice) rendőrség vizsgálata szerint a balesetet, amelyben három szovjet katona megsérült, az S-1000-MB személygépkocsit vezető Potocki okozta azzal, hogy nem adott elsőbbséget a főúton közlekedő teherautónak. Potocki András a súlyos sérüléseibe a helyszínen belehalt (Tomek – Pejčoch 2018, 429).

1990.03.08. Čuková/Csuka Juliana (1931 – 1990) története. Március 8-án reggel 6:10 és 6:15 között a komáromi helyőrség egyik hivatásos szovjet katonája, egy bizonyos Iszlam Amercsanogla Gulijev (szül. 1963) egy Moszkvics 412-es személyautót vezetve nekihajtott egy másik személyautónak, amely a Bajcs–Párkány főútvonalon haladt, és amelyben Csuka László és neje utazott. Gulijev nem állt meg stoptáblánál, úgy ütközött bele a házaspár Škoda 100-asába. Csuka Juliana az ütközéstől kiesett az autóból, és kórházba szállítás közben meghalt. Mint utóbb kiderült, Gulijevnek nem volt jogosítványa – ami a regisztrált, szovjetek által elkövetett közlekedési balesetekben elég gyakori jelenség volt. Súlyos testi sértés miatt eljárás indult ellene. Mivel azonban az eset 1990 márciusában történt, amikor már belátható időn belül szóba került a szovjet csapatkivonás, Gulijev leszerelt és hazautazott. A tettes távolléte miatt 1990. május 30-án a komáromi rendőrség leállította a nyomozást, így a halálos kimenetelű baleset elkövetője elkerülte a büntetést (Tomek – Pejčoch 2018, 454).

1990.04.11. Borsányi Gáspár (1957–1990) és Bende Teodor (1923–1990) története. Borsányi Gáspár peredi (szlov. Tešedíkovo, Vágsellyei járás) pap és utastársa április 11-én a Rimaszombatból Rozsnyóba vezet úton, Gömörfüge (szlov. Figa, Rimaszombati járás) község és Tornalja között szenvedett halálos balesetet. A Škoda 120-asban utazó két férfi 9:05-kor egy Tornalja előtti éles jobb kanyarban nagy sebességgel áthajtott az út bal oldalára, és nekiütközött egy Kamaz teherautónak, amely Rimaszombatban állomásozó szovjet katonákat szállított. Mindketten azonnal meghaltak. Mivel a vizsgálat szerint a balesetet Borsányi okozta, a szovjet sofőrt nem vonták büntetőeljárás alá (Tomek – Pejčoch 2018, 455).

Összefoglalás

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a közúti balesetekben a szovjet katonák érintettsége még a laikus szemlélőnek is feltűnik, aminek több oka volt, de mind egy eredőre volt visszavezethető. Tudniillik arra, hogy a szovjet katonai vezetés, az idegen megszállók felsőbbrendű attitűdjének megfelelően, mereven elutasította a csehszlovák hatóságok abbéli szándékát, hogy a szovjet hadsereg mozgását akár csak minimális mértékben is ellenőrizzék. Ebből pedig az következett, hogy a szovjet katonai járművek, teherautók stb. gyakorlatilag bármikor és bárhol közlekedhettek az ország területén anélkül, hogy azt előzetesen bejelentették volna, esetleg óvintézkedéseket tettek volna, vagy egyszerűen csak fokozott óvatosságra intették volna az érintett lakosságot.

Irodalom

- Baka, Igor – Maskalík, Alex – Medevcký, Matej – Minařík, Pavel (2016): *Vojenské dejiny Slovenska. VII. zväzok. 1968–1992*. Bratislava: Magnet Press Slovakia.
- Bartl, Július a kol. (1997): *Lexikón slovenských dejín*. Prvé vydanie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Enyedi György – Sikos T. Tamás (eds.) (2008): *One Town – Two Counties Komárom/Komárno*. Komárom: Research Institute of J. Selye University.
- Germuska Pál (2010): *Vörös arzenál*. Budapest: 1956-os Intézet – Argumentum.
- Gráfel Lajos: *Nec arte. nec Marte*. <http://komarno.sk/content/necarte/index.html> [Letöltve: 2018.11.10.]
- Košický, Patrik (2009): *Obete okupácie 1968*. In: Londák, Miroslav – Sikora, Stanislav a kol.: *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava: Veda, 227–245.
- Londák, Miroslav – Sikora, Stanislav a kol. (2009): *Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách*. Bratislava: Veda.
- Michálek, Slavomír (2008): *Rok 1968 a Československo - postoj USA, Západu a OSN*. Bratislava: Historicky ústav SAV.
- Orság, Petr (2016): *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Popély Árpád (2008): *1968 és a csehszlovákiai magyarság*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Swains, Howard – Onderčanin, Lukáš – Thomson, James: *Prodigious fortress of Komárno*. <https://spectator.sme.sk/c/20062229/war-heroism-and-history-in-slovakia.html> [Letöltve: 2018.06.16]
- Tomek, Prokop – Pejčoch, Ivo (2018): *Černá kniha sovětské okupace. Sovětská armáda v Československu a jej objěti 1968–1991*. Druhé doplněné vydání. Cheb: Vyd. Svět křídel.
- Vajda Barnabás (2009): *Az országhatár percepciója Komáromban egy 2008-as oral history gyűjtés alapján*. In: Liszka József (ed.): *Interetnikus és interkulturális kapcsolatok Dél-Szlovákiában*. Komárom: Selye János Egyetem /Monographiae Comaromienses 1/, 33–53.
- Vajda, Barnabás (2014): *The Komárom/Komárno Case, or from the 'Iron Curtain Feeling' to the 'No-Border Feeling'*. In: Ieda, Osamu (ed.): *Transboundary Symbiosis over the Danube. EU integration between Slovakia and Hungary from a local border perspective*. Sapporo: Slavic Research Venter, Hokkaido University, 49–67.

Anglizismen in deutscher Wirtschaftspresse: Vergleich zweier Nachrichtenmagazine

Einfluss der aktuellen Pandemie auf die Lexik

Edina Borovská – Simona Tomášková

**Anglicisms in German Business Press: An Analysis of two News Magazines
The Influence of the Current Pandemic on the Lexis**

Abstract

The presented paper concentrates on Anglicisms in German press. We aim to analyse business articles of two news magazines: *Der Spiegel* and *Focus Online* in order to determine the absolute frequency of Anglicisms. The selection of the mentioned news sources is based on their high selling volumes. The quantitative and qualitative analyses reveal comparable results in both magazines. The majority of obtained Anglicisms are nouns. They are followed by adjectives, adverbs and verbs in *Spiegel* whereas in *Focus* the frequency of verbs precedes that of adverbs. This difference, though, appears to be marginal. Authentic examples are given to illustrate the various contexts in which Anglicisms and their compounds are being used. Furthermore, their word-formation process as well as their semantics are being dealt with. Anglicisms seem to be used in order to discuss the current situation in the world related to the pandemic, to refer to information technology and in cases when their usage is believed to be more economic than that of German terms. The employment of Anglicisms in the analysed documents does not seem to be excessive. On the contrary, their usage follows plausible reasons.

Keywords: Anglicisms; news; business; language of the press

Schlüsselwörter: Anglizismen; Nachrichten; Wirtschaft; Pressesprache

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Theoretical Linguistics
– Lexis

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.19-34

1 Einleitung

Der Wortschatz jeder Sprache unterliegt dynamischen Entwicklungen bedingt durch die außersprachliche Realität, die zu gewissen Wandelprozessen führen können. Einerseits kommt es zur Wortbildung und Bedeutungsänderung innerhalb der Sprache selbst, andererseits trägt es u die Entlehnung und Lehnwortbildung aus dem fremdsprachlichen Wortgut bei. Mit diesen Prozessen ist die Entstehung von neuen Lexemen verbunden (vgl. Burmasova 2010). Anglizismen lassen sich in diversen Bereichen des Lebens beobachten. Journalistische Texte sind keine Ausnahmen. Sie können sowohl als Bereicherung des Sprachguts als auch eine Art Beraubung angesehen werden. Nach Wirth (2010) wird die Anglizismendebatte selbst in den Medien thematisiert, wie etwa in dem Nachrichtenmagazin *Spiegel* (Wirth 2010, 56). Nichtsdestotrotz werden sie von den SprachbenutzerInnen in zahlreichen Kontexten und Textsorten gebraucht.

In der einfachsten Auffassung werden unter dem Begriff *Anglizismus* durch englischsprachigen Einfluss entstandene Entlehnungen verstanden (Wirth 2010, 58). Nach Eisenberg wachsen Anglizismen schneller als alle anderen Gruppen von Fremdwörtern (vgl. Eisenberg 2013). Die typologische und genetische Verwandtschaft der deutschen und der englischen Sprache tragen dazu bei, dass ins Deutsche infolge der Globalisierung, Digitalisierung, neuer Tendenzen, Entwicklungen und Erfindungen stets Anglizismen einfließen. Obwohl man sich mit ihrem Stellenwert in der Sprache seit Jahrzehnten beschäftigte, ist in der Literatur eine eindeutige Definition und Klassifizierung von Anglizismen jedoch problematisch (Burmasova 2010). Als Beispiel ließe sich etwa die Klassifizierung von Fink (1970) anführen, der sie in *Null-Substitutionen*, *Teilsubstitutionen* und *Vollsubstitutionen* gliedert. Diese Klassifizierung findet Verwendung bei Plaschy, die Anglizismen in Preetexten untersucht. Laut Plaschy (2003, 64) kommen beispielsweise in der Schweizer Presse direkte Entlehnungen (Null-Substitutionen wie *Boom*) am häufigsten vor, Teilsubstitutionen (deutsch-englische Komposita) sind ebenfalls sehr häufig vorzufinden und Vollsubstitutionen (*Schau* statt *Show*) werden eher selten verwendet. Dabei ist zu beachten, dass einige Komposita aus rein englischen Elementen bestehen (*Online-Shopping*), wobei andere als Mischkomposita eingestuft werden können (*Teamleiter*). Bei der Reihenfolge der Kompositionsglieder konstatiert Burmasova (2010), dass das englische Element häufiger an erster Stelle steht (*Eventkultur*).

Die Pressesprache widerspiegelt den standardsprachlichen und aktuellen Sprachgebrauch (Burmasova 2010). Aufgrund dessen eignen sich Preetexte als Untersuchungsmaterial bei Wortschatzanalysen. Bei Untersuchungen von journalistischen Texten mit Fokussierung auf Wirtschaft lässt sich eine hohe Anzahl von Anglizismen erwarten. Burmasova (2010) führt in diesem Zusammenhang den Anteil von 1 % am Gesamttext an. Im vorliegenden Artikel wird auf den Anglizismengebrauch in aktuellen deutschen Preetexten eingegangen. Es wird ein Versuch unternommen, die Anglizismen quantitativ und qualitativ auszuwerten. Mithilfe der Inhaltsanalyse werden in einer ausgewählten Stichprobe die Wortbildung und die Semantik der häufigsten Anglizismen ausgewertet.

2 Material und Methoden

Das deutsche Nachrichtenportal *Der Spiegel Online* wurde 1994 vom Nachrichtenmagazin *Der Spiegel* gegründet. *Der Spiegel* erscheint auf einer wöchentlichen Basis und die Anzahl seiner Leser erreicht 4,66 Millionen. Das Nachrichtenmagazin thematisiert die aktuellsten Themen aus dem Bereich der Politik, Wirtschaft, Wissenschaft, Kultur, Geschichte u.a. Das Nachrichtenmagazin *Focus* wurde 1993 gegründet und erscheint als Wochenmagazin mit 3,30 Millionen Lesern. Die Internetplattform *Focus Online* entstand 1996. *Focus Online* veröffentlicht Texte zu Themen wie Politik, Finanzen, regionale Nachrichten, Wissen, Gesundheit, Kultur und vieles mehr. Gerade die angeführten News-Quellen wurden für die Forschungszwecke dieses Beitrags verwendet, denn sie gehören zu den reichweitenstärksten Nachrichtenportalen im deutschen Sprachraum (vgl. Wikipedia *Der Spiegel*¹). *Der Spiegel*, *Stern* zusammen mit *Focus* sind die umsatzstärksten Publikumszeitschriften in Deutschland (Weidenbach 2020). Im Rahmen der vorliegenden Analyse wurde auf wirtschaftlich ausgerichtete Themen konzentriert, denn Informationen aus diesem Bereich verstehen sich als vielseitig anwendbar und unabdingbar. Daher ist anzunehmen, dass sie vom großen Publikum wahrgenommen werden. Es kann erwartet werden, dass die Texte von den JournalistInnen mit Anglizismen versehen werden, um ihnen einen gewissen Reiz zu geben.

In der Tab. 1 wird die Anzahl der untersuchten Nachrichten an konkreten Tagen festgehalten:

Tab. 1 Anzahl der untersuchten Nachrichtentexte

Datum	Spiegel	Focus
27. 1. 2021	17	-
26. 1. 2021	10	9
25. 1. 2021	12	22
24. 1. 2021	4	4
23. 1. 2021	5	5
22. 1. 2021	15	13
21. 1. 2021	20	14
20. 1. 2021	12	19
19. 1. 2021	15	14
Gesamt	110	100
Wörter	45 335	45 250

¹ Der Spiegel Online. Verfügbar unter: [https://de.wikipedia.org/wiki/Der_Spiegel_\(online\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Der_Spiegel_(online)). Zitiert am 29.1.2021

Der Zeitrahmen für die Textanalyse des Nachrichtenmagazins *Focus* erstreckte sich vom 19. Januar 2021 bis zum 26. Januar 2021 und erfasste 100 Texte aus dem wirtschaftlichen Bereich (*Wirtschafts-News*). Aus dem Nachrichtenmagazin *Spiegel* wurden 110 Texte wirtschaftlicher Themen verwendet (*Wirtschaft*), damit die Anzahl der Gesamtwörter aus beiden Magazinen vergleichbar wird (*Focus* 45 250 und *Spiegel* 45 335, vgl. Tab. 1). So wurde der Zeitrahmen vom 19. Januar 2021 bis zum 27. Januar 2021 umfasst.

Folgende Anglizismen wurden in die Analyse einbezogen: direkte Entlehnungen, die nicht assimiliert wurden (*Discounter*), Komposita (*Online-Shop*) und Mischkomposita (*To-Go-Produkt*), Wortkürzungen (*E-Commerce*) und Internationalismen (*Video*). Die potenziellen Anglizismen wurden auf ihre Herkunft im *Digitalen Wörterbuch der Deutschen Sprache* (DWDS) und im *Anglizismenindex* (Elfers 2020) überprüft.

Im ersten Schritt wurde der relativen Frequenz der Anglizismen in beiden Quellen nachgegangen und der prozentuale Anteil ihrer Häufigkeit an der Gesamtgröße der verwendeten Texte berechnet. Die erforschten Anglizismen wurden folglich nach Wortarten klassifiziert. Die erlangten Ergebnisse wurden tabellarisch dargestellt und ausgewertet. Die Auswertung bietet eine Diskussion und exemplarische Belege aus den Presstexten an, um die Authentizität des untersuchten Materials zu demonstrieren.

3.1 Analyse der Ergebnisse: *Spiegel*

In den untersuchten 110 Nachrichtentexten ließen sich 576 Anglizismen feststellen. Bei der Gesamtgröße der Texte $N_s = 45\,335$ Wörter offenbarte sich ein wenig signifikanter Anteil von Anglizismen 1,27 %. Aus der unten abgebildeten Tabelle ist ihre Verteilung in Bezug auf die einzelnen Wortarten mit ihrem prozentualen Anteil zu entnehmen.

Tab. 2 Verteilung der Wortarten (*Spiegel*)

Wortart	Anzahl	Anteil
Substantive	518	89,93 %
Adjektive	33	5,72 %
Verben	17	2,95 %
Adverbien	8	1,38 %
NA	576	

Die Tab. 2 veranschaulicht, dass sich Substantive mit fast 90 % als die am signifikantesten vorkommende Wortart (518) erwiesen. Als Beispiel sei hier *Manager* (19) oder *Hype* (2) angeführt. Zu der Gruppe der substantivischen Anglizismen wurden auch substantivische Komposita (213 = 36,98 %) zugezählt, z.B. *Gaspipeline*.

line (6) oder *Tierwohl-Label* (1). Substantive wurden von Adjektiven, Verben und Adverbien gefolgt.

Es wurden 518 Treffer von substantivischen Anglizismen vorgefunden, was dem prozentualen Anteil von 1,14 % aus der Gesamtsumme der verzeichneten Wörter entspricht. Da der Gebrauch von Substantiven von großer Wichtigkeit zu sein scheint, werden sie im Weiteren noch näher behandelt. Adjektivische Anglizismen stellen die zweithäufigste vorkommende Wortart dar. Es wurden 33 Adjektive erforscht. Diese Zahl beträgt 0,07 % von allen verwendeten Wörtern in den Nachrichtentexten. Es handelt sich um *international* (17), *digital* (8), *fair* (3), *sportlich* (2), *clever* (1), *recycelt* (1) und *schockierend* (1). Verbale Anglizismen wurden 17-mal festgehalten: *stoppen* (7), *starten* (6), *puzzeln* (2), *managen* (1) und *digitalisieren* (1). Diese Zahl entspricht dem Wert von 0,04 %. Außerdem ließ sich das Adverb *online* 8-mal vorfinden. Dies stellt den Wert von 0,02 % dar. Anhand der erlangten Daten kann vermerkt werden, dass am signifikantesten substantivische Anglizismen von den JournalistenInnen gebraucht wurden. Auf diese wird im nächsten Schritt eingegangen.

Die Tab. 3 bildet die 10 am signifikantesten benutzten Substantive in den analysierten Texten des Nachrichtenmagazins *Spiegel* ab.

Tab. 3 Anzahl der Anglizismen und Komposita (Spiegel)

Anglizismus	Vorkommen	Komposita
das Homeoffice	45	6
der Konzern	41	27
der Lockdown	31	8
der Manager	24	10
der Shutdown	23	6
die Pipeline	11	8
online*	8	18
das Internet	8	5
der Trend	8	1
der Standard	6	5

Der am häufigsten vorkommende Anglizismus, ohne die Anzahl der Komposita in Betracht zu ziehen, ist *Homeoffice*. Dies sei auf die gegenwärtige Situation der Corona-Krise zurückzuführen. Als Kompositum kam es 6-mal in Voranstellung vor: *Homeoffice-Mitarbeiter* (2), *Homeoffice-Pauschal* (2), *Homeoffice-Verweigerer* (1) und *Homeoffice-Regeln* (1). Es ist anzumerken, dass es in jedem der sechs Fälle mit einem Bindestrich geschrieben wurde. Außerdem demonstrieren die angeführten Belege, dass es sich dabei um zweigliedrige Komposita handelt.

(B1) *Der Regierende Bürgermeister von Berlin hatte Arbeitgeber dazu aufgefordert, ihren Mitarbeitern die Arbeit im Homeoffice zu ermöglichen.*²

Wird die Anzahl der Treffer von *Konzern* zu der Anzahl der Komposita zusammengezählt, so ergibt sich der am häufigsten verwendete Anglizismus in *Spiegel*. Es wurde insgesamt 68-mal vorgefunden. Da sich die Bedeutung dieses Begriffes auf die Verflechtung mehrerer Unternehmen bezieht, erweist sich sein signifikanter Gebrauch in wirtschaftlich gerichteten Texten wenig überraschend. Die Analyse offenbarte sowohl vorangestellte: *Konzernführung* (1), *Konzernchef* (1) als auch nachgestellte zweigliedrige Komposita *Handelskonzern* (1), *Mischkonzern* (1). Dessen Wortbildungsproduktivität unterstreichen außer den zweigliedrigen auch dreigliedrigen Komposita: *Warenhauskonzern* (5) und *Kaufhauskonzern* (1).

(B2) *Der Konzern hat dem langjährigen Mitarbeiter Schmidt fristlos gekündigt, VW streitet sich mit ihm vor dem Arbeitsgericht.*³

Signifikante Verwendung fand auch das Wort *Lockdown*. Dies ist wiederum mit der außergewöhnlichen Situation der Pandemie zu begründen. Der Begriff kam am öftesten als Grundwort vor (31), aber Komposita sind ebenfalls zu beobachten: *Wirtschafts-Lockdown* (2), *Corona-Lockdown* (2), *Lockdown-Regeln* (1), *Lockdown-Bedingungen* (1), *Lockdown-Verschärfung* (1) und *Lockdown-Regelung* (1). Obwohl *Lockdown* in den meisten europäischen Sprachen seit kurzer Zeit gebraucht wird, scheint die orthographische Norm zusammengesetzter Wörter in dem analysierten Material gesetzt zu sein.

(B3) *Die Lage sei aber durch den andauernden Lockdown mit Schließung der Spielwarengeschäfte ungewiss.*⁴

Die deutsche Bezeichnung *LeiterIn* oder *GeschäftsführerIn* fand in den untersuchten Texten wenig Erwähnung. Stattdessen wurde häufig ihr englisches Äquivalent: *Manager* (19), bzw. *Managerin* (5) benutzt. Das Auftreten dieser Berufung ist vorhersehbar wird die thematische Ausrichtung des erforschten Materials bedacht. Die orthographischen Regeln der Komposita erwiesen sich als nicht einheitlich, wie es die folgenden Belege verdeutlichen: *Topmanager* (2), *Risikomanager* (1), *Ex-Manager* (1) oder z.B. *Casino-Manager* (1).

(B4) *Das ist insbesondere in großen Konzernen der Fall, wo die Gehälter von Topmanagern und einfachen Beschäftigten weit auseinanderklaffen.*⁵

2 Ab ins Homeoffice - gilt das auch für die Bundesregierung?, 21.01.2021 08:20 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/homeoffice-so-arbeiten-die-ministerien-in-berlin-a-09a875d8-2020-438b-8e13-00f417ee4aaf>

3 Ex-VW-Manager Schmidt kommt aus dem Gefängnis frei 20.01.2021, 17:50 2021 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/volkswagen-vw-manager-oliver-schmidt-kommt-aus-dem-gefangnis-frei-a-af4d1b9d-de65-4a89-8725-1278ee724cde>

4 Märklin mit Auftragsprung im Weihnachtsgeschäft 22.01.2021, 16:08 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/modellbahnen-maerklin-meldet-grosses-auftragsplus-im-weihnachtsgeschäft-a-992d31b2-6b8d-4605-926c-ab1345d6bcf9>

5 So ungleich ist Deutschland 23.01.2021, 19:12 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/>

Shutdown ist ein weiterer Ausdruck, der die aktuellen Gegebenheiten der Welt mit den Begrenzungen in der Sphäre der Wirtschaft reflektiert. Dies liefert eine plausible Erklärung für sein mehrmaliges Vorkommen. Als Grundwort wurde er 23-mal benutzt, in Kompositabildung zeichnet er sich hingegen durch begrenzte Produktivität aus (6). In *Shutdown-Frust* (1), *Shutdown-Bestimmungen* (1), *Shutdown-Regeln* (1), *Shutdown-Maßnahmen* (1) und *Shutdown-Sprit* (1) übernahm der diskutierte Anglizismus die Funktion des Bestimmungswortes und in: *Corona-Shutdown* (1) die des Grundwortes. Dabei, genauso wie bei *Lockdown*, wurde beim Verzeichnen der Bindestrich einheitlich gesetzt.

(B5) *Inmitten des im Dezember verhängten harten Shutdowns ist das Konsumklima in Deutschland erneut eingebrochen.*⁶

Anstatt der deutschen Bezeichnung *Rohrleitung*, wurde der Begriff *Pipeline* relativ oft in den Nachrichtentexten von Gebrauch gemacht. Die gegenwärtigen umstrittenen Diskussionen über die Energielieferungen zwischen Russland, Europa und den Vereinigten Staaten von Amerika sind als der Grund dafür zu verstehen. Es lassen sich zwei Komposita in Nachstellung: *Gaspipeline* (5) und *Ostseepipeline* (1) und zwei in Voranstellung: *Pipelineinvestor* (1) und *Pipeline-Verhandlungen* (1) beobachten, wobei der Bindestrich nur in einem Fall gesetzt wurde.

(B6) *Befürworter der Pipeline werfen den USA dagegen vor, nur ihr Flüssiggas besser in Europa verkaufen zu wollen.*⁷

Obwohl die Tab. 3 eine Übersicht der erforschten Substantive anbietet, listet sie das Adverb *online** auf. Diese Ausnahme begründet sich darin, dass durch Kompositabildung substantivische zusammengesetzte Wörter entstehen. Die Anzahl der entstandenen Komposita überwiegt über die Häufigkeit der Verwendung des Adverbs *online*. Es scheint allerdings keine festgesetzte orthographische Norm für die JournalistenInnen zu geben. So kann der Begriff *Onlinehandel* (5) zusammen aber auch mit einem Bindestrich *Online-Handel* (2) in dem untersuchten Material vorgefunden werden. Weitere Beispiele für diese Diskrepanz sind: *Onlinekonferenz* (1), *Onlineshop* (1), *Onlinegeschäft* (1) aber *Online-Händler* (2), *Online-Giganten* (1) u.a.

(B7) *Nach dem Brexit erleben viele Onlineshopper in Großbritannien eine Überraschung: Nach dem Ausscheiden des Landes aus der Handelsunion mit der EU fordern Paketdienste die Zahlung hoher Zollgebühren – sonst gibt's keine Lieferung.*⁸

soziales/so-ungleich-ist-deutschland-loehne-steigen-staerker-als-kapitaleinkommen-a-bb09919c-6231-433e-9256-bc3e65ec41ce

6 Shutdown lässt Konsumklima erneut einbrechen 27.01.2021, 09:25 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/corona-krise-shutdown-laesst-konsumklima-erneut-einbrechen-gfk-studie-a-9a9a3022-99c9-48c9-a282-b83b356d859c>

7 Merkel hofft auf Pipeline-Verhandlungen mit US-Präsident Biden 21.01.2021, 18:40 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/nord-stream-2-russland-merkel-plant-verhandlungen-mit-us-praesident-biden-a-950c736b-0084-4959-a6c5-b4f3f49f835c>

8 165 Euro Zoll für ein Paar Stiefel aus Deutschland 21.01.2021, 17:04 <https://www.spiegel.de/wirt->

Der Anglizismus *Internet* hat bereits seit mehreren Jahren seinen Platz in dem Sprachgut der meisten Sprachen. Zu seiner häufigen Verwendung (13-mal insgesamt) trägt außerdem die bereits mehrmals angedeutete aktuelle Lage, in der die Rolle des Online-Einkaufes in der Gesellschaft erheblich an Bedeutung gewinnt. Die erlangten Beispiele belegen dies: *Internet-Versorgung* (2), *Internetsuche* (1), *Internetverkäufe* (1) und *Internetadresse* (1). Darüber hinaus deuten die angeführten Komposita auf eine Ungleichheit der Setzung von Bindestrich hin.

(B8) *Zudem wandern seine jungen, vorwiegend weiblichen Kunden zunehmend ins Internet ab.*⁹

Der aus dem Englischen stammende Begriff *Trend* kam nur einmal im Kompositum als Bestimmungswort (*Trendwende*) in dem analysierten Material vor. In den restlichen Fällen (8) wurde es als ein Grundwort benutzt. Es lässt sich annehmen, dass der Grund für seine mehrmalige Verwendung in der Tatsache liegt, dass es im Deutschen zurzeit keinen Ausdruck gibt, der dessen Bedeutung in sich bündig trüge. So wird der Anglizismus *Trend* benutzt, um eine bestimmte Richtung mit gewissen Anzeichen und/oder Merkmalen, die über einen spezifischen Zeitraum zu beobachten sind, zu erfassen.

(B9) *Der Trend zum Puzzeln sei aber auch schon vor der Pandemie spürbar gewesen, sagte Maier.*¹⁰

Der als zuletzt angeführte Anglizismus, *Standard*, wurde im vergleichbaren Maße als Grundwort (6) wie auch als Bestimmungswort in Komposita (5) in den Nachrichtentexten verwendet, z. B. *Lebensstandard* (1).

(B10) *Seitdem gilt, dass die gesetzliche Rente nicht mehr den Anspruch hat, den Lebensstandard im Alter annähernd zu erhalten.*¹¹

Außer den ausgewerteten Anglizismen kam noch eine große Anzahl von weiteren Belegen vor. Diese zeigten sich jedoch durch eine wenig signifikante Frequenz aus. In der Regel ging es um ein- oder zweimaliges Vorkommen. An dieser Stelle seien einige von ihnen angeführt: *Scheck* (2), *Server* (1), *Tweet* (1), *Code* (1), *Trainer* (1), *Containerboom* (1), *Puzzle-Hype* (1), *Tierwohl-Label* (1), *Streamingdienst* (1), *Waren-Hub* (1), *Schulcaterer* (1), *Hackerangriff* (1), *Bestmarke* (1) u. a.

schaft/service/brexit-folgen-165-euro-zoll-fuer-ein-paar-stiefel-aus-deutschland-a-9e72aecc-dca8-4dfd-984b-9b32cf8acce9

9 Pimkie schließt rund die Hälfte der deutschen Läden 25.01.2021, 19:02 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/pimkie-schliesst-rund-die-haelfte-der-deutschen-laeden-a-14dad533-12a4-404d-b824-6d797ae0b63c>

10 Coronakrise beschert Ravensburger enormes Umsatzplus 27.01.2021, 17:01 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/coronakrise-beschert-ravensburger-enormes-umsatzplus-a-1552b565-849e-4754-94b3-3d8e78fce5af>

11 Die Betriebsrente, die vor allem Gutverdienern hilft 27.01.2021, 09:42 <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/betriebsrente-fuer-die-altersvorsorge-entgeltumwandlung-nuetzt-vor-allem-gebildeten-und-gutverdienern-a-3663caab-c1d4-4d74-b74e-b8b9252748ce>

Ausgehend von den gewonnenen Daten lässt sich sagen, dass der Gebrauch mancher Anglizismen in den Nachrichtentexten mit der aktuellen außergewöhnlichen Lage in der Corona-Zeit zusammenhängt. Ausdrücke wie *Shutdown* oder *Lockdown* scheinen trefflicher und klarer zu sein als die deutschen Äquivalente die *Abschaltung von Unternehmen* und die *Ausgangssperre*. Bei *Homeoffice* lässt sich gleichfalls argumentieren. Der angeführte Begriff beschreibt die Gegebenheit aufschlussreicher als *eine Arbeitsform, in der der Arbeitnehmer von zuhause aus arbeitet*. So zeigte sich der Einsatz vom Anglizismus auch bei *Trend* ökonomischer. Außerdem fanden Anglizismen Verwendung, um gegenwärtige Debatten, die weltweit Aufmerksamkeit wecken, zu thematisieren (*Pipeline*). Obendrein scheint ihre Verwendung in Themenbereichen berechtigt zu sein, die zur Sphäre der Wirtschaft gehören (*Manager, Konzern*) wie auch im Kontext der Informationstechnologie (*Internet, online*). Anhand der erlangten Ergebnisse kann der Schluss gezogen werden, dass Anglizismen keinesfalls übermäßig in dem analysierten Material benutzt wurden. Ihre Verwendung erwies sich begründet und bedacht.

3.2 Analyse der Ergebnisse: *Focus Online*

Im untersuchten Material im Nachrichtenmagazin *Focus Online* wurden insgesamt 549 Anglizismen identifiziert. Bei einer Gesamtgröße von $N_F = 45\,250$ Wörtern ist der Anteil der Anglizismen nicht so hoch, wie man vielleicht eingangs erwarten würde und stellt 1,21 % aller Wörter dar. Berücksichtigt man dabei die Wortarten (Tab. 4), so lässt es sich feststellen, dass die meisten Anglizismen (fast 93 %) als Substantive vorkommen.

Tab. 4 Verteilung der Wortarten (Focus Online)

Wortart	Anzahl	Anteil
Substantive	509	92,71 %
Adjektive	25	4,55 %
Adverbien	9	1,64 %
Verben	6	1,09 %
NA	549	

Hierbei muss betont werden, dass einen hohen Anteil der substantivischen Anglizismen die Komposita (261 von 509) bilden, die insgesamt einem Anteil von 47,54 % aller im Text vorkommenden Anglizismen entsprechen. Die zweithäufigste Wortart bilden Adjektive mit etwas weniger als 5 %. Adverbien und Verben kamen nur selten vor (Tab. 4).

Bei der Untersuchung des Anteils der Wortarten in der Stichprobe ergibt sich, dass substantivische Anglizismen insgesamt 1,12 % aller Wörter in den untersuchten Texten bilden. Auf Substantive wird deshalb im Weiteren näher eingegangen.

Der Anteil adjektivischer Anglizismen beträgt 0,06 % aller Wörter im untersuchten Material. Als Beispiele lassen sich *digital* (12), *international* (8), *boomend* (3), *digitalisiert* (1) und *sexy* (1) anführen. Wie sich der Tabelle 4 entnehmen lässt, kamen in den untersuchten Texten nur 9 Adverbien vor, was einem Anteil von 0,02 % entspricht. Zu den zwei Adverbien gehören *online* (6) und *international* (3). Insgesamt wurden nur 6 Verbformen gefunden (0,01 %): *starten* (5) und *boomen* (1). Zusammenfassend lässt sich behaupten, dass substantivische Anglizismen einen dominanten Anteil bilden und weitere Wortarten eher marginal sind.

Die Analyse der am häufigsten vorkommenden substantivischen Anglizismen liefert folgende Ergebnisse:

Tab. 5 Liste der häufigsten substantivischen Anglizismen (Focus Online)

Anglizismus	Vorkommen	Komposita
der Lockdown	49	4
der Konzern	40	37
das Homeoffice	15	12
der Discounter	11	4
der Trend	10	2
das Internet	9	8
das Management	9	4
die Airline	8	1
der Manager	8	6
die Pipeline	7	8

Das häufigste Vorkommen wurde bei dem Substantiv *Lockdown* verzeichnet. Obwohl im Deutschen der Ausdruck *Ausgangssperre* existiert, hat sich anscheinend in der Zeit der Corona-Pandemie das Substantiv *Lockdown* durchgesetzt, das insgesamt 49-mal in den untersuchten Texten vorkam. Es ist nur natürlich, dass das Vorkommen hoch ist, denn die Lockdown-Maßnahmen haben erheblichen Einfluss auf die Situation in der Wirtschaft. Darüber hinaus wurden 4 Komposita mit *Lockdown* gefunden: *Lockdown-Regelung* (1), *Lockdown-Bestimmung* (1), *Lockdown-Maßnahme* (1) und *Lockdown-light* (1).

(B11) *Der verlängerte Lockdown stürzt den Einzelhandel tief in die Krise.*¹²

Ähnlich wie im Nachrichtenmagazin *Der Spiegel* zeigt sich auch in *Focus Online* ein dominantes Vorkommen des Substantivs *Konzern*. In den untersuchten Texten liegt seine absolute Frequenz bei 40, was sich durch die Wirtschaftsthematik erklären lässt. Darüber hinaus ist es sehr produktiv, was die Wortbildung angeht. Insgesamt kam es als Bestandteil von 37 Komposita vor. Dabei ist die Reihenfolge

¹² Seele unserer Städte retten: „Wenn wir nicht handeln, gibt es nur noch Kik und Steh-Cafes“ 21.01.2021, 11:06 https://www.focus.de/finanzen/news/konjunktur/einzelhandel-vor-dem-ruein-wie-wir-deutschlands-innenstaedte-retten-koennen_id_12891023.html

der Kompositionsglieder von Bedeutung. Wenn *Konzern* als Grundwort vorkommt, handelt es sich meist um die Bezeichnung eines konkreten Typs des Konzerns: *Technologiekonzern* (5), *Wurstkonzern* (3), *Autokonzern* (2), *Energiekonzern* (2), *Pharmakonzern* (2), *Versicherungskonzern* (2), *Handelskonzern* (1), *Industriegasekonzern* (1), *Lebensmittelkonzern* (1), *Logistikkonzern* (1), *Mischkonzern* (1), *Reisekonzern* (1) und *Spezialchemiekonzern* (1). Kommt der Anglizismus als Bestimmungswort vor, beziehen sich die Komposita häufiger auf Bezeichnungen von konkreten Positionen oder Erscheinungen innerhalb eines Konzerns: *Konzernchef* (4), *Konzernbetriebsrat* (2), *Konzernkreis* (2), *Konzerntochter* (2), *Konzernbilanz* (1), *Konzernergebnis* (1), *Konzernsprecher* (1) und *Konzernumfeld* (1).

(B12) *Im Dezember habe der Konzern in China deswegen schon 50.000 Autos weniger produziert.*¹³

Der Anglizismus *Homeoffice* reflektiert ebenfalls die aktuelle Lage (Corona-Pandemie 2020 und 2021), weil aufgrund des Lockdowns viele Beschäftigte von zu Hause aus arbeiten müssen. Das Substantiv wurde im untersuchten Material als *Homeoffice* zusammengeschrieben (12-mal), allerdings wurde 3-mal die Schreibweise mit Bindestrich vorgefunden (*Home-Office*, vgl. den Beleg (B13)), die auch der Duden zulässt.¹⁴ Bei den 12 Komposita trat es nur als Bestimmungswort auf: *Homeoffice-Debatte* (2), *Homeoffice-Regeln* (2), *Homeoffice-Verordnung* (2), *Homeoffice-Vorgabe* (2), *Homeoffice-Angebot* (1), *Homeoffice-Anteil* (1), *Homeoffice-Kontrolle* (1) und *Homeoffice-Regelung* (1).

(B13) *Manch einem, der im Home-Office arbeitet, fällt inzwischen die Decke auf den Kopf.*¹⁵

Das Substantiv *Discounter* kam insgesamt 11-mal in den Texten vor. Darüber hinaus konnten 4 Komposita verzeichnet werden. *Discounter* kam als Bestimmungswort in zwei Fällen vor: *Discounter-Niedrigpreis* (1) und *Discounter-Kette* (1). *Nonfood-Discounter* wurde 2-mal gefunden, allerdings in zwei unterschiedlichen Texten.

13 Volkswagen erwartet starkes Wachstum in China 20.01.2021, 10:40 https://www.focus.de/finanzen/news/auto-volkswagen-erwartet-starkes-wachstum-in-china_id_12888385.html

14 <https://www.duden.de/rechtschreibung/Homeoffice>

15 Konflikte, Solidarität, Home-Office: So ergeht es Unternehmen im Lockdown 19.01.2021, 13:41 https://www.focus.de/finanzen/news/umfrage-zur-corona-krise-zunehmend-konflikte-sinkende-solidaritaet-so-ergeht-es-managern-im-lockdown_id_12885247.html

(B14) *Die Nonfood-Discounter nutzen die Krise der kleinen Läden für einen Groß-Angriff auf die Innenstädte, wo immer mehr Ladenflächen leer stehen.*¹⁶

In den untersuchten Texten kam das Substantiv *Trend* 12-mal vor. Als Bestandteil von Komposita wurden bei der Inhaltsanalyse nur zwei Belege gefunden: *Trendumfrage* (1) und *Abwärtstrend* (1). Es scheint, dass dieses Substantiv eher selbstständig vorkommt. Dies kann allerdings nur im Falle des untersuchten Materials behauptet werden. Um zu generellen Schlussfolgerungen zu gelangen, wäre eine umfangreiche Stichprobe notwendig.

(B15) *Der Trend zum Wohnmobil bekommt in der Krise noch mehr Rückenwind, war aber auch schon vorher da.*¹⁷

Das Substantiv *Internet* wurde im untersuchten Zeitraum vor allem in Artikeln gefunden, die sich auf den Internethandel oder Online-Aktivitäten beziehen. Als Einzelwort kam es insgesamt 9-mal vor. Dazu kommen noch mehrere Komposita, die 8-mal verzeichnet wurden und keine einheitliche Schreibweise aufweisen. Als Beispiel lässt sich die orthographische Diskrepanz beim Substantiv *Internethandel* anführen, das einmal ohne Bindestrich als *Internethandel* und einmal mit Bindestrich als *Internet-Handel* vorkommt (B16). Zu weiteren Belegen zählen Komposita wie *Internet-Rechner* (1), *Internet-Riese* (1), *Internet-Konferenz* (1) und *Internetverbindung* (1). Als Grundwort kam das Substantiv 2-mal vor: *Breitbandinternet* (2).

(B16) *Die Relevanz des Internet-Handels hatte es lange unterschätzt.*¹⁸

Aufgrund des Charakters der Stichprobe ließ sich erwarten, dass Lexeme vorkommen würden, die sich auf die Geschäftsführung oder das Management beziehen. Das Substantiv *Management* wurde insgesamt 9-mal verzeichnet. Bei den vier Komposita lässt sich beobachten, dass der Anglizismus nur als Grundwort auftrat: *Corona-Krisenmanagement* (1), *Qualitätsmanagement* (1), *Hygienemanagement* (1) und *Reservemanagement* (1).

(B17) *Den Vorstellungen des Managements zu fantasielosem Handeln haben wir vehement widersprochen.*¹⁹

16 Seele unserer Städte retten: „Wenn wir nicht handeln, gibt es nur noch Kik und Steh-Cafes“ 21.01.2021, 11:06 https://www.focus.de/finanzen/news/konjunktur/einzelhandel-vor-dem-rueck-in-wie-wir-deutschlands-innenstaedte-retten-koennen_id_12891023.html

17 Viele legen die Urlaubsplanung wegen Corona auf Eis

26.01.2021, 14:16 https://www.focus.de/finanzen/news/tourismus-viele-legen-die-urlaubsplanung-wegen-corona-auf-eis_id_12911549.html

18 Beliebte Modekette Pimkie schließt Hälfte aller Filialen in Deutschland 26.01.2021, 12:17 https://www.focus.de/finanzen/news/150-mitarbeiter-werden-entlassen-mode-kette-pimkie-muss-jede-zweite-filiale-in-deutschland-schliessen_id_12910509.html

19 Betriebsratschef: „Tui unter Kostendruck“ 26.01.2021, 07:41 https://www.focus.de/finanzen/news/tourismus-betriebsratschef-tui-unter-kostendruck_id_12909518.html

Beim Substantiv *Airline* wurden überwiegend Belege im Plural beobachtet: *Airlines* (9). Weitere Belege wurden außer Acht gelassen, da es sich um die Bezeichnungen konkreter Gesellschaften handelte. Was die Komposita angeht, lässt sich nur ein Beispiel anführen: *Airline-Manager* (1).

(B18) *Die Krise hat in Europa bereits die ersten Opfer unter den Airlines gefordert.*²⁰

Das Vorkommen des Anglizismus *ManagerIn* als Einzelwort und in Komposita ist relativ ausgewogen und beläuft sich auf 8 Belege und 6 Komposita. Ähnlich wie beim Substantiv *Management*, kommt es auch hier zu einer überwiegenden Verwendung als Grundwort: *Risikomanager* (2), *Ex-Manager* (2), *Airline-Manager* und *Portfolio-Manager* (1).

(B19) *Die Corona-Krise hat das Gefahrenbewusstsein vieler Manager rund um den Globus offensichtlich grundlegend verändert: Im neuen Risikobarometer der Allianz sind Pandemien im Vergleich zum Vorjahr vom 17. auf den 2. Platz empor geschossen.*²¹

Wie bereits erwähnt, wurde der Anglizismus *Pipeline* statt des deutschen Begriffs *Rohrleitung* verwendet. Dies deutet wahrscheinlich auf die spezifische Semantik des Lexems hin, da es sich um eine internationale Pipeline handelt. Die absolute Frequenz des Substantivs belief sich auf 7 Belege. Insgesamt kam *Pipeline* in 8 Komposita vor, darunter *Gas-Pipeline* (6), *Ostsee-Pipeline* (1) und *Pipeline-Investor* (1).

(B20) *Wiederholten Forderungen aus der deutschen Politik nach einem Stopp der Pipeline auf Grund der „politischen Großwetterlage“ erteilte er eine Absage und verwies auf Investitionssicherheit und vorliegende Genehmigungen.*²²

Darüber hinaus kommt das Lexem *online* im untersuchten Material 6-mal als Adverb vor. Allerdings bedarf es einer eingehenden Analyse, da es als Bestandteil von substantivischen Komposita ein hohes Vorkommen in der untersuchten Stichprobe aufweist (54). *Online* bildet stets den ersten Teil der Kompositionsglieder. Am häufigsten kamen Substantive wie *Online-Handel* (10) und *Online-Händler* (8) vor. Dies ähnelt dem Kompositum *Internethandel*, das bereits beschrieben wurde. Zu weiteren Belegen gehören *Online-Konferenz* (3), *Online-Shop* (3), *Online-Getränkeliieferdienst* (2), *Online-Modehändler* (2), *Online-RedakteurIn*

20 Blindflug durch die Corona-Krise. 25.01.2021, 08:06 https://www.focus.de/finanzen/news/luftverkehr-blindflug-durch-die-corona-krise_id_12904749.html

21 Pandemien verdrängen Klimawandel. 19.01.2021, 09:01 https://www.focus.de/finanzen/news/versicherungen-pandemien-verdraengen-klimawandel_id_12884228.html

22 Nord Stream 2: Washington bestraft erstmals Unternehmen. 19.01.2021, 19:25 https://www.focus.de/finanzen/news/energie-erstmal-us-sanktionen-wegen-nord-stream-2-erwartet_id_12883693.html

(2), *Online-Treffen* (2), *Online-Videodienst* (2), *Online-Versandhandel* (2), *Online-Abstimmung* (1), *Online-Angebot* (1), *Online-Anstieg* (1), *Online-Bestellung* (1), *Online-Fernsehen* (1), *Online-Format* (1), *Online-Geschäft* (1), *Online-Gigant* (1), *Online-Home-Workout* (1), *Online-Konkurrenz* (1), *Online-Kurs* (1), *Online-Livestream* (1), *Online-Reporter* (1), *Online-Shopping* (1), *Online-Umfrage* (1), *Online-Veranstaltung* (1), *Online-Vertrieb* (1) und *Online-Videoanbieter* (1).

Erwähnenswert ist noch das Lexem *Offshore*, das zwar nicht selbständig vorkam, es handelt sich aber um ein relevantes Bestimmungswort in zahlreichen Komposita: *Offshore-Anlage* (5), *Offshore-Windenergie* (3), *Offshore-Windkraftwerk* (2), *Offshore-Windanlage* (1) und *Offshore-Windenergieanlage* (1). Als weitere Anglizismen lassen sich beispielsweise *Fitness* (2) mit zahlreichen Komposita (16, darunter *Fitnessstudio* (6), *Fitnessbranche* (5)) anführen. Bei der Bildung von Komposita ist das Substantiv *Video* (9) ebenfalls produktiv (u.a. *Videodienst*, *Video-Meeting*). Unter Einzelwörtern findet man weitere Anglizismen wie *Digitalisierung* (6), *Team* (5), *Software* (5), *Training* (5), *Deal* (2), *Shopper* (1) u.v.m.

4 Diskussion und Zusammenfassung

Im Rahmen des vorliegenden Artikels wurden quantitative und formale Aspekte von Anglizismen in der deutschen Wirtschaftspresse inhaltsanalytisch untersucht. Es lässt sich feststellen, dass der Anteil von Anglizismen an den untersuchten Texten im Nachrichtenmagazin *Der Spiegel* bei 1,27 % und in *Focus Online* bei 1,21 % lag. Dies entspricht etwa den Schlussfolgerungen von Burmasova (2010), die behauptet, dass der durchschnittliche Anglizismenanteil an Gesamttexten bei 1 % liegt. Die Analyse der Wortarten ergibt, dass in beiden Nachrichtenmagazinen das Substantiv eine dominante Position einnimmt (*Spiegel* 90 %, *Focus Online* 93 %).

Bei näherer Betrachtung lässt sich gleich erkennen, dass die angeführten Belege in beiden Listen der häufigsten substantivischen Anglizismen in den Nachrichtenmagazinen *Der Spiegel* und *Focus Online* ähnlich sind (vgl. Tab. 3 und Tab. 5). Es lassen sich kleinere Unterschiede bei den Frequenzen beobachten. Die Ähnlichkeit kann darauf zurückgeführt werden, dass die Themen in dem untersuchten Zeitraum relativ ähnlich waren und dass sie die aktuellen Geschehnisse in der Welt reflektieren. Darüber hinaus übernehmen beide Nachrichtenmagazine Informationen zum Teil von der *Deutschen Presse-Agentur* (dpa).

Einer der markanten Unterschiede liegt beim Substantiv *Shutdown*, das im untersuchten Material im Nachrichtenmagazin *Spiegel* relativ häufig vorkam (23), wobei im Nachrichtenmagazin *Focus Online* nur ein Beleg verzeichnet wurde. Dies zeugt davon, dass in *Focus Online* das Synonym *Lockdown* bevorzugt wird, wovon auch seine höhere Frequenz zeugt (49 im Vergleich zu 31 in *Der Spiegel*). Eine Unterscheidung der zwei Begriffe scheint allerdings wichtig zu sein, denn sie sind keine Synonyme. *Lockdown* (die *Ausgangssperre*) bezieht sich auf eine Notfallsituation, in der man nicht erlaubt ist, sich frei in einer bestimmten Gegend und/oder in einem Gebäude zu bewegen. Hingegen beschreibt *Shutdown* (die

Schließung, die Abschaltung) das vorübergehende Einstellen von Unternehmen und/oder Geräten (vgl. Cambridge Dictionary).²³

In beiden Nachrichtenmagazinen wurden gewisse Uneinheitlichkeiten in der Verwendung von orthographischen Formen beobachtet. Es sind mehrere Schreibweisen einiger Komposita aufgetreten (*Homeoffice/Home-Office, Internet-Handel/Internethandel, Topmanager/Ex-Manager, Onlinegeschäft/Online-Händler*).

Was die Semantik der Anglizismen angeht, so beziehen sich die meisten auf Themenbereiche der Wirtschaft, Technologien, Computer und auf die Auswirkungen der Corona-Krise auf Unternehmen.

Aus den zahlreichen stilistischen Funktionen, die Kratochvílová (2002) anführt, lässt sich einerseits der Neuheitseffekt, aber auch die Sprachökonomie erwähnen (*Pipeline* statt *Rohrleitung*, *Lockdown* statt *Ausgangssperre*). Dies wurde in den durchgeführten Analysen bestätigt.

Der Anteil der Anglizismen an den Gesamttexten der Stichprobe lässt darauf schließen, dass der Anglizismengebrauch in den untersuchten Nachrichtenmagazinen nicht übertrieben ist und dass sie in den untersuchten Texten situations- und funktionsbedingte Verwendung finden. Um die Problematik im ganzen Spektrum erfassen zu können, sind weitere Analysen anderer Nachrichtenmagazine nötig.

Literaturverzeichnis

Burmasova, Svetlana (2010): *Empirische Untersuchung der Anglizismen im Deutschen am Material der Zeitung Die WELT (Jahrgänge 1994 und 2004)*. Bamberg: University of Bamberg Press.

DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*, hrsg. v. d. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften. Verfügbar unter: <https://www.dwds.de/>

Duden online. Verfügbar unter: <https://www.duden.de/>

Eisenberg, Peter (2013): Anglizismen im Deutschen. In *Reichtum und Armut der deutschen Sprache*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 57–120. p.

Elfers, Achim (2020): *Der Anglizismen-Index 2019: Deutsch statt Denglisch*. Paderborn: IFB Verlag Deutsche Sprache GmbH. 358 S. Verfügbar unter: <https://vds-ev.de/denglisch-und-anglizismen/anglizismenindex/ag-anglizismenindex/>

Fink, Hermann (1970): *Amerikanismen im Wortschatz der deutschen Tagespresse. Dargestellt am Beispiel dreier überregionaler Zeitungen (Süddeutsche Zeitung, Frankfurter Allgemeine Zeitung, die Welt)*. München.

Kratochvílová, Iva (2002): Zu stilistischen Funktionen der englischen Entlehnungen im Deutschen. *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik*. 2002, sv. 16 = Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada R, germanistická. 2002, 51/ R7, 95–104. p.

Plaschy, Stephanie (2003): Anglizismen in der Pressesprache der deutschen Schweiz. In *Bulletin VALS-ASLA (Vereinigung für angewandte Linguistik in der Schweiz)* 77, 51–66. p., 2003. http://doc.rero.ch/record/18308/files/O6_Plaschy.pdf?version=1

²³ Cambridge Dictionary. Verfügbar unter: <https://dictionary.cambridge.org/>. Zitiert am 30.1.2021

Weidenbach, Bernhard (2020): *Statistiken zu den Nachrichtenmagazinen*. 22.06.2020
Verfügbar unter: <https://de.statista.com/themen/2236/nachrichtenmagazine/>

Wirth, Karoline (2010): *Der Verein Deutsche Sprache. Hintergrund, Entstehung, Arbeit und Organisation eines deutschen Sprachvereins*. Bamberg: University of Bamberg Press.

Politikai kommunikáció

Napjaink szlovák közéleti retorikájának jellemzése az *Új Szó* című magyar napilap publicisztikai írásai alapján

N. Varagya Szilvia

Political Communication: The description of the rhetoric of the Slovak public life in our days according to the publications of the Hungarian daily newspaper *Új Szó*

Abstract

The following study describes how the only Hungarian language daily newspaper *Új Szó* portrays the mistakes of the Slovak government's communication. The research is based on Mazzoleni's definition of political communication as an exchange and confrontation of political contents between the political system, media and citizens/ voters. In the following research journalistic articles will be analysed, furthermore the author highlights the issue of journalistic and editorial subjectivity. The study describes the expected attributes of public rhetoric during crisis, distinguishes the three functions of the prime minister's communication. After a short quantitative analysis the author points out the three main areas criticised by journalists, such as the prime minister's communication behaviour, his communication tools and vocabulary.

Keywords: public rhetoric; political communication; discourse; media communication; *Új Szó*; Covid19; pandemic; opinion journalism; attention-grabbing politics

Kulcsszavak: közéleti retorika; politikai kommunikáció; diskurzus; médiakommunikáció; *Új Szó*; Covid19; pandémia; járványkommunikáció; publicisztika; figyelem-lapú politizálás

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Communication Studies – Media Studies

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.35-47

Szlovákiai helyzetkép

A 2020. február 29-i parlamenti választások számos váratlan fordulatot eredményeztek a szlovákiai közéletben. Az ország történetének eddigi legfiatalabb és első női államfője, a hivatalába alig kilenc hónapja beiktatott Zuzana Čaputová március

21-én új kormányt nevezett ki, amely a háromszoros kormányfő, Robert Fico, illetve az őt váltó párttársa, Peter Pellegrini regnálását követte. Az ország történetében először alkották a kormányt 1989-es múlttal és kormánytapasztalattal sem rendelkező pártok,¹ a szlovákiai magyar nemzetiségű állampolgárok etnikai pártképvisellete pedig első alkalommal nemcsak a kormányból, de a parlamentből is kiszorult.

A frissen kinevezett politikai garnitúra megválasztása első pillanatától több váratlan kihívással szembesült: a választásokat rendszerint követő kormányalakítási és infrastruktúra-kiépítési feladatokkal párhuzamosan gyors, megfontolt és hatékony járványügyi óvintézkedéseket kellett foganatosítania egy egyetemes szinten is példa nélküli, bizonytalan és emberi életeket veszélyeztető világválságban adekvát döntési és kommunikációs kompetenciák mielőbbi definiálásának szükségessége mellett. Kommunikációja terén ugyanakkor újításokat vezetett be: egyik nívója például a kormányfő aktív, személyes közösségimédia-jelenléte, legfőbb közjogi méltóságoktól szokatlan tájékoztatási stílusa és újszerű retorikája, amely nemcsak fontos információforrásként szolgált a média munkatársainak, hanem kritikájuk gyakori tárgyává is lett.

Az év elején egyre több országban megjelenő új típusú, emberi áldozatokat követelő koronavírusról az egyetlen szlovákiai magyar napilap 2020. január 20-án tájékoztatót először a *Panoráma* rovatoldalon, a fertőzés március 6-i szlovákiai megjelenését másnap az *Új Szó* vezércikkben tematizálta. A napilap már január óta intenzíven és különféle újságírói műfajok formájában foglalkozott a kérdéskörrel. Az időközben pandémiává minősített, Kinából elterjedő járvány világszerte a 2020. év meghatározó mediatisztált témájává nőtte ki magát. A szlovákiai magyar napilapban az év eleji közéleti diskurzust egyéb jelentős események is determinálták: az első negyedévet kétségtelenül a február 29-i parlamenti választásokat megelőző kampánytémák, releváns társadalmi események, a magyar etnikum aspektusából is példátlan választási eredmények, az új kormány politikai prioritásai, járványkezelése, valamint az ország első számú vezetőihez köthető botrányai és a kormánytagok közötti konfliktusok uralták. Az állampolgárokat egyre intenzívebben, közvetlenül sújtották a SARS-CoV-2 vírus által okozott Covid19 betegséget okozó pandémia, más szóval koronavírus-járvány egészségügyi következményei (megbetegedések, elhalálozások, testi-lelki állapotromlás stb.), a járványkezeléssel kapcsolatos politikai döntések (változó óvintézkedések, szájmászkviseleési és karanténkötelezettség, kijárási tilalmak, állami és járási szintű határárák, bevásárlási korlátozások, iskolák bezárása, országos tesztelés stb.)², valamint az egyre fokozódó gazdasági problémák (cégbezárások, munkavégzési korlátozások, home office, munkahelyek megszűnése, egzisztenciális bizonytalanság stb.). Ezek hatására az év folyamán szignifikánsan növekedett a társadalmi feszültség.

1 Kivétel: a Richard Sulík vezette Szabadság és Szolidaritás párt (SaS), amely 2010 júliusától Iveta Radičová kormányának tagja volt. 2011-ben kezdeményezte a Görögországnak nyújtandó pénzügyi mentőcsomagról tartott voksolás összekötését bizalmi szavazással. Az SaS távolmaradása, illetve a szükséges többségi támogatás hiányában a Radičová-kormány a szavazáson megbukott.

2 A koronavírus-járvánnyal kapcsolatos szavak és kifejezések új fejlemények a lap hasábjain, illetve egyáltalán a közéleti beszédben. Felmerül a kérdés, vajon mi lesz a sorsuk, ha a járványok – bizonyos prognózisok alapján – a jövőben ismétlődni fognak. Feltételezhetően tartósan polgárjogot kapnak, meghonosodnak a közbeszédben, de az is lehetséges, hogy némelyikük a pandémia végével feledésbe merül.

Politikai kommunikáció

Jakobson kommunikációs modelljéből kiindulva az üzenetet úgy értelmezhetjük, mint a feladó által a vevőnek átadni szándékolt mondanót, amely során végbemenő közlési folyamat eredményessége az adott kontextusban a két fél közötti kapcsolat, valamint a megértést biztosító, közös kód függvénye (Sebők 2020, 59). Denis McQuail a tömegkommunikációt az egész társadalmat átfogó kommunikációs folyamatnak tekinti, amely a kommunikációs folyamatok között a piramis csúcsán helyezkedik el (McQuail 2003, 18). Tekintettel társadalmi hatókörük nagyságára – ide soroljuk a médiakommunikációt, valamint a politikai kommunikációt is – szemléletünkben ugyanakkor a médiakommunikáció politikai hírközlése a politikai kommunikáció egyik eszközének szerepét is ellát(hat)ja.

A tömegkommunikációt McQuail az alábbi attribútumokkal jellemzi: nagyarányú terjesztés és vétel, egyirányú áramlás, aszimmetrikus kapcsolat, személytelen és névtelen, anonim, számító vagy piaci kapcsolat, szabványosított tartalom. A közlő (kommunikátor) és a befogadó (recipiens) szerepe a kommunikációban általában cserélődik, ebből kifolyólag a közéleti retorikát specifikus tömegközlés-folyamatnak tekinthetjük, hiszen nem egészen egyirányú: a közlő és a befogadó szerepcseréje megtörténik ugyan, azonban nem az adott kommunikációs folyamat során. Az üzenetátadás általában köztes csatornán keresztül megy végbe, a kommunikátor célja a recipiens meggyőzése, a befogadó visszacsatolása pedig nem azonnali, nem közvetlen, rendszerint kumulált, valamint időbeli eltolódással és a közlőétől eltérő eszközökkel történik: ilyen például a politikusok bizalmi indexének változása, a befogadók választási magatartása vagy a közhangulatra reflektáló médiamegjelenések pozitív vagy negatív hangneme stb. Anonimitásról ugyancsak korlátozott értelemben beszélhetünk, hiszen a közlő szintjén a kommunikáló közéleti személy, valamint a média mint bizonyos értékrendet képviselő szubjektum is beazonosítható, ellenben csupán a befogadó tekinthető személytelen és névtelen halmaznak.

Mazzoleni álláspontja szerint a politikai kommunikáció a média irányából a politikai rendszer felé leginkább az alábbi formákban jelenik meg:

(1) *tájékoztatás* – információk formájában a politikai szereplők tudomására hozza az állampolgárok véleményét;

(2) *ellenőrzés/kritika* – a média az állampolgárok szószólójaként ellenőrzi és véleményt nyilvánít az intézmények és a pártok működéséről;

(3) *párhuzamosság* – a média, alárendelve magát a politikai rendszernek, azok szószólójává válik;

(4) *mediatizáció* – a média saját formátumait érvényesíti a politikai rendszer felől jövő üzenetekben.

Ugyanitt a tömegtájékoztatási eszközök kommunikációja az állampolgárok felé három formában valósul meg:

(1) *tájékoztatás* – az esetektől és a tartalomtól függően tiszta referenciális típusú (pl. tévéhíradó) vagy vegyes referenciális típusú (pl. infotainment) tájékoztatást különböztet meg;

(2) *manipuláció* – a politikum érdekeit kiszolgálva közvetít üzeneteket az állampolgárok felé;

(3) *hirdetés* – a média a saját felületein keresztül juttatja el a politikai rendszer üzeneteit a választópolgárokig (Mazzoleni 2006, 27–28).

A médiakommunikációt James W. Carey transzmissziós modellje alapján közlésnek, vagyis információátadásnak tekintjük, s így értelmezzük a politikai kommunikációt is: „a kommunikáció olyan folyamat, amely során üzeneteket továbbítanak és adnak át a térben, a távolság és az emberek irányítása érdekében” (Bajomi-Lázár 2017). A média a politikai kommunikáció folyamatában kettős szerepet is betölthet: átveheti a közlő, illetve közéleti szereplő szerepét (politikuskok üzenetének hírműfajokban történő tolmácsolása), ugyanakkor a befogadó, illetve az állampolgár bőrébe is bújhat (éppen a közlőre reflektáló publicisztikai írások formájában). Az egyes szerepek betöltésének intenzitása és frekvenciája tapasztalataink szerint a konkrét média elfogultságának mutatója: minél inkább a közlő szerepével azonosul a média, annál kevesebb tematikus kritikai írás jelenik meg a publicisztikai rovatban, ellenben minél inkább a befogadó, illetve a közvélemény „ügyvédjeként” definiálja magát, annál több publicisztikai írásban fejezi ki a nyilvánosság álláspontját a közlővel szemben.

A politikai kommunikációt vagy közéleti retorikát az *Új Szó* napilapban abból az aspektusból vizsgáltuk, hogy a politika iránti ellenőrzési vagy kritikai forma milyen módon kerül tolmácsolásra a napilap olvasói, illetve a szlovákiai magyar választópolgárok felé.

Az *Új Szó* napilap

Vizsgálatunk tárgyát az *Új Szó* nyomtatott példányainak írásai képezték annak ellenére, hogy egy 2019. évi magyarországi kutatás szerint 2014 óta a politikai, közéleti témákban töretlenül a televízió a legfontosabb információforrás, rendszeresen a teljes népesség 71 százaléka tájékozódik belőle, míg a nyomtatott sajtótermékek esetében ez 15 százalék. „A politika iránt jelentős érdeklődést mutató és a tájékozódásra sok időt szánó hírfogyasztók minden médiatípust nagyobb arányban használnak. Az ő esetükben a televízió 85, az internet 49, a rádió 47, a napilap 25, a hetilap pedig 9 százalékban tartozik a rendszeresen használt hírforrások közé” (Polyák – Szávai – Urbán 2019). Feltételezésünk szerint a szlovákiai magyar médiafogyasztási magatartás is a magyarországiéhoz hasonló tendenciát mutat, a nyomtatott sajtó tehát tájainkon az audiovizuális tartalomszolgáltatóknál és valószínűsíthetően az online hírportáloknál is kevésbé népszerű információforrás. Mindazonáltal a következő érvek szövegezték az *Új Szó* mint kutatási forrás mellett, mégpedig a koronavírus témájának első medializálásától a 2020. december 31-ig terjedő időszakban:

- az egyetlen magyar nyelvű napilap Szlovákiában
- a sajtóorgánium több mint hét évtizedes múltja³
- a szlovákiai médialefedettség perspektívájából, regionális jellegéből adódóan a teljes szlovákiai magyar etnikum nyelvterületét lefedi

3 1948. december 1-jén hetilapként jött létre, 1949. május 1-je óta pedig napilap formájában jelenik meg Csehszlovákiában illetve az utódállam Szlovákiában.

- tartósan az egyik legismertebb magyar nyelvű információforrás Szlovákiában
- magát „közéleti napilap”-ként definiálja, s bár célcsoportja heterogenitásából adódóan és saját üzleti céljait szem előtt tartva számos bulvár attribútumot tartalmaz (pl. a témák, cikkcímek blikkfangos jellege stb.), rendszeresen, országos és regionális híryanagyaiban tájékoztat a szlovákiai magyarok szempontjából releváns politikai, gazdasági, kulturális és társadalmi eseményekről
- az új szlovákiai kormánykommunikáció szokatlan információs sztenderdjeire (kora reggeli, késő esti vagy akár vasárnapi sajtótájékoztatók, intenzív Facebook-kommunikáció, a közlők átláthatatlan kommunikációs jogkörei stb.) az online híradás gyorsan és folyamatosan tudott reagálni, a nyomtatott sajtótermékeknel azonban a vizsgálat szempontjából előnyt jelentett az újságírói tartalmak szerkesztésének időbeli korlátja: az egyes cikkeknek a szerkesztő(ség) által jóváhagyott utolsó tartalmi és elhelyezési formája a nyomdába kerülés pillanatától többé nem modifikálható, erre legfeljebb egy következő kiadásban és immár más szöveggörnyezetben kerülhetett sor.⁴

Kutatómunkánk során az *Új Szó* napilap 2020. évi kiadásának 299 lapszámát, 350 címlapcikkét és összesen több mint 1500 újságírói szövegét, valamint mintegy 350 karikatúráját és képanyagát vizsgáltuk különféle aspektusokból. Jelen tanulmányunk mindenekelőtt a *Vélemény és háttér* rovatoldal⁵ azon publicisztikai írásait elemzi elsődlegesen kvalitatív szempontból, amelyek fókuszában a legfőbb közjogi méltóságok, kiemelten a 2020. február 29-i parlamenti választások győzteseként kikerülő Igor Matovič miniszterelnök⁶ politikai és kommunikációs kultúrája állt.

Újságírói és szerkesztői szubjektívitas a publicisztikai rovatoldalon

A napilap hírműfajainak elhelyezési kérdésében a szerkesztőségi munka nagyobb flexibilitást kínál, mint a publicisztikai írásoknál, hiszen az előbbieknél a szerkesztőknek lehetősége nyílik (1) a cikkek *terjedelmének* szabad variálására eredeti tartalmuk szignifikáns változtatása nélkül; (2) a cikkek *elhelyezésének* rugalmas variálására (így például rövidhírek esetében a szabad felületek optimális kihasználására, míg nem az utolsó pillanatban a címlapra került hosszabb, vezető hírek vagy vezércikkek a napilap további oldalain folytathatók stb.). A kötött, egyoldalas *Vélemény és háttér* publicisztikai rovatoldalon ezzel szemben a szerkesztők rugalmasságának terjedelmi korlátok, valamint a szövegek koherenciája szab határt. Az

4 A vizsgálat során ezáltal pontosabban tetten érhető a tömegtájékoztató, illetve a politikai kommunikáció szerkesztő(ség) által véglegesen jóváhagyott eszközei, módszerei, nyelvezete, valamint egyéb sajátságai.

5 Az *Új Szó* publicisztikai oldala, a szerkesztőség szempontjából releváns aktuálpolitikai vagy közéleti kérdésekre reagáló írások és karikatúra megjelenési helye, jellemzően a periodikum 7. oldalán.

6 Igor Matovič 2021. március 31-ig volt Szlovákia miniszterelnöke, a tanulmány írásának idejében, 2021. április 1-je óta pénzügyminiszteri tisztséget tölt be, de továbbra is az első számú kormánypárt, az Egyszerű Emberek és Független Személyiségek vezetője.

említettek közül evidens, hogy az *Új Szó* publicisztikai írásaira ugyanakkor érvényes a „gatekeeping”-elmélet lényege, ti. minden, a média által megjelentetett tartalom egyúttal egy másik téma kirekesztését is jelenti (Kunczik 1995, 115). A szerkesztőségi szelektálás szubjektivitásának elképzelése tehát nemcsak egy sajtótermék egészére vonatkozatható, hanem egy-egy állandó rovat szintjén is érvényes. Az *Új Szó Vélemény és háttér* publicisztikai rovatoldalának összeállításánál a szerkesztői szelektálás egyik meghatározó kritériuma az oldal terjedelme, valamint a rovatoldal tradicionális struktúrája (amely rendszerint két terjedelmesebb publicisztikai írás közlését teszi lehetővé).

Amennyiben tehát a hírszerkesztés esetében abból a feltevésből indulhatunk ki, hogy az újságírók munkájuk során töreksenek a Walter von La Roche által meghatározott feltételek szerinti ún. „külső objektivitásra”⁷, azaz a „magas objektivitásérték” megtartására, úgy a tények kiválasztása (riporter munka), valamint az írárok kiválasztása és szerkesztése (a szerkesztői munka) miatt még az objektivitási elvárásoknak maradéktalanul megfelelni óhajtó hírműfajok esetében sem érhető el az ún. „belső objektivitás” (Kunczik 1995, 112). A publicisztikai írásokra ennek értelmében a szubjektív attribútum hatványozottan érvényes.

Az újságírói és szerkesztői szelektálásnál fontos kritérium egy adott esemény hírértéke, amelyet McQuail a hírbeli esemény olyan sajátosságaként jellemez, amely az újságírók szerint magában rejtje annak a lehetőségét, hogy a tényeket a közönség érdekes „sztorivá” transzformálja, illetve kiemelkedő jelentőségűvé tegye (McQuail 2003, 296). A publicisztikai rovatoldalon a híreket maguk a publicisták transzformálják „sztorikká”. Schulz szerint a hírérték indikátora a hírek esetében a tördelés és az elhelyezés (Kunczik 1995, 125), az állítás a publicisztikai műfajoknál is helytálló: az *Új Szó Vélemény és háttér* rovatoldalán egy-egy írás fontosságát például egy tematizált eseményre reflektáló karikatúra is kiemelheti.

Politikai csatározások a vírus árnyékában

Ha a politikára a hatalom megszerzéséért és megtartásáért vívott harcra tekintünk, úgy a sikeres politizálás egyik fontos feltétele a hatékony kommunikáció. Egy politikai cél elérésének tartópillére a különféle szövetségesek meggyőzése, amely két irányban megvalósuló folyamat: (1) *politikai szintű szövetségkeresés* – az egyes döntési szerveken (pl. párton, kormányon, parlamenten) belül, (2) a *közvélemény tudatos formálása* – a hagyományos és az új médián keresztül.

A közvélekedés ebből a perspektívából csupán a „jéghegy csúcsa”, hiszen a politikum eredeti céljával kongruens közbeszéd kialakulásához elengedhetetlen a döntéshozók minimálisan szükséges csoportjának meggyőzése, s csak utána következik a stratégiailag jól megtervezett, hatékony médiakommunikáció a hagyományos és közösségi médiafelületeken – értelemszerűen szem előtt tartva a közlő

⁷ A „külső objektivitás” feltételei: (1) minden ténynek egyeznie kell, (2) az esetleges pontatlanságokat meg kell jelölni, (3) a pontossághoz hozzátartozik a teljesség és a megfontoltság, (4) nem jöhet számításba a szerző véleményének kinyilvánítása, (5) kerülni kell a floszkulákat (illetve az akaratlan véleménynyilvánítást), (6) a híradás részeként kinyilvánított saját véleményt külön meg kell jelölni, (7) elfogadhatatlanok a dekoratív kiegészítő tények (indokolatlan tendencia) (Kunczik 1995, 112).

fő célját, ti. a közbeszéd irányítása fölött gyakorolt hatalom elérését és megtartását.

Egy frissen kinevezett kormány egyik legfontosabb feladata békeidőben is a professzionális kommunikáció, válsághelyzetben ez hatványozottan érvényes. A demokratikus politikai kultúrákban az országvezetés első 100 napja egyfajta türelmi vagy próbaidőnek számít, ezzel szemben szlovákiai kutatásunk azt bizonyítja, hogy krízishelyzetben ez lerövidülhet, és az új kormány részéről – korábbi államvezetési tapasztalataitól függetlenül – elvárt a gyors tájékozódás, adaptálódás és sikeres válságkezelés, illetve annak adekvát kommunikációja, amelyben prioritást élvez a kommunikációs útvonal egyszerűsödése, az egyértelműség, az üzenetek gyors és zajmentes átadása, konzisztenciája, valamint az egyértelműen beazonosítható, hiteles kommunikátor meggyőzőereje.

Válsághelyzetben a sikeres politikai kríziskommunikáció rendszerint *rally around the flag* szindrómát eredményez: válsághelyzetben az ország első számú vezetői jelentős népszerűség-növekedést érnek el, hiszen háborúban a közös ellenség az emberek bizalmát élvező vezér zászlaja köré sorakoztatja a hazájukat megvédeni kész katonákat. A politikai kommunikáció sikerességét nagymértékben meghatározza a közlő személye, ennek függvényében egyúttal a kibocsátott üzenet célba érése. A politikai-társadalmi hierarchiában elfoglalt helye és szerepe, népszerűsége, természetes autoritása, döntéshozói kompetenciája, felelősségvállalásának mértéke, következetessége és hitelessége determinálja, hogy a közlő a kommunikációs folyamatban milyen esélyekkel éri el a kívánt célt.

Mazzoleni szerint a politikai rendszerből eredő kommunikáció az állampolgár-választópolgár felé az alábbi formákban valósulhat meg:

(1) *közérdekű vagy intézményes kommunikáció* – példaként az állampolgárokat tájékoztató központi és helyi közigazgatást említi;

(2) *személyes kapcsolat* – a politikusok személyes találkozása és beszélgetése az állampolgárokkal;

(3) *hirdetés* – a tömegkommunikáció, az új médiumok vagy akár marketingeszközök segítségével a pártok és jelöltek javaslataik hatékonyságáról kívánják meggyőzni a választókat.

Hozzáteszi: „A közérdekű kommunikáció valójában tehát válasz az információt és az átláthatóságot illetően az állampolgárral szemben fennálló kötelezettségre, a személyes kapcsolatok és a reklám pedig az állampolgárral szembeni azon igény, hogy az a politikai kínálat tartalmát meghallgassa, azzal egyetértsen és azt elfogadja” (Mazzoleni 2006, 25–26). A politikai rendszer üzeneteire szerinte az állampolgár vagy választópolgár az alábbi módokon reflektálhat:

(1) *szavazatával*⁸ – az állampolgár visszajelzésének legfontosabb kifejezési módja;

(2) *nyilvános vita* révén – jellemzően a tömegkommunikációs eszközökön keresztül;

(3) *közvetlen interakcióban* – olyan helyzetekben, amikor az állampolgár személyesen kapcsolatba léphet a politikussal.

Álláspontunk szerint Szlovákia mindenkor miniszterelnökének – mint az ország

⁸ Mazzolenivel ellentétben mi ebbe a kategóriába soroljuk a lakosok közvélemény-kutatásokban kinyilvánított véleményét, illetve a politikusok bizalmi indexének mérését is.

első számú politikai vezetőjének – hangsúlyozottan a koronavírus-járványhoz hasonló válsághelyzetben, közlőként három fontos, egymásra épülő funkciót kell ellátnia:

(1) *bizalomépítés* – az államvezetésbe vetett közösségi bizalom megerősítése és építése;

(2) *információmegosztás, illetve tájékoztatás* segítségével – a releváns döntések mibenlétéről és azok következményeiről az ország lakosságára nézve, melynek célja:

(3) a *mozgósítás, illetve a participáció elősegítése* – a politikai elit (azaz a vezető réteg, illetve a kontextusban a kormány) érdeke az alapvető vagy legalábbis „megszokott” jogaikban korlátozó intézkedések elfogadtatása és betartatása a lakossággal.

Az új szlovákiai kormány március 21-i beiktatásával a politikai válságkezelés központi figurája Igor Matovič miniszterelnök lett. A gazdasági vonatkozású intézkedések kompetenciája koalíciós partnerére, Richard Sulík miniszterelnök-helyettesre és gazdasági miniszterre hárult, akivel erősödő politikai konfliktusa nyilvános verbális konfrontációkat generált. A járványhelyzet következményeitől meggyötört és jogaiban március óta korlátozott lakosság körében további feszültséget szító, államférfiakhoz méltatlan politikai kultúra és közéleti retorika helyreállítása céljával egy idő után véleményének a közismerten belpolitikai vitákban korábban visszafogottan állást foglaló (női) államfő is hangot adott – ez az *Új Szó* címlapcikkeiben is megjelent, például „Čaputová: Elég volt!”⁹, valamint „Čaputová rendre utasít”¹⁰ címmel. Az év utolsó hónapjában az *Új Szó* vezércikkének címében szó szerint idézte a szlovák kormányfőnek intenzív közéleti diskurzus tárgyává vált élő rádióinterjúban elhangzott szóhasználatát: „*Matovič kiebrudalná Sulíkot / A kormányfő leidiótázta az SaS elnökét, azt mondta, hányingere van tőle a tesztek miatt*”.¹¹

Az előző példák is bizonyítják, hogy 2020-ban az új politikai garnitúra válságkezelése mellett a szlovák közvéleményt intenzíven lefoglalta a kilencvenes évek mečiarri érája óta nem tapasztalt impulzív, offenzív és agresszív kormányfői megnyilatkozási stílus, amely szembement a konzervatív európai diplomáciai normatívák alapján az államférfiaktól elvárt reprezentatív, visszafogott, tárgyilagos kommunikációs elvárásokkal. A kormány, s különösképpen annak első számú képviselője, a miniszterelnök újszerű retorikáját a magyar nyelvű napilap az első járványhullám idején relatíve figyelmen kívül hagyta, de a fokozódó társadalmi feszültség hatására az újságírók fókusza (akik a társadalmi folyamatoknak magánemberként ugyanúgy részesei voltak) egyre intenzívebben fordult a szlovák közéleti retorika kritikájának irányába: az *Új Szó* 2020 második negyedében 15, a harmadikban 16, az év utolsó számban pedig 32 publicisztikai írásban foglalkozott a szlovák kormány(fő) politikai és kommunikációs kultúrájával. Ezekben a cikkekben saját publicistái, valamint vendégújságírók közvetlenül vagy közvetve pellengéreztek ki a kormányfő, ritkább esetben a kormány egyéb tagjainak kommunikációs paradigmaváltását. Előfordult, hogy a napilap címlapcikkben idézte a kormányfő vulgarizmusát: „Elnézést, hogy

9 *Új Szó*, nov. 25.

10 *Új Szó*, dec. 8.

11 *Új Szó*, dec. 18.

így fejezem ki magam, de egy seggel nem lehetett megülni két lovat”¹², jellemzően azonban a publicisztikai írások tematizálták a miniszterelnök, elvéve további kormánytagok kommunikációs lapszusait és sarkalatos hibáit. Ezek elsősorban a következő területeket érintették: (1) kommunikációs attitűd, (2) kommunikációs eszköztár, (3) szóhasználat. Az alábbiakban csupán néhány példával szemléltetjük az *Új Szó* újságírói kritikájának tárgyát.

Kommunikációs attitűd

Visszautalva a Politikai kommunikáció című fejezetünkben foglalt Mazzoleni-modellre, a médiarendszer az állampolgárok szószólójaként ellenőrzi, illetve kritizálja a politikai rendszer működését. A szlovák közéleti retorikával szembeni általános aggodalmukat a magyar napilap újságírói jó néhány cikkben kifejezik¹³, nyugtalanságuk okát számottevő esetben konkretizálják is: „Ami ugyanis működött az ellenzéki térfélen, kormánypozícióban már nem olyan hatékony. A bombasztikus bejelentések nagyon ritkán állják ki a valóság próbáját, és egy idő után a választó elkezd számon kérni az ígéreteket. Az sem túl jó, ha a közvetített üzenet 180 fokot változik egyik napról a másikra, mert egy kormánytól az emberek legfőképp stabilitást várnak”¹⁴ – írja az *Új Szó* két hónappal az új kormány kinevezése után. Vizsgálatunk eredményei alapján elmondható, hogy a magyar napilap oldalain tetten érhető néhány elvárás a miniszterelnök kommunikációjával szemben, amely nemkívánatosnak tartja a következőket: nem konzekvens, nem világos nyilatkozatok¹⁵, kommunikációs hibák¹⁶, a félelemkeltést¹⁷, offenzív, agresszív stílus és konfliktusgerjesztés.¹⁸

12 Matovič keveset beszélt a munkájáról, inkább az újságírókat támadta, *Új Szó*, jún. 23.

13 „Jómagam is azok közé tartozom, akik már nemcsak a járványhelyzet miatt aggódnak, hanem a kormányfő magatartása és kommunikációja miatt is.” *Új Szó*, okt. 2., 7. A béka alatt; „A tervezett intézkedések kommunikációja eddig is katasztrofális volt...” *Új Szó*, nov. 16., 7. Kormányzati álhírgyár

14 *Új Szó*, máj. 26., 7. Óvatosabban a szavakkal / A legnagyobb kormánypárt kommunikációjával kezdeni kell valamit

15 „De a politikában nemcsak az számít, amit tesznek, hanem az is, amit mondanak a vezetők. Vagy éppen nem mondanak. Matovičnak most gyorsabban járt a nyelve, mint az esze.” *Új Szó*, ápr. 4–5., 7. Rövidzárlat / Matovičnak most gyorsabban járt a nyelve, mint az esze; „A Trend szerint a kormány maga tehet a tüntetésekről, ha képes lenne rendszeren tervezni és elmagyarázni az intézkedéseket, kifogná a szelet az ellenzék vitorlájából.” *Új Szó*, nov. 19., 7. Nem tüntethettek a szabadságjogokért, mert nem elnyomó rendszerben élünk

16 „Egy hét leforgása alatt a szlovák kormányfő valóságos kommunikációs bukfcencet hajtott végre...” *Új Szó*, szept. 23., 7. Matovič meséi; „Matovič szónoki tehetségét másra használhatná, mint a kormányzástól való félelmei elfedésére” *Új Szó*, szept. 26–27., 7. Ki rontotta el neki?

17 „...a kormányfő ezúttal blackout helyett lockdownnal riogat” *Új Szó*, okt.13., 7. A lockdown az új blackout

18 Például: „Az embereket nemcsak a járvány mérgezi, hanem az is, hogy a kormányfő mindig másokat támad, amikor csődöt mond.” *Új Szó*, okt.1., 7. A miniszterelnök naiv elképzelései / A második hullámban nem az egyének mondanak csődöt; „Ám aki megkérdőjelezi Matovičot, az személyeskedő, agresszív, kioktató választ kap.» *Új Szó*, nov. 13., 7. Árnycátugratás; „Čaputová ugyanis az egyike azon kevés vezető politikusoknak az országban, akivel szemben a Matovič-féle kommunikációs módszerek, személyes támadások teljesen hatástalanok lennének, vagy inkább visszafelé sülnének el.” *Új Szó*, aug. 4., Intés Matovičnak / Hogyan lett Lukáš Kyselica hős a miniszterelnök szemében?; „A miniszterelnök az államfő is céltáblája, bár a közrádióban – elég gusztustalanul – azt mondta, nem fog Čaputovával »szemben pisilni.«” *Új Szó*, dec. 10., 7. Akitől Matovič fél; „Ha a politikai elitünket

Kommunikációs eszköztár

A 2020. évi parlamenti választások előtt ellenzéki politikusként rendkívül újszerű és figyelemfelkeltő kommunikációt folytató Igor Matovič aktív közösségimédia-jelenlétével, attraktív közéleti témáival és látványos kommunikációs megoldásaival magával ragadta az állampolgárok, a média és politikai riválisai figyelmét. „A kommunikáció személyesebbé, azonnalibbá és vizuálisabbá vált a közösségi média fejlődésével. Az egyének a közösségi hálózatokon nemcsak személyes információkat tudnak megosztani, hanem – ami még fontosabb – meg tudják osztani a saját véleményüket, és kiválaszthatják azt az információforrást és tartalmat, amelyet előnyben részesítenek, függetlenül annak igazságtartalmától” (Altheide – Merkovity 2021, 16). A vizsgált időszakban, valamint a tanulmány írásának idején Igor Matovič köztudottan a Facebook legnépszerűbb szlovákiai politikusa volt. Amint egy korábbi előadásomban rámutattam, kiválóan bánik a közösségi média adta lehetőségekkel, sokat posztol, könnyedén bánik a populista manipulációs technikákkal, állandó feszültségben tartja követőit, ezáltal kiemelkedő interakciós eredményeket elérve körükben. Egy válsághelyzetben azonban a vezetőtől nem a társadalmi feszültség állandó fenntartását vagy növelését várja el az állampolgár, hanem higgadt, megfontolt döntéseket, amelyek – legalábbis reményei szerint – a közjót szolgálják és kivezetik őket a veszélyből. Egy politikust a bizalom megszerzéséhez, illetve a választások megnyeréséhez hozzásegítheti ugyan a figyelemkeltő, impulzív retorika, ellenben amint az elnyeri a választópolgár bizalmát és ezzel együtt az ország vezetésének felelősségét, attól a pillanattól kezdve az állampolgár a kormány első számú képviselőjében már nem a szavak és remények, hanem a tettek emberét látja, illetve keresi.

„...Matovičot, aki lényegében a Facebookon éli életét...”¹⁹ a publicisták gyakran pellengérré állítják, bírálatukban rámutatva, hogy „a kormányhivatalban pedig olyan ember ül, aki szerint PR-ral minden helyettesíthető.”²⁰ Intenzív kritikával illetik rendkívül aktív közösségimédia-jelenlétét, tehát éppen azt a kommunikációs eszközt, amely a parlamenti választások előtt kiemelte a többi politikus közül: „S Matovič mindazok után, hogy ismét bebizonyította, a közbeszéd kimerül nála egy Facebook-posztban...”²¹, vagy: „Remélhetőleg a következő hetekben Matovič kevesebb energiát pazarol el a szociális hálón, és a reformtervek politikai támogatásának biztosítására fordítja idejét”²², másutt: „Ennél már csak az a nagyobb szélhámosság, amikor valaki rögtönzött facebookos »szavazások« alapján akar országot kormányozni.”²³

Az esztendő utolsó negyedében, többek között az országos tesztelés témájának előretörésével a politikai kommunikációban felerősödött a háborús retorika²⁴,

nézzük, azt látjuk, hogy a parlamentben ostoba, önimádó politikusok szidják egymást alpári módon, akik még a szánalmas kis diplomáikat is innen-onnan lopták össze (tisztelet a kivételnek).” Új Szó, nov. 18., 7. Megérte? / Ma nem ostoba elnyomó rendszer terjeszt ostoba hazugságokat

19 Új Szó, jún. 9., 7. Megérteni Matovičot

20 Új Szó, júl. 20., 7. Matovič szövetsége leköpte az oktatást

21 Új Szó, aug. 20., 7. Félváll – Kormányfői szinten sikerül elkorcsosítani a közbeszédet

22 Új Szó, szept. 23., 7. Gazdátlan reformok / Ideális esetben a reformok fő gazdája a kormányfő

23 Új Szó, szept. 25., 7. Határon átnyúló szeretet

24 A kérdéskört részletesebben 2021 januárjában a Médiakutató és az ELTE Média válság idején című

amelyet tovább táplált a miniszterelnök és helyettese között eszkalálódó konfliktus, így a sajtómegjelenések stílusukban is alkalmazkodhattak a politikai elit kommunikációjához. „Matovič hadszíntere a közösségi háló, a győzelmet pedig a lájkok és a pozitív hozzászólások jelentik” – írja egyik október cikkében²⁵ az *Új Szó*. Egy héttel később a két közjogi méltóság konfliktusa kerül tematizálásra: „Matovič és Sulik a Facebookon esik egymásnak...”, ugyanitt: „Ahelyett, hogy óvatosan puhítgatná Matovičot, ő is a Facebookon kezd üzengetni, lényegében lenullázva egy értelmes döntés esélyeit.”²⁶ Ugyanitt a magyar napilap publicistája olvasói előtt feltárja ennek ok-okozati összefüggését: „De hát ez történik, ha a politika csak a máról és a lájkról szól.”

Szóhasználat

„Igor Matovič valószínűleg az egyetlen miniszterelnök, aki úgy szidja a polgárait, mint a szófogadatlan gyerekeket, önzőnek nevezi őket, mert nem hordanak arcvédőt”, valamint: „Az emberek egyharmada szarik a szabályokra – dühöngött egyik érzelmeiben gazdag sajtótájékoztatóján.”²⁷ A tanulmányunkban közölt szemelvények több aspektusból is rávilágítanak a közéleti retorika nem adekvát szóhasználatának problémájára, valamint az utólagos korrekciók előfordulására: „Igor Matovič kormányfő szörnyű napokat jövendölt számunkra egy bejegyzésében, de mintha maga is megjedjt volna a szavak súlyától, gyorsan »nehézre« változtatta a jelzőt.”²⁸ Megállapítható ugyan, hogy az *Új Szó* publicistáinak kritikája elsősorban a kormányfő kommunikációját tematizálja, az 1989-es forradalom emléknapiján szervezett tüntetés kapcsán a honvédelmi tárca vezetőjét pellengérezte ki: „...a minap a védelmi miniszter azt találta írni a Facebookra, hogy normális embereket nem látott tüntetni, csak majmokat, bunyósokat, szélsőségeket és pszichopátákat.”²⁹

Összegzés

Tanulmányunkban elsősorban arra mutattunk rá, hogy – több szlovák médiához hasonlóan – az egyetlen szlovákiai magyar napilap is fontosnak tartotta a 2020. február 29-i parlamenti választások eredményeképp megalakult új kormány, illetve annak legfőbb képviselői politikai tevékenységének, valamint közéleti retorikájának nyomon követését. A világjárvány okozta bizonytalanságtól és társadalmi feszültségtől terhes időszakban az *Új Szó* publicistái írásaikban számos esetben kritizálták a lakosságot tovább terhelő politikai konfliktusokat és a miniszterelnök kommunikációs túlkapásait. Kezdetben ugyan visszafogottan, az év vége felé azonban

konferenciájának A pandémia mintország és a kötelezően önkéntes tesztelés üzenete című előadásomban jártam körül.

25 *Új Szó*, okt.6., 7. Szörnyű napok

26 *Új Szó*, okt.13., 7. A lockdown az új blackout

27 *Új Szó*, okt.1., 7. A miniszterelnök naiv elképzelései / A második hullámban nem az egyének mondanak csődöt

28 *Új Szó*, okt.6., 7. Szörnyű napok

29 *Új Szó*, nov. 20., 7. Ellenségek

egyre intenzívebben a magyar nyelvű napilap is hangot adott nemtetszésének a szlovák miniszterelnök nem adekvát kommunikációs stílusa, valamint az állampolgárokat elbizonytalanító, olykor sértő és offenzív retorikája kapcsán.

Vizsgálatunkban megállapítottuk, hogy egy ellenzéki politikus által applikált, figyelemalapú és aktivizáló politikai kommunikációs eszközrendszer eltérő hatást válthat ki, amennyiben azt ugyanaz a közlő a kormány első számú képviselőjének pozíciójából alkalmazza. Köztudott, hogy az Igor Matovič tevékenységére jellemző figyelemközpontú politizálásban kiemelten fontos a média használata. „Ebben a kommunikációban a választók aktív résztvevői, nem passzív fogyasztói a hagyományos médiának. A lényegi elem a figyelem felkeltése, maximalizálása és irányítása” (Altheide – Merkovity 2021, 14).

Bár tanulmányunk a szlovák közéleti retorika 2020. évi megjelenítését taglalta az *Új Szó* publicisztikai írásaiban, fontos adalékként megjegyezzük, hogy a társadalmi és politikai feszültség nyomására Szlovákia közéletében 2021. április 1-je egy újabb politikai fordulatot, illetve személyi cserét hozott a kormányban: Igor Matovič miniszterelnök pozíciót cserélt Eduard Heger pénzügyminiszterrel. Ezzel összefüggésben zárásként idéznénk Altheide és Merkovity gondolatát: „Elengedhetetlen a médiaműveltség széles körű terjesztése. Meg kell ismertetni a tömegeket a társadalmi kontroll fontosságával és a rossz döntések következményeivel” (Altheide – Merkovity 2021, 18).

Források

Az *Új Szó* 2020. évi lapszámai

Irodalom

Altheide, David – Merkovity Norbert (2021): *Hogyan segíti a félelem- és figyelemalapú politika Donald Trumpot és más jobboldali autokratákat?* Médiakutató. https://www.mediakutato.hu/cikk/2021_01_tavaszi/02_hogyan_segiti_a_felelem_es_figyelemalap_politika_donald_trumpot.pdf. Letöltés dátuma: 2021. április 2.

Bajomi-Lázár Péter (2017): *Manipulál-e a média?* Médiakutató: https://mediakutato.hu/cikk/2017_04_tel/04_manipulale_a_media.pdf. Letöltés dátuma: 2021. január 22.

Galtung, Johan – Ruge, H. Mari (2007): A hírek strukturálása és szelektálása. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Horváth Kornélia (2003): *A szó mint metafora. A retorika, jelelmélet és nyelvelmélet összefüggéséről*. Világosság, 143–149.

Kunczik, Michael (1995): *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum.

Mazzoleni, Gianpietro (2006): *Politikai kommunikáció*. Budapest: Osiris Kiadó.

McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Merkovity Norbert (2018): *A figyelemalapú politika a közösségi média korában*. Budapest: Médiatudományi Intézet.
- Polyák Gábor – Szávai Petra – Urbán Ágnes (2019): *A politikai tájékozódás mintázatai*. Médiakutató. http://epa.oszk.hu/03000/03056/00072/pdf/EPA03056_mediakutato_2019_nyar_063-080.pdf. Letöltés dátuma: 2020. január 9.
- Pratkanis, Anthony – Aronson, Elliot (1992): *A rábeszélőgépek – élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével*. Budapest: AB OVO.
- Rosová, Tatiana (2004): Komunikačný priestor vlády v diskurze o reformách. In: Gyárfášová, Oľga & Mesežnikov, Gregorij (szerk.): *Reformy a zodpovednosť: Aktéri, dopady, komunikácia*, 85–101.
- Sebők Szilárd (2020): *Bevezetés a metanyelv kérdéskörének tanulmányozásába*. Nova Posoniensia, X., 51–70.
- Simon Szabolcs (2010): Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban. In: Simon Szabolcs: *Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum. 123–140.
- Szathmári István (2004). *Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

The possibilities of meaning creation in pedagogic communication

Enikő Szőke-Milinte

Abstract

The main characteristic of pedagogical situations is that targeted, planned and organized developmental activities are ongoing, in order to accomplish the personality of the educated person. Pedagogical situations are developing activities, characterized by their direct or indirect educational effect due to their subject-specific and problem-specific, communication-embedded nature or communication. Pedagogical situations are developing activities that are characterized by the fact that they communicate directly or indirectly by subject-specific and problem-specific communication. Therefore, the communicative context in which the personality development activity takes place cannot be indifferent to pedagogy. Each developing activity has a communicational context, and in fact, communication is the main effect of personality development. Therefore, the examination of pedagogical communication is a fundamental task of pedagogy: the awareness, development and application of pedagogical communication frameworks and possibilities are the minimum conditions of pedagogical effect and personality development. This study applies a specific communication theory to interpret the context of pedagogical communication.

Keywords: meaning creation; storytelling in communication; pedagogical and communication rules and laws

Subject-Affiliation in New CEEOL: Social Sciences – Education – School Education

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.48-57

Introduction

Communication competence, as inherent in its nature, is organised by three toolkits: the system of skills and abilities, communication knowledge and attitudes supporting communication behaviour (Szőke-Milinte, 2012). The past decade's thinking about communication development was determined by the study and description of the development of skills and abilities. It also entails that the development of skills and abilities was nearly exclusively held responsible for the development of communication competence by the researchers of the field. The dominance of skill and ability development activities was most conspicuous in a wide range of scenes of education.

The dominance of skill and ability development is not problematic as, along with the communication skills, the participants' emotions and attitudes also develop through the carefully selected activities. Furthermore, on condition that the activity is properly discussed, and sufficient time is devoted to reflections, making participants aware of the process of development provides room for the discussion of a certain kind of knowledge, or even perhaps of some theoretical issue concerning communication.

Generally, however, the trainings and activities meant to develop communication competence do not meet the above described and desired level of awareness. In practice, the only memory the participants usually have of the development is that they had a good time while engaged in a funny activity. While this is a most joyful experience, the development of communication skills thus fails to meet the professional requirements.

Successful communication rests on a highly developed level of communication competence and a coordinated and harmonious operation of its component toolkits. Consequently, the failure of communication can either be put down to its component toolkits being underdeveloped or not operating properly. Much as the operation of the communication skills on an elevated level is truly an important measure of communication success, in itself it is not guaranteed. It is also necessary to possess and use informational cognitive components, i.e. knowledge, rules, governing patterns, theories, which buttress the comprehension of communication behaviour.

This paper focuses on the component toolkit of informational knowledge, a fundamental communication theory. Knowledge, awareness and implementation of this theory helps recognize and thus avoid miscommunication. The applicability of this theory is demonstrated through pedagogical communication situations by this paper.

1. A possible framework for pedagogical communication, that is, the cognitive component of communication competence

Let us accept László Zrinszki's interpretation (Zrinszky, 1996) of the concept of pedagogical communication, that is, pedagogical communication occurs in a communication form governed by pedagogical objectives, regulated in compliance with pedagogical considerations usually within an institutional framework, and takes place in the direct personal contact of pedagogues and students often through the use of certain mediation. It is not only the quality of the contact between the communicators, but also the personality development and academic performance of the students that depends on the success of pedagogical communication.

The theory of the '*Coordinated Management of Meaning*' (CMM), developed by a pair of authors, Pearce and Cronen, is a theory of interpretation that offers pedagogical communication useful basic principles and rules for consideration (Griffin, 2003). It is a paradigm that helps understand and avoid problems occur-

ring in course of pedagogical communication, or, in case it proves impossible, it contributes to their effective solution.

The theory rests on three important social-constructionist basic principles. One of them claims that *we create the events and objects of our social worlds through communication*, which implies that these are not a priori given as it was presumed by empirical researchers. Adapting this claim to the realm of the school, it means that the scenario of the classroom and school events is not preliminarily determined, but rather created by the participating students and teachers. Consequently, several good scenarios may exist simultaneously, in other words, the dynamics, the scenario of good communication is plural by nature. That is the very reason why no absolute truths are possible to assert regarding, for instance, what the scenario of good classroom cooperation is like, instead, we can only assume the existence of a *variety of good communication scenarios* created in accordance with the expectations and ideas of the participants of school communication.

This theoretical basic claim can only prevail optimally in pedagogical communication if we consider the process of communication democratic in which each participant is able to represent and demonstrate his/her own assigned meaning, which implies participation in the communication as one who asserts his/her ideas about desirable communication. In pedagogical communication, because of the differences in the participants' backgrounds, i.e. the inherent differences of children and adults in terms of preparedness, and the specificity of the situation, i.e. its hierarchical nature, the participants are enabled to create communication events and represent their assigned meanings in different ways. Thus, in pedagogical situations, in case the pedagogue in possession of an extra knowledge takes on the responsibility of creating communication events, it is crucial that he/she does it only to an extent which does not condemn the rest of the participants, that is, the students, to passivity.

Pedagogical laws pursuant to the basic claim that *'we create the events and objects of our social worlds through communication'*:

In the pedagogical situation the 'world' created is one which we create in and we do it by communication.

It depends on the participants, teachers and students, what kind of communication events are created: ones in which they feel comfortable and respected, in which they are willing to participate, or just the opposite, ones that they would readily escape from.

Each participant bears individual responsibility for the events created by them; each participant is to take responsibility for the situation created.

The communication event is determined not only by the circumstances, but also by the interpretation the participants attach to them, so interpretation models are to be outlined, which can be used to understand harmoniously the changing – and sometimes far from ideal – circumstances. E.g. how do the students and the teacher view unsuccessful test results: either as an irreversible failure, or as the starting point for planning further development.

The participants must acquire the possible interpretation schemes that can be used to create communication events according to their needs. Still refer-

ring to the example of unsuccessful test results, if they are interpreted as a means of diagnostics which helps surface the defects of teacher and students alike, the participants will have an opportunity to create further communication events, e.g. correction, practice, a new test in a way that they could meet the needs of all involved.

The communication events created based on the commonly outlined interpretation schemes will be acceptable for all involved. Still referring to the example of unsuccessful test results, it can be afternoon practice, peer support, forming learning groups, etc.

Several good scenarios are possible as a good scenario is one that satisfies the needs of all participants. In pedagogical communication as many good scenarios should be created and tried as possible.

Another core claim of the theory is that ‘we cannot seek certainty’, there are no ‘omnipotent’ rules for how one has to or can behave. What is necessary instead is that the participants learn to *remain curious and to adapt their behaviour to the ever-changing circumstances* (Griffin, 2003, 65-92). It is a profound recognition for pedagogical communication that the trainee teacher or the practising pedagogue cannot and should not teach the scheme of effective communication, since the meaning of effectiveness varies according to different situations. What a trainee teacher must be prepared for is for him/her to be able to teach the students how to enrich continuously and adaptively apply their existing communication component set in communication situations.

Pedagogical laws pursuant to the ‘we cannot seek certainty’ core principle:

The communication participants are supposed to be free of preconceptions about the communication and the communication partners, and are supposed to be curious of the diverse range of worlds possible to create through communication.

The communication scheme, i.e. the scenario is to be built up by the collaborating participants, which in this way is acceptable for all, and which makes their meaning assignment successful.

The communicators – teachers, students – participating in the communication are to retain their openness to and curiosity of the secret inherent in communication, and are to participate in the communication with the expectation to learn something about themselves, the other, or the world which they do not know yet.

The participants of the communication – teachers, students – are to enrich continuously their communication component toolkit, and are to apply it adaptively in most varied communication situations.

The third core principle the theory is built upon is that it is only through active participation in the communication process and never through an outside observation that the proper course of action, the proper steps can be seen (Griffin, 2003, 65-92). Correct communication behaviour can be learnt neither from a book, nor from a teacher’s description; the observation of communication is essential, however, what is much more important is *individual participation and gaining personal experience*.

Pedagogical laws pursuant to the *'individual participation and gaining personal experience'* core principle:

It is indispensable to the success of pedagogical communication that as many kinds of communication situations should be created and experienced by the student as possible.

The varied nature of pedagogical communication situations makes it possible for the participants to gain experience related to the various scenarios and to try them in practice.

The personal engagement in meaning assignment makes it possible for the participants to enter into a dialogue with themselves, the communication partner and the object of communication, i.e. the given problem.

Personal engagement in pedagogical communication entails engagement in the creation of a scenario that optimally satisfies the needs of each participant, i.e. one where the legitimacy of each need is never questioned, where the face of each participant is protected, and where the participants accept one another.

The pedagogue is to support the personal engagement of the students in meaning assignment.

The authors borrowed the three core principles above from social-constructionist theories, but the three below are laid down on their own to demonstrate the theory.

According to the fourth core claim, the experience gained by the persons-in-conversation during the speech act corresponds with the fundamental social process of human existence. In the fundamental social process, *in course of the conversation, the connection and personalities of the persons-in-conversation are created* (Griffin, 2003, 65-92). This process has a particular importance in pedagogical communication as the child's personality is permanently developing, so the pedagogical influences that prevail in communication encounter the sensitivity of the child's developing personality.

Pedagogical laws pursuant to the *'in course of the conversation, the connection and personalities of the persons-in-conversation are created'* core principle:

The love, respect and acceptance felt towards the child can be conveyed by respectful, kind and accepting communication.

If the pedagogue, thorough pedagogical communication, conveys that the child is valuable, worthy of love and acceptable, the child will become valuable, worthy of love and acceptable (Pygmalion-effect).

The utterances of the pedagogue are to be individually tailored so that they could really contribute to the development of each child's personality.

Respectful, kind and accepting communication forms the basis of the good relationship between the child and the pedagogue.

According to the fifth core claim of the Coordinated Management of Meaning theory *'the way people communicate is often more important than the content of what they say'*, in other words, in communication it is the form that determines the events of social spaces (Griffin, 2003, 65-92). The dry, informal, objective

form could be suitable for sharing information, however, when it comes to pedagogical communication, what matters is not only sharing information, but personality development as well. That is why utterances like the following make sense: ‘As I see a smart child is raising his hand and will tell us the solution.’

Pedagogical laws pursuant to *‘the way people communicate is often more important than the content of what they say’* principle:

Despite the fact that the teacher has a rather limited time in the lesson as a result of having to focus on the academic content to convey, the form of communication is of key importance.

Through his/her communication utterances the pedagogue must also take care of and foster his/her connection with the students.

The sixth core claim based on which the theory is outlined is that *‘the actions of the persons-in-conversation are reflexively reproduced as the interaction continues’*, so any action we take have consequences and will bounce back and affect us (Griffin, 2003, 65-92). It is similar to the mirror effect associated with non-verbal communication, but it also goes beyond. The latter two claims correspond to Martin Buber’s idea of mutuality inherent in relationships (Buber, 1999). Buber points out that as our own personality is created in a relationship under the influence of the partner, the partner’s personality is also created and develops in the same relationship under our influence. Thus, the relationship involves a double responsibility: I am responsible for my partner and for myself. As we change in a relationship, our partner changes simultaneously: if we want our partner to change, for instance to be kinder to us, we must also change, and must assume more kindness in our relationship.

Pedagogical laws pursuant to *‘the actions of the persons-in-conversation are reflexively reproduced as the interaction continues’* principle:

The pedagogue must change towards the image he/she wishes the students to change towards.

The personal change of the pedagogue will initiate the change in the students’ personalities.

The communication influences as pedagogical influences affect the pedagogue’s and the students’ personalities simultaneously.

The communication influences are essential components of both education and self-education.

Based on the above basic claims Pearce and Cronen hold that *‘communication can be considered good if the participants can coordinate their actions in a way that their conversation lead to the construction of such social realities in which they can live comfortably, that is, in dignity, respect, happiness and love’* (Pearce, 1994, 366). In these social realities the participants of a conversation are all present, behave adaptively and accept that several kinds of good behaviour exist, hence they contribute to shaping a more liveable, more humane world.

2. Storytelling

Theorists hold that telling stories is the best means of creating and maintaining our social realities. The Coordinated Management of Meaning model identifies seven types of stories (LUUUUTT Model from CMM Institute for Personal and Social Evolution, adapted form of 2014). (Pearce & Cronen, 2014)

Let us examine storytelling through a concrete example (see Figure 1). In the school canteen a Boy and a Girl are standing together in the queue (which they are not allowed to leave, and where overtaking is not allowed either). The Girl is making noise with a toy and enjoys the noise she is making. The Boy asks her to stop because the noise disturbs him. The Girl keeps making that noise, so the Boy shouts at her to stop. Then the Boy hits the Girl who starts to cry. The teacher punishes the Boy, he is not allowed to go to play to the school yard after lunch. The Boy starts to cry.

1 Stories lived: the communication pattern of which has been created together with those who were also involved; it is about how people try to coordinate their lives with those of others. (*Boy: This noise is getting on my nerves, it feels as if a train was pounding in my head; she wouldn't stop, I feel frustrated, I'm shouting, I'm not allowed to leave the queue, I don't get lunch, I have no idea what to do; I kick her to make her stop, I feel guilty, I'm afraid of the consequences, I cry, I feel ashamed.*)

2 Stories told: narrative explanations; the persons-in-conversation try to establish meaning and coherence in their lives. (*Boy: She was getting on my nerves, I asked her to stop, but she just would not stop, so I kicked her, then I felt ashamed in front of the teacher and my mother, I cried.*)

3 Meta-stories: the manner of communication, the way stories are told expresses the relationship (manifested in mood for instance) of the persons-in-conversation with themselves, and with the object of the conversation (exaggerating, convivial, funny, honest, etc.). (*Boy: I feel frustrated and nervous, I am angry with the Girl.*)

4 Untold stories: the narratives that we do not wish to share with others because, for instance, we do not want to hurt the other or ruin his/her self-esteem, or perhaps jeopardize the relationship, or become vulnerable. (*Boy: I have an over-sensitive ear, 'a bat ear', I perceive all sounds louder than the others, noises cause me great discomfort, especially if they are monotonously repetitive.*)

5 Unknown stories: narratives which are unknown to us relating to a person or communication content. (*Boy: I didn't know that if I had told the teacher about it, she would have allowed me to go forward or leave the queue.*)

6 Untellable stories: narratives which are unknown or too painful, and thus impossible to tell. (*Boy: I hate girls anyway, because they keep making fun of me because I don't understand what they are saying and what they are talking about.*)

7 Unheard stories: narratives which the communication partners are not sensitive to, which they cannot hear'. (*Boy: The Girl did not understand that monotonous noise disturbs me a lot.*)

Figure 1: Telling stories

Pearce and Cronen hold that the stories differ in a certain communication situation, and even considerable tension may occur among them.

Stories told are coherent since we attach meaning to the story while telling it. Stories lived, however, are continuously being fragmented by our own and others' communication actions. The more we manage to make the stories told precise and make them uncover the unknown, untold, and unheard stories, the better we can match the stories told and the stories lived to each other, and this way improve.

In course of coordination 'people collaborating in an attempt to bring into being their vision of what is necessary, noble, and good, and to preclude the enactment of what they fear, hate, or despise' (Pearce & Cronen, 2014).

When telling stories lived, it is essential to create and implement good communication patterns, schemes, scenarios, as this is through which the social reality, where we must spend a long time together, is created for ourselves and our partners.

In pedagogical communication situations we get what we have created.

To create liveable 'worlds', personal involvement and a high degree of awareness is necessary in pedagogical communication. Communication is by no way automatic, as it is known that a carefully selected and formed utterance may lead to a wonderful effect on the communication partner, e.g. anger may disappear, or turn into rage. All we must do is to apply 'the rule of agreement': respect what the partner has created, and be open to what he/she is to construe.

This is something that a child at a very young age is by instinct capable of. If he/she is told in the gym to 'run because a shark is coming and is going to catch us', he/she does not question this statement or receive it with scepticism, but immediately starts the 'escape run'. If, afterwards we tell him/her to 'hold on to the mast because the shark cannot catch us there', the child also follows the instruction without thinking, climbs up the wall bars and throws the rope to those who have not yet managed to climb up.

In classroom communication this rule can be rephrased as follows, 'start with a yes, and watch in what direction the communication unfolds'.

According to Pearce, W. Barnett and Pearce, Kimberly W. Barnett Pearce and Kimberly A. Pearce, dialogue is the proper form of communication to coordinate meanings in problematic situations. They regard the rule formulated in David Bohm's Theory of Dialogue and the dialogue ethics of Martin Buber as one to follow generally: suspend our own perspectives, our framework for interpretation, and maintain an unlimited openness to others (Pearce & Cronen, 2014).

The non-exhaustive presentation of the core principles above enables the practising pedagogues and the students to answer the following questions with reference to their own communication (Bohm, 2011).

What should they do in a certain communication situation?

What style and what utterances should they use in a certain communication situation (respectful, kind, objective, inspiring, etc.)?

What relationship is worth building in the communication situation (cooperating, competitive, conflicting, etc.)?

What identity, self-image should they assume (the caring person, the person taking on responsibility, the accepting, or the tolerant person, etc.)?

What culture should they represent and build (democracy, autocracy)?

Practising pedagogues, teacher trainees and students will all view the operation of communication with an elevated level of awareness; they will formulate valid answers to questions targeting the operation of communication:

What communication situations should they create for the communication partners?

What surplus information is inherent (and what can be predicted based on this) in the language use of the communication partners?

What forms of speech and utterances will be evoked by their own communication?

Who will get involved in and who will abstain from communication?

Who is and who is not addressed to by the applied communication?

In pedagogical communication the pedagogue operates as a facilitator, which means that he/she represents and applies all the principles and rules we have become familiar with through the above presentation of the theory. Furthermore, he/she helps form and coordinate the schemes, rules, patterns, and points of view appearing in the stories lived included in the communication. The pedagogues' approach to the coordination of a variety of communication forms hence becomes the coordination of paths which lead to and which help us live up to our humanity. The above theoretical framework can only be experienced through practice in a longer, attitude-shaping process. The preconditions of its applicability are: full attention, being an adult in terms of communication, and awareness.

References

Bohm, D. (2011): *A dialógusról*. SoL Intézet, Budapest.

Griffin, Em (2003): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Budapest, 65–92.

http://rosalia.mercubuana-yogya.ac.id/wp-content/uploads/2016/04/ebooksclub.org__A_First_Look_at_Communication_Theory__8th_Edition_.pdf (2019.02.21.)

Pearce, W. Barnett & Cronen Vernon: Coordinated Management of Meaning (CCM). In: Griffin Em – Ledbetter Andrew – Sparks Glenn (2014): *A First Look of Communication Theory*. 8 th Edition. 66–80.

Pearce, W. Barnett (1989): *Interpersonal Communication: Making Social Worlds*. Harper-Collins. New York.

Szőke-Milinte, Enikő (2012): *A kommunikációs kompetencia a 2012-es NAT vita-anyagában*. In: *Anyanyelv-pedagógia 2*. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=380> (2019.02.21.)

Zrinszky, László (1996): *Bevezetés a pedagógiai kommunikáció elméletébe*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

The Assessment of Sándor Márai in the Communist Press (1945–1948)

Gábor Reichert

Abstract

Sándor Márai's assessment in the communist press between 1945 and 1948 well exemplifies the methodology used for the development of propagandistic enemy image. The examples mentioned in this paper point out the pragmatism of the system: sometimes the primary purpose of the image that the contemporary party press depicted about Márai was to assign a face to impersonate the abstract concept of "civilian middle class", and sometimes to present a deterrent example for the elimination of the institutional system of "civilian world".

Keywords: Sándor Márai; Hungarian Literature; Literature after World War II; Communist Press; immigration

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Hungarian Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.58-66

No more than three weeks after the termination of the battles of World War II in Europe, Szabad Nép – the now legally issued daily newspaper of the Communist Party – started its press campaign against the diverse trends of the artistic direction which now became branded as "civilian". The article entitled *The Death Mask of Babits* by Márton Horváth is one of the earliest massively publicised printed expressions that exemplify the long-term – although later temporarily shelved due to "Popular Front policies" –¹ concepts of communist culture policy. According

¹ A possible explanation for the issue of the article could be that György Lukács, who was responsible for the development of "popular front policy" in the field of culture, did not return to Hungary yet by the time of the publication of Horváth's article in May 1945. The Death Mask of Babits uses a much more militant approach, and outlines a much more "linear" artistic ideal than the rest of the similar texts published by other communist cultural politicians in the coalition era. Márton Horváth's article was probably conceived before the development of the official party policy concerning culture (which basically postponed the "resolution" of artistic matters until the completion of the political takeover), thus it could happen that its "validity" was temporarily suspended for a couple of years by the appearance of Lukács. However, as Mátyás Domokos points out when citing József Révai in his study, by the time of the Lukács-debate in 1949–1950 at latest, it became obvious that substantially, the leader circles of the party only considered the communist "popular front" cultural policy as a temporary solution, which explains "why the silencing of the majority of Hungarian writers and the »transition« of the institutional system of literary community [...] was postponed until the year in which the events took a new turn". (Domokos 1986, 284)

to Horváth, everyone and everything, from the abstract creative arts, through the theatre of Ferenc Molnár, up until the “veterans of Western civilian democracy”, are literally classified among the “ghosts of the past”, who are collectively incapable of serving the real artistic needs of the era. The symbolic figure of this behaviour, which according to Horváth, contemplates exclusively on the past in a provocative manner, is embodied in Mihály Babits, while among those who are still alive, Sándor Márai is selected for the role of the primary scapegoat. Horváth already mentions the writer in this article:

The most assertive of civilian writers, Sándor Márai already makes statements. He promises to come out of his ivory tower to finish the third volume of *The Confessions of a Civilian*. He professes faultless sentences about bridges that fell into the Danube, and about the dead of the Tunnel, whose gaze is fixed upon the sky. His words and sentences are beautiful, just as the green and golden flies that land on the bodies of the dead. (Horváth 1945a, 5)

These couple of sentences practically incorporate the central motives of the anti-Márai press campaign that the communist culture policy led between 1945 and 1948. For example, the “Ivory Tower” as a proof of the writer’s aristocratic thinking and his disdain towards simple people is already mentioned here, just as the use of the term “civilian writer” in a dehonesteing sense. (However, Márai very precisely mentions this in his diary in 1945: “»Civilian« – they say, triumphantly, as a blood libel, just as they would say: »thief and assassin« They are practically incapable of saying anything else, but during a revolution, it is sufficient for the creation of an indictment.” [Márai 2006, 354]) Another typical feature is to refer to aesthetic beauty and to the creation of “faultless sentences” as sinful acts – of course, this method of the communist critics of the era was not exclusively used against Márai. However, the motive of complete insensitivity towards the victims of the war – as further on we will see – is just about to become a specific anti-Márai allegation in the communist party press of the coalition era.

It is worth taking a look on what “statement” and what kind of “faultless sentences” are those that made Horváth so upset when referred to in his article. The May 13th issue of *Magyar Nemzet* that was restarted in May 1945, published an interview with Sándor Márai, in which the writer talks about the necessity and methods of artistic engagement, and in connection with them, also about a possible sequel to *The Confessions of a Civilian*:

L’art pour l’art literature cannot be just a program; a writer has to participate in the labouring of the nation, to make contributions in order to help the nation to have clear vision about their situation, about the requirements that these new times demand, and about the inner powers that are necessary to fulfil these requirements. Our first assignment is probably analytical. We have to show to every level of the Hungarian society, what kind of mistakes we have committed in the past, thus initiating the process of inner revision that is so necessary. (ff. j.] 1945, 4)

Márai's objectives that are declared here do not really deviate from what Márton Horváth expects from the literature of the "new age": conformity to this different age, review of previous mistakes, and rejection of "l'art pour l'art literature". Thus, the conceptual nature of the anti-Márai statements is substantially obvious: the writer's declaration and concept about his own mandate is apparently ignored upon the creation of his official image. It becomes even more conspicuous if we decide to trace down the "faultless sentences" about "the bridges that fell into the Danube, and about the dead of the Tunnel" that the cultural politician refers to. These are found in the first two pieces of the four short Márai poems published in the May 20 issue of *Magyar Nemzet* – and in the same year, also included in the *Book of Verses*:

One

This was the bridge. It's where you walked at full moon.
 – The handsom slowed down at halfway –
 Built by Adam Clark, and the age of reformation.
 Gulls floated above its arches
 Many suicides bent through the railing
 Now both suicide and barrier lays in the water
 Cool wind rushes through the Tunnel
 Touching the hair of the bodies of the dead.

Two

Beware, you step in blood, this is the muddy
 Bastion, the dead still gaze at the sky
 From which smoke signal sends messages to the sky
 [...]

Of course, we should not be surprised that the above passages do not satisfy Horváth, however we have every right to be startled when he seemingly ignores the fourth poem, published at the same time, which could serve as a posterior explanation to the naturalistic city descriptions of the previous pieces, and which – by a less repulsive medium, of course – could be interpreted as the writer's ardent creed:

Four

Don't hush, heart! Don't forget! In forgiveness'
 Thin juice don't dissolve this charge
 Don't let lukewarm indifference and misery
 Dilute sulphuric acid into holy water
 Burn, like oil tower, madly leaping
 Flame, which cannot be put out by shifty breeze

Crackle, sparkle, remain flaming ember:
Non-atoned hot, wild signal. (Márai 1945a, 4)²

Márai's role as a scapegoat has been already decided by this time, and the fact that his statements and poems indicate just the opposite of what Horváth's article suggests concerning them, cannot change this at all. In the same year, Márton Horváth dedicates another article to Márai: the criticism concerning the Diary of 1943/44 is published in the 1945 December 2. issue of the Szabad Nép. Here, the withdrawal into an ivory tower and the lack of solidarity towards the victims constitute the basis of the argument, and the time period in which Márai wrote his text provide an appropriate pretence:

The subject of Márai's new book is no other than 1943 and 1944: two of the darkest years of our millennial history. Through these weeks and months he proves that he can be faithful – to himself. He places the memory and the beauty of voyages and the silence of books between himself and the world, which threatened the whole nation with ultimate destruction. At least in these aspects, he longs to resemble Goethe, who directed his admiration to the red scales of the fish flickering in a basin while listening to the distant battle sounds of the French Revolution from Verdun. (Horváth 1945b, 4)

Thus, the lined guide is present: in the following period of time, the articles dealing with Márai depict an image of an intellectual snob to the readers of communist newspapers, who locks himself up in his ivory tower. Márai's diaries – whose new entries are regularly published by Magyar Nemzet between 1945 and 1947 – provide a constant offensive ground for his critics, whose writings are typically just variations of Horváth's train of thoughts.³ A picturesque graphic illustration of this is provided by Magda Hauswirth (1947) in *Pesti Izé*, a joke magazine, where two quotes from the diary – which are independent of each other – are combined in a shared image:

² The first poem published in Magyar Nemzet bears the number thirty-three, the second one thirty-four, the third one thirty-five, and the fourth one thirty-eight in Márai's *Book of Verses* also published in 1945. (Márai 1945b, 39, 40, 41, 44)

³ Some examples from the investigated time period: Nagypál (1946), Goda (1946), Szigeti (1947), Pálóczi Horváth (1947), Király (1947), Pálóczi-Horváth (1948), Németh (1948), Sós (1948), Lukács (1948a).

The edge of the caricature comes from an apparently manipulative technique (which is actually transparent, as the page numbers of the quotes are present), when entries with different subject are presented in a shared composition. The illustration is a precise reflection of the endeavour, whose primary purpose is to question Márai's credibility as a human person while in addition ruining his artistic credits too. Horváth's criticism also provides examples to this:

If we know those texts of the Master from 1943, which are not written for the secret drawer of his desk but for *Pesti Hírlap*, published in hundreds of thousands of pieces, distancing behaviour and literary gentility are both less persuasive. Be aware, that every bullet would hit the heart of an enemy! – he yelled in a Sunday article of *Pesti Hírlap*, which could even make Magyarország jealous. (Horváth 1945b, 4)

The quote is inaccurate, and – as András Nyerges (2016), the excavator of this article points out – dating it to 1943 is also incorrect, since the quoted sentence was published one year earlier, in 1942. Horváth also ignores the context of the quote: Márai's note, entitled *The Bullet Astray* was inspired by the case of a lunatic shooter at Rákospalota, who although was unarmed by the arriving authorities, but during the gunfight a policeman candidate was killed by a stray bullet. Thus, the point of inspiration for the article is not the war, however, Horváth is not inaccurate in the aspect that Márai's train of thoughts – in a rather artificial and unlucky manner – changes direction at the end of the article, and the author encourages to persistence in the battles on behalf of the endangered nation. The incriminated closing sentence of the text is actually written as follows: "Let it be military, economic or spiritual munition: the weapon must point at one exclusive target, the heart of our shared enemy." (Márai 1942, 5)⁴ Thus, Horváth could be able to catch Márai, still, subsequently, the suggested image of the writer is not based on his imperfect activities as a publicist of *Pesti Hírlap* before March 19. 1944.⁵ There is a much greater emphasis on his passivity and on his voluntary withdrawal from the public sphere following the German occupation. As an example, Mihály András Rónai recalls his personal memories in order to illustrate this, in an article written as a reaction to Márai's controversial writing from 1947, entitled *Eupalinos*:

I recall that night at the editorial office, when two of my young colleagues came back sadly, carrying the manifesto against an infamous legislation, for which they collected signatures: Bartók signed it, Kodály signed it – Márai did not sign it. I recall that bitter night, when at the "company enclosure" with a fellow poet we thought that our free writer laureates could speak up for us, and that next day, when I escaped from the encl-

⁴ By the way, Márai refers to Horváth's criticism in his diary, however, he denies the existence of the mentioned sentence: "Communist newspapers fervently attack my »Diary« and my person. The instrumentation and phraseology of these attacks clothed in costumes of criticism is spookily identical to the fascist offenses that were issued against each of my books just a year ago and before that. [...] However, one of my Hungarian communist offenders goes further than any of the fascists: »quotes« such a – militant instigation-like – sentence from one of my alleged articles, which I never wrote! All of this could be easily refuted: but what would be its point?" (Márai 2006, 353)

⁵ See also: Mészáros (2020)

sure to pay a visit at Sándor Márai. My fellow writer laureate welcomed me with compassion, and in a touching tone he described how weak the influence that his words have at the competent authorities is, although – just in case – he offered me some money. [...] However, from all this – in my opinion – it is clear that although Sándor Márai cannot be considered as fascist (among others, due to his own sense of taste, and his accurate sensibility which seemed to reach catharsis at the German occupation, when with a brave gesture he almost ostentatiously became mute as a writer): it is also confirmed that instead of being a morally inspired leader of the civilian middle class from whose blood he was born and from whose spirit he arose, he was just a reliable scribe and faithful chronicler of them. (Rónai 1947, 2)

This last sentence highlights another accusation that is often mentioned in the contemporary articles, namely, the assistance to the crimes that the “civilian middle class” committed in the past. Through the person of the writer, it is actually the concept of “citizenry” itself, and its associated culture, attitude and lifestyle that gets in the crossfire of the attacks. One can observe a distinct interlocking of the contemporary concept of realism established by György Lukács, the principle of collective guilt, and the lines of propaganda concerning citizenry: Márai, along with the rest of the Hungarian creative artists, is primarily defined by the limitations of his social class, thus he is not capable of anything but to become a “faithful chronicler” of this social stratum. (By the way, this “tied up” condition – which, in a certain aspect also victimizes the writer – is also often mentioned in the articles: “Márai – is still just Márai, and there is nothing to marvel at” – writes Márton Horváth [1947b, 4]; “Yes, on the whole world, the *gentleman wrote*, and we cannot blame the writers, just as we cannot be mad at mushrooms when they become mushrooms after being released from a mushroom-growing facility” – argues György Pálóczi Horváth [1947, 609].) However, according to the official communication, the discrediting of “civilian middle class” from power is the equivalent of their total termination, thus the social class that Márai is about to address and to “represent” is either already extinct or just an adverse vestige of the past. As István Nagypál summarizes it in his discourse concerning the diary of 1943/1944 – adding that by his opinion the class of citizenry not only doesn’t exist at present, but it actually never did:

[Márai] Emerges as a representative of a non-existent Hungarian social stratum – the educated, traditionalist patrician citizenry – however, the patrician lifestyle that is so desirable for him, only existed in Hungary in individuals or in small groups at best, and these were also absorbed into the middle- or into the ruling classes. As a matter of fact, this social formula only existed in Márai’s illusion, as its constitutional forces lacked the most important element that raises a social layer into a class: class consciousness. Márai created the illusion of Hungarian upper citizenry during his lengthy stay abroad, and upon his return he had to experience that this social stratum actually does not exist, thus it cannot have any role either. (Nagypál 1946, 314)

Márton Horváth also explains Márai’s inopportune assessment by the extinction of citizenry – in fact by also questioning its existence in Hungary:

In the western sense of the word, upper citizenry was always scarce and still hardly found in Hungary, however, they have their own literature, or rather a writer. Márai's nostalgic desire for a cultured and restful civilian life is utopistic, and it actually does not resonate or find support in the vestigial upper citizenry, but in the lower citizenry and intellectual classes instead, which turn towards the West, which they imagine in their miserable dreams with just as nostalgic hankering as Márai does. (Horváth 1948, 49)

Thus, the elimination of the “old world” inevitably results in the ultimate termination of the platform which Márai previously was able to speak from, and which neither has actuality, nor reality in the “new world”. Certain entries of his contemporary diaries attest that Márai saw this issue similarly, namely, he recognized the pointless nature of his authorial expressions in the social transition of post-war era:

The time of my relevance has expired in Hungary, and the literacy, whose attendant I was, also became obsolete, just as the class, whose times are gone, and which I belong to [...] My books fall into the trashcan of time, my oeuvre could either get into the depository or to the garbage dump... but there's no point to be offended, since it could be the sacrifice I had to offer in order to launch the Hungarian Nation on a journey that leads to the release of a new kind of literacy. Since nothing but literacy can set this nation free. My class created a lot, but still wasn't able to complete this – the release of the whole nation of Hungary by the power of education – due to class interest. It requires payment. Well, I'm willing to pay. (Márai 2008, 216)

It is worth paying attention that here Márai himself literally accepts, indeed, even practices the class-based reasoning of his critics. It is all the more an important moment, since this assimilation of thinking is the reason that leads to the acceptance of the inevitability of immigration by the end of 1948. The ever weakening opposition against it can be well traced through the diary entries.⁶ Initially, he considers the criticism of communist press – if ever mentioning them – as evident, however incidental offenses, thus he doesn't really take these upon himself, resisting the diversion from his original intention, which was to stay at his homeland.⁷ He reaches the above mentioned train of thought when he realizes and validates the logic operating behind the offensives that he previously considered as sporadic. This realisation passes off in multiple stages, through such moments as György Lukács's criticism (1948b), which serves as inspiration for the following diary entry: “I am beheaded by the literary Pope of the communists, an aesthete returned from Moscow, named György Lukács in their newspaper” (Márai 2008, 57). An even more relevant date however is the 25th of March 1948, when the nationalisation of the

⁶ For the further stations of this see Györfy 2020.

⁷ Two examples from the investigated time period: “In the official communist newspaper, a critic pronounces my whole oeuvre as »noxious« literature. That is a frank opinion. An honest conversation always makes me calm.” (Márai 2008, 68); “In his censure, the critic of the official communist newspaper establishes that the second volume of »The Resentful« is »a finely polished nothing, no more than air that spreads with invisible ease, although foul-scented. There is only one thing that is lower than its political and human quality – its authorial quality.« That is a frank opinion, and reading such honest words always pleases me.” (Márai 2008, 104)

enterprises with more than 100 employees – including the Révai Brothers Literary Institute; Márai’s publisher – is ordered. According to the diary, the nationalisation serves as an ultimate argument to Márai for leaving the country. Here, I also have to mention the series of articles that the communist party press issued as offense against the actual publishing structure, whose creation was entrusted to Imre Keszi by the editorial of Szabad Nép, and in which Márai is also selected to be one of the main references. In general we can establish that these articles condemn the publishers that are (re)initiated after the war to operate on a mercantile basis because of their market-oriented approach, and appealing primarily on popular education aspects they try to specify which pieces of work promote, and which hinder the development of the country. In the light of the previous facts, it isn’t hard to find out, which category Márai classifies into:

There is not much to debate about the criteria of necessary books. They are literary pieces of art with artistic value, progressive spirit and deep humanistic content, either by Hungarian or foreign, classical or modern authors. What do we consider as noxious literature? Those books that display the opposite of the above listed characteristics, however those books, in which the trap of ingratiating, attractive, seemingly artistic form conceal a spiritual emptiness or God forbid, reactionary content are even more destructive. Should we name Sándor Márai as first? He also has his companion. The doubtful dignity of the publication of these work pieces to a squeamish and malicious audience can be especially attributed to Révai Publishing so far. (Keszi 1948a, 9)

This line of thought condemning not only Révai Publishing but also their “squeamish and malicious” audience while classifying Márai’s works as “noxious” literature does not leave many doubts concerning the future. The article apparently fits into the press campaign preparing the nationalisation of the publishers, just as Keszi’s writing two months later, entitled *Classics in the basement*, which among others, accuses Révai Publishing that they only publish the works of Tolstoy, Dostoyevsky and Zola as an alibi to “cover” the publication of the works of Márai, Sándor Török or Camus (Keszi 1948b, 10). From the point of the termination of his publisher, the situation is obvious to Márai: as an independent writer, he has no place in Hungary.

Sándor Márai’s assessment in the communist press between 1945 and 1948 well exemplifies the methodology – which was also used beyond the time period illustrated in the essay – used for the development of propagandistic enemy image. In my opinion, the above mentioned examples in particular point out the pragmatism of the system: sometimes the primary purpose of the image that the contemporary party press depicted about Márai was to assign a face to impersonate the abstract concept of “civilian middle class”, and sometimes to present a deterrent example for the elimination of the institutional system of “civilian world” – especially including the book publishing structure of the previous era.

Bibliography

- Domokos Mátyás (1986): *Leltárhiány*. Újhold-Évkönyv 1/2, 249–287. p.
- [f. j.] (1945): *Márai Sándor megírja az „Egy polgár vallomásai” harmadik kötetét*. Magyar Nemzet 8/10, 4. p.
- Goda Gábor (1946): *Márai Sándor: A nővér*. Forum 1/4, 378–380. p.
- Györfly Miklós (2020): „A fordulat éve” Márai pályáján (1947/48) a naplók tükrében. In Kosztolánczy Tibor, Reichert Gábor, Szávai János (eds.) *„maradj izzó parázs”. Tanulmányok Márai Sándor életművéről*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 281–295. p.
- Hauswirth Magda (1947): *Ki mikor boldog? Két maradéktalan idézet Márai Sándor „Napló”-jából*. Pesti Lzé 2/13, 5. p.
- Horváth Márton (1945a): *Babits halotti maszkja*. Szabad Nép 4/54, 5. p.
- Horváth Márton (1945b): *Márai naplója*. Szabad Nép 4/206, 4. p.
- Horváth Márton (1948): *A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege*. Csillag 2/3, 49. p.
- Keszi Imre (1948a): *Tervszerűséget a könyvkiadásba! Tallózás a rossz és drága magyar könyvek között*. Szabad Nép 7/50, 9. p.
- Keszi Imre (1948b): *Klasszikusok a pincében*. Szabad Nép 7/90, 10. p.
- Király István (1947): *Irodalmunk tekintélye*. Társadalmi Szemle 5/10, 684–696. p.
- Lukács György (1948a): *Az élősdiség lázadása*. Szabad Nép 7/298, 25. p.
- Lukács György (1948b): *Márai új regénye*. Forum, 3/2, 127–133. p.
- Márai Sándor (1942): *Az eltévedt golyó*. Pesti Hírlap 64/37, 5. p.
- Márai Sándor (1945a): *Versek*. Magyar Nemzet 8/16, 4. p.
- Márai Sándor (1945b): *Verses Könyv*. Budapest: Révai.
- Márai Sándor (2006): *A teljes napló 1945*. Budapest: Helikon.
- Márai Sándor (2008): *A teljes napló 1948*. Budapest: Helikon.
- Mészáros Tibor (2020): Van-e két Márai Sándor? Egy átlagosnak induló év a bírálatok középpontjában. In Kosztolánczy Tibor, Reichert Gábor, Szávai János (eds.) *„maradj izzó parázs”. Tanulmányok Márai Sándor életművéről*. Budapest: Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 91–103. p.
- Nagypál István (1946): *Márai Sándor: Napló (1943–1944)*. Társadalmi Szemle 4/4, 314–318. p.
- Németh Andor (1948): *A népi demokrácia és az irodalom*. Népszava 76/78, 11. p.
- Nyerges András (2016): *Kihez mi méltatlan?* In *Színünk és viszályunk. Írások magyar írókról*. Pécs: Kronosz. 312–315. p.
- Pálóczi Horváth György (1947): *Úr ír. Jegyzetek Márairól és a mai magyar irodalomról*. Forum 2/8, 607–614. p.
- Pálóczi-Horváth György (1948): *Márai Sándor: A sértődöttek [sic!]*. Csillag 2/1, 58–59. p.
- Rónai Mihály András (1947): *Márai vagy az allegória*. Politika 1/17, 2. p.
- Sós Endre (1948): *A népi demokrácia és az irodalom. Zárszó a Népszava ankétjához*. Népszava 76/122, 10. p.
- Szigeti József (1947): *Márai Sándor: Medvetánc*. Forum 2/5, 391–394. p.

Intermedialitás Bret Easton Ellis *Glamoráma* című regényében

Molnár Bálint

Intermediality in Bret Easton Ellis 's Glamorama

Abstract

This paper aims to examine Bret Easton Ellis's novel titled Glamorama in terms of intermediality. The first part of this work discusses the fusion of the fictive world depicted in the novel, the narrative levels and the cinematographic instruments. Subsequently, it deals with its screenplay-like narrative. Afterwards, it introduces the medialized world, the swap of mediality and reality, the question of the imaginary and real as well as way the cinematic narration works. In addition, the analysis points out the separation of the camera and the protagonist's position as well as the separation of the narrative and the viewpoint. The paper emphasizes that the intermedial elements mean the imitation of the original media rather than their involvement. Finally, the examination focuses on the functioning of the film as a medium within the text. The visual and acoustic elements are identified, too.

Keywords: intermediality; postmodern; MTV-generation; medium

Kulcsszavak: intermedialitás; posztmodern; MTV-generáció; médium

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Other Language Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.67-80

1998-ban jelent meg Bret Easton Ellis várva várt regénye, a *Glamoráma*. Nyolc éven át, 1989 decemberétől 1997 decemberéig dolgozott rajta a szerző, aminek meg is lett az eredménye: ez lett az egyik legösszetettebb, szövegszerkezetileg a legkomplexebb alkotása. Nem szabad azonban meglepődnünk ezen, ugyanis várható volt, hogy az előző regényekben megkezdett eljárások előbb-utóbb a csúcstra érnek. Az az idő, amire Ellisnek szüksége volt ahhoz, hogy megírja ezt a könyvét, a terjedelemben is megmutatkozik: a *Holdpark* megjelenéséig Ellis minden regénye hosszabb volt, mint az azt megelőző műve, ez alól a *Glamoráma* sem kivétel. A szerző korábbi regényeiben is fellelhető az a törekvés, amely a *Glamoráma* egyik kulcsmomentumává válik: a valóság és a fikció határain való egyensúlyozás, mégpedig oly módon, hogy a létezőnek vélt világot „médiaintervenciók” egész sorával, valamint hamis képek reprodukciójával próbálja konstruálni, mely nagyban hozzájárul

rul az identitásképző elemek reprezentálásához is. A regényben megjelenő forgatások egymást szövik át úgy, hogy egy végtelennek tűnő tükörtermet tárnak elénk, ahol nemcsak a valóság, de a fiktív világ is többszörösen megkérdőjeleződik. S hogy mindez ne legyen elég, olyan érdekes szövegjelenségek tanúi is lehetünk, melyek gyakran túlmutatnak a „hagyományos regény” fogalmán. Az egyik ilyen izgalmas játék például az, amikor a könyvben szereplő filmforgató stáb „átveszi” az irányítást, majd a főszereplő a rendező utasításait kezdi el követni, elbeszélései pedig már-már a forgatókönyvszerűség határait súrolják, ezzel összemosva minden addig általunk vélt stabil pozíciót. A regény a modern celebkultúra szatírája is egyben, melyet jól tükröz a modellek terroristává alakulása is. A kép és a látvány által uralt kultúrában minden megszűnik, ami hiteles vagy valószerű, és átveszi a helyét az egyre népszerűbb mesterkelt világ.

Nem elhanyagolható az sem, hogy a szerző ebben a regényében már a cselekménynek is teret adott, a történet- és karakterfejlődés pedig egyértelmű váltás Ellis korábbi elbeszélői stílusához képest. A *Glamoráma* szereplői színészek, modellek és hírességek. A főhős, Victor Ward és társai egy olyan társadalmi csoportba tartoznak, ahol a média által vezérelt képek és a kamerák által rögzített jelenetek válnak a valóságnak vélt világ mozgatórugóivá. Ahogy a *Glamoráma* története halad előre, úgy azonosul egyre több szereplő a hallucinált képek sokaságával, egyre inkább elfeledve azt, hogy kik is ők valójában. A fiktív világot tehát Victor számára a médiumok által közvetített képek formálják. Ez a látványvilág folyamatosan konstruálja, dekonstruálja és rekonstruálja Victor identitását, miközben szünet nélkül mozog az egyes szerepek között: szupermodellt és klubtulajdonost, vagy épp egy „híres filmsztárt” alakít. A regényben Victor a termékek és a kapcsolatok fogyasztójaként egyaránt megjelenik, miközben saját maga fogyasztójává is válik.

Jelen tanulmány a *Glamoráma* elemzésére vállalkozik az intermedialitás kérdésének vonala mentén. Tudjuk, hogy az irodalmi mű nem monomediális, ami azt jelenti, hogy más médiumokkal is együttműködik. Tehát az irodalmi szövegek és az azon belül fellelhető nyelvi jelek más-más médiumokkal (pl. vizuális, akusztikai) állnak szoros kapcsolatban – sokszor attól függően, hogy épp melyiket kívánják játékba hozni. A *Glamoráma* így a regény médiumán keresztül további médiumokat is megidéz és játékba hoz. Nagyon fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy az intermedialis effektusok nem az eredeti médiumok bevonását jelentik, hanem azok imitációját (Fodor – L. Varga 2012, 176). Az intermedialitás definíciójával kapcsolatban Rajewsky így fogalmaz: „az adott médiatermék egy másik, konvencionálisan eltérő médium elemeit vagy struktúráit tematizálja, idézi vagy imitálja saját médiaszpecifikus eszközeinek felhasználásával” (Rajewsky 2005, 53). Érdemes azonban szétválasztanunk ezt a kijelentést és külön tárgyalni a benne említett mozzanatokot, ugyanis az intermedialitásnak több módozata van aszerint, hogy a kapcsolt médiumok milyen viszonyban vannak egymással.

Az egyik leggyakoribb módja tehát az, amikor az egyik médium tematizálódik a másikban, vagyis magában az irodalmi szövegben felhalmozódnak az egyes médiumok. A másik változat – és a számunkra lényegesebb – viszont az a jelenség, amikor egy médium egy másik médiumon hagyja a nyomát, amikor bevonja a másik médium valamilyen tulajdonságát, illetve imitálja azt, vagy éppen reflektál a mediá-

lis különbségekre. Ellisnél ez leginkább a kliptechnikában (*Nullánál is kevesebb, Amerikai Psycho*), valamint a forgatókönyvszerűségben és a film médiumának megidézésében (*Glamoráma*) nyilvánul meg.

Fodor Péter és L. Varga Péter közös alkotása, *Az eltűnés könyvei* kiváló kiindulási alapot ad az intermedialis jellegű vizsgálódáshoz (is), így nem véletlen, hogy jelen tanulmány is ezt a monográfiát tekinti legfőbb támaszának. A médiumok közötti átjárhatóság, valamint ennek funkciói döntően befolyásolják Ellis posztmodernhez fűződő viszonyát, melyre izgalmas válaszként szolgálhat a *Glamoráma*, különösen akkor, ha a regényben bemutatott mediatizált társadalmat a könyv és a film médiumán keresztül a megfelelő kontextusba helyezzük.

A *Glamoráma* az elődei kontextusában

Általánosságban elmondható, hogy az intermedialitás bizonyos formái Bret Easton Ellis összes regényében fellelhetők. A legelső könyve például, a *Nullánál is kevesebb* MTV-regényként maradt meg a köztudatban, hiszen Ellis kifejezetten jól importálta könyvébe a zenecsatorna különböző technikáit: a rövid, pergő, töredékes, videoklipre hasonlító fejezeteket és a montázszerű képalkotásokat. A két-száznyolc oldalas regény száznyolc nagyon rövid fejezetből áll, mely kellőképpen tükrözi az MTV-videók sebességét, folyamatos áramlását.

A 24 órás műsoridővel rendelkező csatornát szintén rövid, egymáshoz nem kapcsolódó klipek alkotják, melyet csak a reklámok és interjúk szakítanak meg. Az MTV állandó jelenléte nemcsak a regény felépítésében játszik fontos szerepet, hanem a főhős és társai történetének elengedhetetlen kísérőjévé is válik. Az intermedialitás Ellis első regényében leginkább úgy működik, hogy a vizuális kép és a zenék, dalok nyelvét átalakítja rövid (akár egy-két szavas) mondatokká úgy, hogy azok a lehető legjobb hatást keltsék (Baelo-Allué 2007, 155).

Az *Amerikai Psychó*ban már jóval tovább megy Ellis a mediális technikák alkalmazása terén (is). Patrick Bateman, a regény sorozatgyilkosa gyakran a reklámok, bulvárlapok, dalok és filmek nyelvén írja le a történeteket. Az MTV mellé ugyanolyan fontos alkotóelemként társul a *Patty Winters Show*, a regény cselekményének nyelvi ábrázolásához pedig sokszor filmes szakkifejezéseket használ, kölcsönöz: „Lassú áttűnés, és máris azt látjuk, hogy Price szökellve fut fel az elegáns kis műemlék ház lépcsőjén...” (Ellis 2016a, 17). Eredeti megfogalmazásban még inkább hatásosak ezek az elemek: „Like a smash cut from a horror movie – a jump zoom” (Ellis 1991, 292), „Smash cut and I’m back in the kitchen” (Ellis 1991, 11). Tudjuk, hogy Bateman a regény fiktív világában a cselekményt, a történeteket filmként kezeli, vagy annak képzeli el. Ezeknél a jeleneteknél azonban láthatjuk, hogy itt nem pusztán erről van szó, hanem sokkal inkább arról, hogy a fiktív valóságot már filmes eszközökkel is szemlélteti. A hangsúly itt tehát azon van, hogy az *Amerikai Psychó*ban a filmes elemek alkalmazása nemcsak a főszereplő fantáziáját elégíti ki, hanem az elbeszélő szemszögéből történő fiktív valóság leírására is szolgál.

A jelenetek filmszerűségére és a lehetséges forgatásokra, stábokra való utalások az *Amerikai Psychó*ban már egyre többször jelen vannak, mégis a *Glamorámában*

teljesednek ki leginkább. Ellis ebben a regényében a hangsúlyt a fogyasztói társadalomról áthelyezi a szubjektum és a kép által uralt kultúra dilemmáira (Colby 2011, 97). Írott szavak, vizuális képek és akusztikus referenciák építik a főhős, Victor világát. Ezek az intermedialis referenciák a *Glamoráma*ban a médiumok termékei, és amellett, hogy állandóan változó, felszínes diskurzusokat idéznek meg, rámutatnak e médiumok manipulatív, szelektív és torzító jellegére is (Fodor – L. Varga 2012, 164).

A valós és az imaginárius kérdése, ami már Ellis első regényében megjelent és az *Amerikai Psychó*ban tovább erősödött, a *Glamoráma*ban éri el csúcspontját. A regény első részében az intermedialis utalások kiemelt hangsúlyt kapnak, hiszen létrehoznak egy olyan speciális kontextust, melyben a képek nemcsak helyettesíteni próbálják, hanem meg is alapozzák a fiktív valóságot az elbeszélésben. A nyomtatott, az akusztikai és a vizuális médiumok referenciái alkotják meg a karaktert, a beállítást és a témát (Baelo-Allué 2011, 86). A magazinok, fotók, videók és dalok kulcsfontosságú elemek egy olyan világban, ahol a hírességek mediaképük révén építik fel önmagukat. A kamerák és a különböző filmes stábok állandó jelenléte már a regény első felében olyan eseményeket hoz létre, melyek elmoszák a valóság és a fikció közötti határokat. Ellentétben Ellis korábbi regényeivel, ez a kettősség nem állandósul, hanem fejezetről fejezetre egyre fokozódik, az egész regény során folyamatosan növekszik a két szint közötti ingadozás. A továbbiakban néhány példán keresztül láthatjuk, hogy működik ez a gyakorlatban.

A *Glamoráma* története úgy indul, hogy Victor mellé egy riporter szegődik, akinek az a feladata, hogy „mindenhová kövesse őt egy héten át” (Ellis 2016b, 14). Itt eszünkbe juthat, hogy a *Nullánál is kevesebb* főszereplőjét, Clayt is követte egy fotós. Már rögtön a regény elején, amikor Victor megkérdezi az őt követő riportert, hogy mit gondol a pettyekről, meglehetősen félreérthető választ kap: „Nem hiszem, hogy része lennék a sztorinak” (Ellis 2016b, 15).

A fiktív valóságon belül ezt az állítást egyrészt úgy lehetne értelmezni, hogy a riportert egyáltalán nem érdekli sem Victor, sem a problémái a pettyekkel, másrészt pedig akár metafiktív utalás is lehet arra nézve, hogy ő nem ehhez a narratív szinthez tartozik. A regényben megjelenő fiktív világ és az arról készült felvételek összemosódnak, mely először akkor figyelhető meg, amikor a „videokamerás srác” nézőpontjából írja le Victor az eseményeket: azt látjuk, ami Victort érdekli, de a kamera objektívén keresztül (Ellis 2016b, 21). Nem sokkal később Victor barátjának a lakását a következő szavakkal írja le: „Pillanatkép Chloe lakásából (a belső teret mintha Dan Flavin tervezte volna)” (Ellis 2016b, 62). Ugyanúgy, mint az *Amerikai Psychó*ban, a szerző itt is filmes terminust használ, hogy a vizuális jellegű környezetet integrálja a szöveg nyelvébe. Amikor Victor a konditeremben van, először válik egyértelművé, hogy egy filmes stáb is jelen van: az edzőjét filmezik, hírességekről szóló anyagot forgatnak, paradox módon „olyanokról, akik híresebbek, mint a hírességek, akiket edzenek” (Ellis 2016b, 83). Victor és edzője, Reed úgy beszélgetnek egymással, mintha teljesen egyedül lennének a teremben, ugyanakkor időközönként megszólal a rendező és utasításokat ad, melyek úgy integrálódnak a dialógusokba, mintha az Victor és Reed párbeszédének a része lenne. Ez létrehozza Victor valós élete és az erről az életről szóló dokumentumfilm közötti tökéletes egyveleget.

Általánosságban elmondható, hogy Victor a regényen belüli fiktív valóságban túlnyomórészt kamerák és riporterek keresztüzében mozog. Minél inkább közelebb kerülünk a regény első fejezetének végéhez, egyre világosabbá válik, hogy Victort nemcsak néha, hanem állandóan filmezik. Úgy tűnik, hogy az egész élete a létezésének a dokumentálásáról szól: az operatőr váratlan felbukkanásai, a rejtett rendezői utasítások, a filmes kellékek és szakszavak, a forgatókönyvszerű elbeszélés is csak megerősíti mindezt. A szövegből továbbá az is kiderül, hogy más embereket is követnek, más karaktereket is állandóan filmes stábok vesznek körül.

A történet előrehaladtával Victoroknak feltűnik, hogy az utcákon a rengeteg filmforgatás miatt szinte lehetetlen közlekedni (Ellis 2016b, 195). Az egész odáig fajul, hogy már a filmes stábot is filmezik. Az egyik jelenetben, amikor Victor lakásán az MTV interjút készít vele, arról tájékoztat hősünk, hogy egy japán srác filmezi az interjút, egy másik japán srác pedig fényképeket is készít róla (Ellis 2016b, 200). Így aztán nem meglepő, hogy egyre inkább eldönthetetlen a valóság és fikció kérdése, a könyvön belüli film és a filmen belüli film, illetve a könyvön belüli forgatókönyvek szerepe.

Victor dialógusaiban nagyon sokszor jelenik meg egy-egy dalszöveg vagy dalrészlet, illetve reklámszöveg. Erre a későbbiekben a jelen tanulmány bővebb kitérőt tesz, ezek az utalások ugyanis Ellis összes regényében fontosak, nemcsak abban az értelemben, hogy felépítésüket átülteti az elbeszélésbe, hanem azért is, mert a zenei élmény mellett meghatározzák a szereplők szókincsét és identitását, valamint jelentős szerepet játszanak az értelmezésben. Baelo-Allué szerint annak ellenére, hogy ezek az intermediális referenciák határozzák meg a szöveg hitelességét, felerősítik a valóság és fikció dilemmáját, destabilizálják a karaktert és a cselekményt, egy dolog állandó marad: Victor marad az elbeszélő, az ő nézőpontjából férünk hozzá az információkhoz (Baelo-Allué 2011, 87). Ezt viszont érdemes annyival kiegészíteni, hogy ez az állítás kizárólag a regény első fejezetére érvényes, ugyanis látni fogjuk, hogy a beszédhelyzet és a nézőpont a regény számos pontján élesen elkülönül, később pedig Victor hasonmása is megjelenik, aki szintén felveszi az elbeszélő pozícióját.

A mozi/próza dilemma

A regény előrehaladtával az intermediális referenciák felerősödnek, beárnyékolják Victor nézőpontját és fokozatosan destabilizálják nemcsak a karaktert, hanem az elbeszélést is. A *Glamoráma* második fejezetétől kezdődően a narráció szinte teljesen filmszerűvé válik. Ezt Ellis úgy hozza létre, hogy meghatározott filmeffektusok imitációjához folyamodik, mint például a különféle vágások és jelzések, rendezői utasítások, filmzenék, montázs, rögzített képek és kellékek, melyek mind megerősítik elbeszélésének vizuális nyelvét. Metafikatív eszközei arra készítetik az olvasót, hogy megkérdőjelezze a narratív konstrukciók valóságát, ami tovább fokozza a posztmodern ürességet. A vágás folyamata is hangsúlyossá válik, gyakran vágnak ki vagy alakítanak át montázssá egy-egy jelenetet. A filmes utalások és eszközök fokozatosan épülnek bele a szövegbe, „megteremtve ezzel a kellő bizonytalanságot

annak eldönthetőségére nézve, mi történik képen kívül és belül, hol a keret egyáltalán és mennyi van belőle” (Deisler 2018, 133).

A történet akkor lép át teljesen a film világába, amikor Victor felszáll a Queen Elizabeth 2 fedélzetére. A narrátor megerősíti ezt a kamera átpozicionálásával és a főhős filmszínésszé alakításával:

Olykor összejött a stáb, és a kamera diszkrét távolságból követett, a legtöbbször a felső fedélzet jobb oldali korlátjánál álltam, próbáltam rágyújtani, és néha marihuánás volt a cigi, néha nem, a napszemüveg a szememen, és Armani bőrdzseki volt rajtam, pár számmal nagyobb a kelleténél. Azt mondták, nézzek szomorúan, úgy, mintha hiányozna Lauren Hynde, és mintha megbántam volna, ahogy Chloéval bántam, meg mintha széthullana a világom. Biztattak, hogy próbáljam megkeresni Laurent Miamiban, ahová elment Damiennel, és megadták egy híres szálloda nevét is, de én tengeribetegnek tettem magam, és ezeket a jeleneteket kidobták, mert semmilyen módon nem paszszoltak a karakteremhez (Ellis 2016b, 274).

Jól látható, hogy hősünk kettős valóságban, két fiktív cselekményben él: a *Glamoráma* által felépített valóságban és az azon belüli fiktív film által konstruált valóságban. Úgy is mondhatnánk, hogy a kamera két képre osztja Victor elbeszélését: az első az, amelyik a fiktív forgatócsoport kameráit mutatja, míg a másik az, amit maga a kamera rögzít. Ez a két kép lebeg a történetek felett, lehetővé téve azt, hogy a narratív szintek között barangoljunk. A kamera tehát rendkívül fontos szerepet tölt be a szövegben, ráadásul közeli képei Victor arcáról, modoráról, lépéseiről fokozzák az olvasásélményt és manipulálják a befogadást. Victor premier plánba – esetenként szuper plánba – hozatalával Ellis egy vizuális kettősséget alkot a főhős-ről, mely sokszor ellentétet produkál Victor érzései és a valós cselekedeti között.

A regény második részében a stáb, aki Victort kíséri, fokozatosan épül be a történetbe, és állandó résztvevőjévé válik. Míg a kamera az első részben csak a megfigyelő szerepét töltötte be, addig a másodikban már alakot is ölt: Felixként jelenik meg az operatőr és fontos karakterré alakul. Egy alkalommal Victor a QE2 egyik bárjában Felixtől számos háttérinformációt megtud a forgatókönyvről, többek között azt, hogy nincs is befejezve, hogy valószínűleg menet közben találják majd ki (Ellis 2016b, 277). Amikor Victor ezek után azon gondolkodik, hogy miként tudná a legjobban megformálni a saját karakterét, arra gondolhat az olvasó, hogy a *Glamoráma* akár egy olyan szöveggént is működik, ahol maga a regényírás folyamata épül be a cselekménybe. Ahol a forgatókönyvíró és a rendező felügyeli az írás folyamatát, a cselekmény felépítését pedig integrálják a szövegbe, mintha ők maguk lennének a történet szerzői, vagy ahogy Molnár Gábor Tamás is fogalmaz: „a megjelenített rendező akár Ellisnek, a regényírónak az alteregója is lehet” (Molnár 2005, 131). Érdekes az a mozzanat is, amikor Victor London helyett Párizsba veszi az irányt: ez szimbolikusan ugyan, de akár úgy is értelmezhető, hogy a karakter veszi fel a szerző szerepét, és „saját életet” kezd el élni. Vagy amikor Felix, az operatőr bizalmasan közli Victorral, hogy Palakon nem szerepel a forgatókönyvben (Ellis 2016b, 329), akár azt is jelenthetné, hogy a „szerzőnek” menet közben új ötlete támadt, ami eredetileg még nem szerepelt a cselekményben.

A második fejezetben kibontakozó filmtörténet így tulajdonképpen beleavatkozik Victor első fejezetben bemutatott glamourközegébe. Létrejön egy szerteágazó elbeszélés, melyben elmosódnak azok a pillanatfelvételek, amelyeket Victor a kamerán keresztül tapasztal, felfedvén így a reprezentációs káoszt. A forgatókönyv központi helyet foglal el a narratívában, és folyamatosan utalnak a tartalmára. Felix, a fiktív operatőr szavai figyelmeztetik Victort a szövegek apró betűs részére: „Nem olvastad a forgatókönyv többi részét? [...] Nem tudod, mi fog történni veled? [...] Csak légy felkészülve – mondta Felix. – Fel kell hogy legyél készülve. [...] Nagyon kell hogy *figyeljél*” (Ellis 2016b, 276–277). Ez a figyelmeztetés tulajdonképpen utalás is lehet az elbeszélés rétegzettségére, a valóság többrétegű befogadására, ami igazából az egész szövegre jellemző. A regény előrehaladtával az elbeszélés és a forgatókönyv közötti kapcsolat egyre szorosabbá válik. Sem az olvasó, sem az elbeszélő nem tud különbséget tenni a két szint között. Erre kiváló példa az a pont, amikor Victor egy pillantást vet a kéziratra, és ezáltal a későbbi történésekre is:

Egy forgatókönyv hever a kávézóasztalon, szórakozottan felveszem, találmra kinyitom: egy furcsa jelenet az, Bobby nyugtatgat valakit, nekem meg ad egy Xanaxot, zokogok, a többiek öltözködnek egy újabb partihoz, egy sort elolvasok a dialógusból („mi van, ha valaki olyan lett belőled, aki nem voltál”), aztán lecsukódik a szemem. Úgy képzem, a rendező azt suttogja a fülembe: „Aludj el.” (Ellis 2016b, 397)

Miután szemtanúja volt Sam Ho halálra kínzásának, Victor összeomlik, és a forgatókönyvben szereplő jelenetek játszódnak le: „Bobby egymás után tömi belém a Xanaxokat” (Ellis 2016b, 401), majd ezt mondja Victornak: „mi van akkor, ha egy napon átváltóztál valakivé, aki nem vagy?” (Ellis 2016b, 405). Amellett, hogy a Xanax pánikbetegségek és szorongás elleni gyógyszer (ami könnyen okoz emlékezetkiesést is), egyben palindrom is, mely kiválóan mutatja be Victor mentális állapotát és a narratív szintek elmosódását, játékba hozva többek között a Doppelgänger-effektust is. Ez utóbbi nem véletlen, hiszen az identitás megtöbbszörözése, azok határainak feloldhatósága a technikai médiumok következménye (Fodor – L. Varga 2012, 181). Kifejezetten jó példa erre már a regény első fejezetében az a jelenet is, amikor Victor a titokzatos alakkal, Palakkal találkozik a Fashion Café nevű bárban. Itt az lesz a benyomásunk, mintha Victor be-, illetve kísétálna a jelenetből: egy pillanatra elhagyja a kávézót, ám amikor visszajön, üres helyiséget talál. Úgy tűnik, hogy Palakon nem emlékszik Victor nevére, hol Mr. Wardnak, hol Mr. Johnsonnak szólítja, és nem egyértelmű, hogy Victor alteregóját vagy épp Victor filmes karakterét látjuk:

- Talán nem tetszett neki a forgatókönyv – vonom meg a vállam. – Talán úgy érezte, hogy nem dolgozták ki elég jól a szerepét. Előfordul az ilyesmi, apafej.
- Maga... – Palakon zavartan lenéz az aktájára – maga ezt honnan tudja? (Ellis 2016, 170)

A regény vonatkozási rendszere tehát a különböző forgatókönyvek és a forgató-sok egyvelegéből bontakozik ki, melyben az „elbeszélő egy számára átláthatatlan,

többszörösen meg- és átrendezett akciószövedékbe bonyolódik” (H. Nagy 2007, 55). S amikor világossá válik, hogy Victor nem ura a tetteinek, Bobby így fogalmaz a regényben: „Nem kell megrémülnöd ezektől. [...] Mindenre számítani lehetett. Az egész benne volt a forgatókönyvben. Semmi olyan nem történt, amin meg kellene lepődnöd” (Ellis 2016b, 403). Victor a szöveggönyv ismeretét illetően egyáltalán „nincs képbén” – ezt a „mi a sztori?” kiszólása állandóan megerősíti. Ez azonban egyáltalán nem meglepő, hisz ez a forgatókönyv tele van melléktörténettel és epizódreszletekkel, amelyek elhomályosítják a történet olvasatát és megértését. Sőt, a kamera folyamatos váltása egyik forgatókönyvről a másikra módfelett zavarja az összképet, megváltoztatja a mellékcselkményeket és a fő elbeszélést, és a katikus valóságba helyezi a főszereplőt. Beszédes, hogy erről a jelenségről még Ellis is így nyilatkozott: „Túl bonyolulttá vált. Én irtam, és még én sem tudtam többé nyomom követni” (Clarke 2004, 54).

A történet talán legkegyetlenebb része a már említett Sam Ho meggyilkolásának jelenete. Itt azonban olyasmi történik, amire korábban nem volt példa a regényben: a gyilkosságot filmező kamerán kívül semmiféle stáb vagy operatőr nincs jelen (Ellis 2016b, 399–400). Később Victor saját maga eszmél rá, hogy a filmes csapat, aki állandóan kísérte őt, illetve Félix, az operatőr semmit nem tud a gyilkosságról. Az a feltételezés, mely szerint Victor minden lépését a kamera követi, ennél a pontnál megdőlni látszik. Természetesen nem szabad mindent a megbízhatatlan narrációra fogni, a valós és az imaginárius problematika az egész Ellis-életművön végigvonul, és egyértelmű, hogy a *Glamorámában* csúcsondik ki. A figyelmes (újra)olvasó azonban még ebben a szürreálisnak tűnő világban is találhat kapaszkodót az elbeszélésben arra nézve, hogy lehetőséget kapjon az az olvasat is, hogy ez az egész meg sem történt, vagy ha igen, akkor a korábbi történések válnak megkérdőjelezhetővé. Még az álomvilág is többszörös tükröződést mutat, Sam Ho meggyilkolásának fejezete ugyanis a következőképp indul:

A rövid, álomtalan alvásból hirtelen felébredt, ahogy valaki halkán azt mondja: „Veszszük” (de mikor kinyitom a szemem és körülnézek, senki sincs ott), leszálok a díványról, és közömbösen észreveszem, hogy eltűnt a forgatókönyv, amit elalvás előtt olvastam. (Ellis 2016b, 397)

Azáltal, hogy a narráció folyamatosan mozgásban tartja Victort a filmes szerepe és a valóságnak vélt szerepe között, lehetetlen eldöntenünk, hogy az elbeszélés épp melyik szintjén járunk, valamint, hogy a valóság és a fikció a regényben épp melyik funkcióját tölti be. És azzal, hogy Ellis egyre több filmes csapatot sző bele a cselekménybe, akik mintha az eredeti stábok ellen (is) tevékenykednének, egy többfelé ágazó, sokféle megoldással kecsegtető cselekményt tár elénk, melyben az egyes szálak már-már egymással is versengésbe kezdenek. Így tehát nem véletlen, hogy „a dolgok megítélésében érdekelt befogadó képtelen lesz alátámasztani olvasata érvényét” (Kulcsár Szabó 2000). David Schmid szerint az olvasó azt a feladatot kapja, hogy válasszon a lehetséges értelmezések közül, amelyek mindegyikének megvan a maga következménye, és amelyek mindegyike alaposan mediatizált (Schmid 2011, 79). Ennek alapján saját következtetéseket kellene levonnunk, mi-

vel amit Victor Ward tesz (vagy épp nem tesz), az hallucinációs tapasztalatainak következménye csupán. A mozi és a próza nyelvének fiktív összekapcsolása ennél fogva meghatározza, de ugyanakkor alá is ássa a cselekményt, illetve Victor hitelességét (Baelo-Allué 2011, 89). Így talán az sem meglepő, hogy ahogy a regény első részében bemutatott Victor modellkarakterre, úgy a később megjelenő Victor filmes performansa is kudarcot vall.

Vizuális és akusztikai elemek az írott szövegben

A filmes elbeszélés nyelvét tovább fokozza a képi montázs írott szöveggé alakítása. Egy bizonyos ideig csak a jelenet szereplőjeként közvetíti a narrátor az eseményeket, majd végül az epizódok szemlélőjévé is válik. Az elbeszélés és nézőpont ezáltal szétválasztásra kerül, ami egy olyan olvasatot produkál, melyben első ránézésre azt látjuk, hogy a főhős leír bizonyos jelenetet, melyet az ő nézőpontjából egyáltalán nem is láthatna. „Miközben az elbeszélő egyszerre alanya és tárgya az elbeszélésnek, az őt látvánnyá alakító képek és felvételek termékeként jelenik meg a szövegben” (Fodor – L. Varga 2012, 182). Jó példa erre az alábbi részlet:

Végül mégiscsak kiszabadulok, és azt motyogom, hogy mennem kell Felső-Manhattanbe, és nagyon lezserül, mint egy igazi nagymenő, felpattanok a Vespámra, berúgom, és elsöprök a Park Avenue-n, anélkül hogy visszanéznék, pedig ha visszanézek, láhattam volna, hogy Lauren ásít, miközben leint egy taxit. (Ellis 2016b, 163–164)

A jelenetek mozgóképpé alakítására a következő példa is igazán szemléletes lehet. Itt már az olvasónak egyértelműen az az érzése, hogy a szereplőt egy képernyőn keresztül kíséri figyelemmel:

A Smashing Pumpkins „Disarm”-ja hangzik fel aláfestő zeneként, és egy pillanatra a klubot látjuk, amit meg akartam nyitni a TriBeCa negyedben, aztán besétálok a képbe, és nem veszem észre a fekete limuzint, ami az utca másik oldalán parkol, négy házzal lejjebb, de az operatőr azt is felveszi. (Ellis 2016b, 243)

Fodor Péter és L. Varga Péter kiválóan értelmezi ezt az epizódot: „Az olvasás által kiépített jelenet látványát – akár egy filmben – montázssá formálja (»és egy pillanatra a klubot látjuk«), majd ezt mozgóképként mediálisan érzékelhetetlen, azaz nyelvi információval egészíti ki (»amit meg akartam nyitni a TriBeCa negyedben«), kidomborítva, hogy a múltbéli eseményre történő reflexió – egyfajta *nyelvi performatívumként* értett flashback – kizárólag nyelvi természetű lehet. Ily módon a képi montázs – mely materiális értelemben természetesen nyelvi esemény, azaz szimuláció, az írott szöveg produkciója – ugyancsak szükségszerűen utal vissza a vizuális memóriában arra, hogy a megmutatott klub csak és kizárólag az elbeszélő által megnyitni szándékozott hely” (Fodor – L. Varga 2012, 180–181). A szöveg többértelműségének fokozása érdekében a következő példában azt észleljük, hogy nemcsak az olvasó, de a főhős is a kamerán keresztül látja saját magát:

Külső felvétel a Hozanról. Rövid snitt rólam, ahogy odabent ebédelek, és a Christian Bale-hasonmás elsétál mellettem, de nem veszem észre, mert a közelben elhaladó géppisztolyos rendőröket figyelem, és mert elvonja a figyelmemet az elzsibbadt karom. Snittek rólam, ahogy megyek a Rue de Fourey-n a Szajna felé. (Ellis 2016b, 446)

Ebből fakadóan fokozatos bizonytalanság alakul ki a regény során: vajon egy könyvet olvasunk egy filmforgatásról, vagy egy forgatókönyvet lapozunk? Talán egy filmet látunk, vagy nézzük, ahogy épp valakiről filmet készítenek? Míg a regény az egyes szám első személyű narrációt használja, addig a kamera nézőpontja a filmnél a harmadik személyű narrátorénak felel meg. Az elbeszélő így egy meghasadt személyiségre hasonlít: a főhős kívülről szemléli önmagát. Igazából persze az történik, hogy az olvasóval egyenrangú pozícióban egy szerkesztett film befogadójaként lép föl, közli velünk az akusztikai (aláfestő zene) és vizuális (felvétel a klubról, felvétel a Hozanról) elemeket, majd a filmet szemlélő pozíciójából „visszasétál a képbe”, azaz szereplői pozíciójába, valamint az utóbbi példánál már az érzékelést is játékba hozza (rendőröket figyelem, zsibbad a karom) (Fodor – L. Varga 2012, 181).

A kamera és a főszereplő pozíciójának szétválasztása, az elbeszélés és a nézőpont elkülönülése a regény negyedik fejezetétől hatványozottan felerősödik. Ellis mesteri módon lavírozik a hagyományos elbeszélői technikák első és harmadik személyű elbeszélései között. Felmerülhet az a dilemma is, hogy bizonyos jelene-teknél a narráció a zéró fokalizáció felé veszi az irányt, például abban a részben, amikor a Boeing 747-es gép felrobbanását írja le:

Éjszaka Franciaország fölött, hatalmas árnyék, gigászi háttérfüggöny képződik az égen, ahogy a 747-es az ötezer méterhez közeledik, kúszva felfelé az utazási magasságba. A kamera ráközelít egy légitovábbítási csomagra – rajta egy georgetowni címmel –, amiben egy Toshiba kazettás magnó bújik meg. A szerkezet akkor aktiválódik, amikor felhangzik Paul McCartney és a Wings „1985” című dalának kezdő zongorafutama. A bomba a dalt záró harsogó cintányércsörgéskor fog felrobbanni – öt perc tizenegy másodperccel a kezdete után. (Ellis 2016b, 606)

Bár felfogható mindentudó, harmadik személyű narrátorként is, mégis valószínűbb, hogy itt is az történik, mint korábban, ugyanis amit az intermedialis referenciák a *Glamorámában* létrehozhatnak, tulajdonképpen egy olyan elbeszélő megidézése, aki elmondja azt, amit a képernyőn lát, vizuális elemeket idéz meg, de úgy, hogy a pozíciója az olvasóéval válik egyenrangúvá. „Az egyidejűleg két pozíciót, két látványt (és azok reflexióját) tartalmazó nyelvi közlés egyaránt inszcenirozza a képsor – a film – rögzítését és a kész produkció megtekintését, miközben a szöveg vizuális és zenei effektusok nyelvi transzpozícióját automatizálja” (Fodor – L. Varga 2012, 181).

A képi montázs és a filmes terminológia mellett a filmzene, a dalok és dalszövegek, valamint az idézetek erősítik az elbeszélés intermedialis jellegét, az akusztikai elemek nyelvi transzpozícióját. A *Nullánál is kevesebb* jól ismert visszatérő mantrája „*az emberek félnek belekeveredni*”, melynek párja a *Glamorámában* a Victor által egy idő után folyamatosan ismételt „*Lesiklunk a dolgok felszínén*”

idézet. Itt azonban már nem egy egyszerű kijelentésről van szó (mint Clay esetében az első regényben), hanem egy dalszövegidézetéről, nevezetesen a U2 *Even Better Than the Real Thing* című dalából, s mely kiválóan illeszkedik Victor popkulturális idézetfolyamába (Fodor – L. Varga 2012, 178). Míg az *Amerikai Psychó*ban Bate-man zenei „értekezései” ellentétben állnak a mindennapjaival, addig a *Glamoráma* éppen arra törekszik, hogy a dalok által megidézett fiktív világot és a valóság közti határt összemossa, a dalokból kivett sorokat pedig újra és újra beleszöjje a párbeszédbe. Különösen a regény első részében szövi át a narráció Victor beszédét dalok idézésével. Halkan megjegyzendő, hogy Victor már a *Vonzás szabályaiban* is kifejezetten érdeklődött a zene iránt, valamint, hogy a *Glamorámában* kiderül, hogy egy zenekarban is játszik (Ellisnek szintén volt egy bandája). A szöveg egyéb-iránt annyira gazdag az idézetekben, hogy valószínűleg nincs olvasó, aki ne tudna néhányat (vagy legalább egyet) azonnal beazonosítani, ez különösen akkor igaz, ha eredetiben olvassuk a regényt, ezért az alábbiakban így hivatkozom rájuk néhány példán keresztül.

Már rögtön a regény elején Victor az egyik ismerősétől a „*Take your passion and make it happen*” (Ellis 1998, 18) szavakkal búcsúzik, mely Irene Cara *What a feeling* jól ismert dalából származik, s mely egyben a *Flashdance* című film betétdala is. De szintén jó példa a „*Hakuna matata*” (Ellis 1998, 123) kijelentés is Victortól, mely minden olvasónak ugyanazt idézi fel: Elton John dalát és az *Oroszlánkirály* című Disney-filmet. Itt is jól látható, hogy a *Glamoráma* az olvasás során egy olyan folyamatot hoz létre, melyben az olvasó aktívan köti össze a szöveget más szövegekkel és médiumokkal, ezzel együtt különleges kulturális környezetet teremt, mely jóval túlmutat magán a könyv médiumán. Úgy tűnhet, hogy Ellis a zene segítségével, a vizuális és akusztikai elemek keverésével próbálja hitelesíteni a történet filmes ábrázolását. Nem meglepő tehát, hogy például Geoff King is azzal érvel, hogy a „hang fontos szerepet játszik az építkezési folyamatban, fokozza a folytonossági hatást, illetve megalapozza a valós/hiteles képet és a modalitást” (King 2005, 53). Szerinte a zene és a hang megerősíti az elbeszélés által felépített képeket: a filmes narrativa, amelyben a főszereplő él, hitelesebbé válik, amikor felcsendül egy-egy zenei mű. Ez tulajdonképpen így is működik mindaddig, amíg észre nem vesszük, hogy bizonyos citátumoknak egyáltalán semmi köze az adott szituációhoz, nem illeszkedik az adott kontextushoz, és egyáltalán nem erősíti meg az elbeszélés által konstruált képeket. Nem világos például, hogy Victor miért épp a „*Shine on, you crazy diamond*” (Ellis 1998, 94) Pink Floyd-sorral válaszol egy zenekari vita során, vagy ahogy az sem, amikor az MTV interjút készít vele, és az egyik kérdésre, ami felidegesíti, miért a Nirvana *Smells Like Teen Spirit* című dalát idézi: „*A mulatto, an albino, a mosquito, my libido*” (Ellis 1998, 142). A sor még jócskán folytatható lenne. Néha tehát nemcsak maga az idézés módja és ideje tűnik értelmetlennek, hanem maga az idézet tartalma is.

Deisler Szilvia kiválóan foglalja össze a jelenséget: „Az említett dalok nemcsak akkor váltanak ki elidegenítő hatást, amikor dalszövegükkel szándékos kontrasztot képeznek a leírt jelenettel, de azzal is, hogy legtöbbször egyáltalán nem kötődnek a cselekményhez, és inkább egy MTV-válogatás véletlenszerűen kiragadott dalainak összességéként hatnak, amennyiben nem tudatosítjuk a már említett szöveg

szintjén előforduló további kapcsolatrendszereket” (Deisler 2018, 134). S hogy mindez ne legyen elég, a szövegben az is előfordul, hogy Victor egy teljes párbeszéd során kizárólag idézetekkel, dalszövegekkel válaszol és vitatkozik (Ellis 1998, 107). Megjelenik itt a *Turn the beat around*, Vicki Sue Robinson 1976-os slágere, majd szintén ebből a dalból származik a következő sor, a „*love to hear percussion*”, ezután a KC & The Sunshine Band „*that’s the way, uh-huh uh-huh, I like it, uh-huh uh-huh*” sorával válaszol, majd a „*Muskrat Suzy, Muskrat Sa-a-am*” követi, ami Willis Alan Ramsey „*Muskrat Candlelight*” dala, végül a „*London, Paris, New York, Munich, everybody talk about – pop music*” mondat Robin Scott *Pop Muzik* című slágeréből származik, aki „M” néven vált ismertté. Bár a magyar fordítás itt is kiválóan idézi a slágereket (Ellis 2016b, 156), eredetiben olvasva könnyebben, gyorsabban felismerhetők ezek a dalok. Később aztán az is kiderül, hogy hősünk nem az egyedüli, aki a párbeszéd során dalszövegeket idéz, sőt gyakran előfordul, hogy idézetre idézettel válaszolnak, ami paradox módon kifejezetten idegesíti Victort (Ellis 1998, 126). Ezek az intermedialis hivatkozások így tehát a popzenén keresztül alakítják Victor nyelvi kifejezőképességét.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Victor intermedialis természetű elbeszélése nemcsak azt a funkciót tölti be, hogy olvasóját esztétikai tapasztalatban részesíti (azáltal, hogy azonosítja, felismeri az egyes citátumokat és utalásokat), hanem abban is érdekelt, hogy „az intermedialis referenciák révén a médiumok mibenlétét, konvergálását az értelmezés tétjévé avassa” (Fodor – L. Varga 2012, 164). Ennek eredményeként a *Glamoráma* vizuális és akusztikus jelenei elhomályosítják a valóságot, amelyet fokoz a különböző érzékszervek egyidejű aktiválása által okozott zavar. Másképp fogalmazva: a filmes valóság és a regény valósága közé szorulva az olvasók ki vannak téve Victor vizuális és akusztikai hallucinációinak is. A zűrzavar, amelyet a médiumok összemosása okoz, a regény globális és alárendelt szintjén egyaránt jelen van, a szójátékok, a dalok, citátumok és a nyelvhasználat egyéb kétértelműségei pedig nyilvánvaló példák a mediatisált nyelv működésére. A regény bebizonyította azt is, hogy a médiumok nem szeparáltan jelentkeznek, hanem folyamatosan kapcsolódnak más-más médiumokhoz, illetve azok technikai feltételeihez.

Amikor filmet nézünk, gyakran vágyunk arra, hogy mi is a kép részeseivé váljunk: miközben átéljük a jelenetet, gondolatban akár eggyé is válunk kedvenc hősünkkel. Victorral tulajdonképpen pont ez történik a regény során. A különböző médiumokon keresztül áramló képeket és üzeneteket elnyeli és integrálja saját életébe, beszédébe. A regény legvégén Victor az üres bárban üldögélve egy festményt bámul, amibe teljesen belemerül, elveszik a látványban és végül azt látjuk, hogy Victor is a kép részévé válik és megjelennek az „igazi csillagok” (Ellis 2016b, 655). De vajon az égitestről van-e szó vagy inkább egy filmcsillag születéséről? Tagadhatatlan, hogy Victor valami újat is tanult, valami változáson ment keresztül a regény során. Ellis elbeszélői közül ő az egyetlen, aki ezt elmondhatja magáról. Ez egyébként a tudatos szimbólumhasználatból is kiderül, amit a szerző is megerősített egy interjú alkalmával:

Amikor írni kezdtem ezt a könyvet, tudtam, hogy az első szó a „pettyek” lesz, az utolsó szó pedig a „hegy”; úgy éreztem, a könyv folyamatos fejlődés egyik szótól a másikig.

Érzelmileg Victor sok mindent megtanul mind a külvilágról, mind saját magáról, ami úgy gondolom, azzal függhet össze, hogy én magam is derülátóbban tekintek az életemre, mint korábban. (Clarke 2004, 59)

Akár úgy is tűnhet, hogy a *Glamoráma* világa az olvasás során egyre valódibbá válik. A történet végét itt párhuzamba vonhatjuk azzal, ahogy elindult. A regény elején egy sokatmondó párbeszéd zajlik a pettyekről:

Victor, senki sem tagadja a pettyek létezését – mondja Peyton óvatosan. – De bele kell helyezni a pettyeket egy... ööö... szóval egy bizonyos kontextusba.

[...]

Úgy értem, mindenki úgy tesz, mintha az lenne a kérdés, hogy azok a pettyek valóságosak-e, vagy az egész csak valami illúzió. Szerintem meg rohadtul valóságosak. A valóság illúzió, bébi – mondja JD nyugtatólag. – A valóság csak egy illúzió, Victor. (Ellis 2016b, 17–19)

A pettyek, melyeket Victor nem lát egy kontextusban, egyrészt arra utalhatnak, hogy az összképet, amit Victor próbál összerakni, pettyek zavarják, másrészt pedig a képpontokat, a pixeleket is érthetjük alatta. Tudjuk, hogy egy digitális kép adatokból, számokból és pixelekből áll. Egy ilyen kép értelmezéséhez ezeket az alkotóelemeket egységesen kell tudnunk kezelni („belehelyezni egy bizonyos kontextusba”), máskülönben az egész látvány egy „szétesett világ” lesz csupán. És talán pont erről van itt szó, hiszen a fiktív világ „pixeleire” bomlik fel a *Glamorámában*, a „valóság csak egy illúzió” és felmerül a gyanú, hogy ebben a mediatizált univerzumban talán csak a csillagok „igaziak”.

A csillagok igaziak.

A jövő az a hegy. (Ellis 2016b, 655)

Irodalom

Baelo-Allué, Sonia (2007): *Intermedality in Literature: Bret Easton Ellis and the MTV Novel*. In: Maddalena Pennacchia Punzi (ed.): *Literary Intermediality*. Bern: Peter Lang AG, 145–162.

Baelo-Allué, Sonia (2011): *“It’s Really Me”: Intermediality and Constructed Identities in Glamorama*. In: Naomi Mandel (ed.): *Bret Easton Ellis. American Psycho, Glamorama, Lunar Park*. London – New York: Continuum, 84–97.

Clarke, Jaime (2004): Interjú Bret Easton Ellis-szel. Ford. Gyuris Gergely. *Fosszília*, 4., 36–67.

Colby, Georgina (2011): *Cloning the Nineties: Cultural Amnesia, Terrorism, and Contemporary Iconoclasm in Glamorama*. In: Uő: *Bret Easton Ellis. Underwriting the Contemporary*. New York: Palgrave Macmillan, 95–129.

Deisler Szilvia (2018): *Puzzle-hatás*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.

- Ellis, Bret Easton (1991): *American Psycho*. London: Picador.
- Ellis, Bret Easton (1998): *Glamorama*. London: Picador.
- Ellis, Bret Easton (2016a): *Amerikai Psycho*. Ford. Bart István. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Ellis, Bret Easton (2016b): *Glamoráma*. Ford. M. Nagy Miklós. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Fodor Péter – L. Varga Péter (2012): *Az eltűnés könyvei. Bret Easton Ellis*. Budapest: Palimpszeszt – Prae.
- H. Nagy Péter (2007): *Hibridek*. Dunaszerdahely: NAP Kiadó.
- King, Geoff (2005): "Just Like a Movie"?: *9/11 and Hollywood Spectacle*. In: Uő: *The Spectacle of the Real: From Hollywood to 'Reality' TV and Beyond*. Bristol, UK: Intellect Books, 47–57.
- Kulcsár Szabó Ernő (2000): Ex Libris. *Élet és irodalom*, 2000. augusztus 25., 17.
- Molnár Gábor Tamás (2005): *Világirodalom a modernség után*. Budapest: Hatágú Síp Alapítvány.
- Rajewsky, Irina O. (2005): Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. *Intermedialitás* 6., 43–64.
- Schmid, David (2011): *The Unusual Suspects: Celebrity, Conspiracy, and Objective Violence in Glamorama*. In: Naomi Mandel (ed.): *Bret Easton Ellis. American Psycho, Glamorama, Lunar Park*. London – New York: Continuum, 69–83.

A horogkereszt árnyékában II.

Horváth László Imre: *Lett este és lett reggel* vs. Trenka Csaba Gábor: *Egyenlítői Magyar Afrika*

Baka L. Patrik

In the Shadow of the Swastika II.

Abstract

The study focuses on the comparative analysis of the respective novels, *Lett este és lett reggel* (by László Horváth) and *Egyenlítői Magyar Afrika* (by Csaba Gábor Trenka). Self-referential qualities, aspects of form, the testimonial nature of the journal format (and the radical crossing of boundaries) are the main focus of this paper, but the prose poetry of the works, as well as the genre and medium crossing characteristics will be taken into account as well. This study, due to its size, was divided into two parts – the first installment is available in the previous issue of this journal.

Keywords: alternate history; prose poetry; journal; self-referentialism; etymology of names

Kulcsszavak: alternatív történelem; prózapoétika; naplószerűség; autoreferencialitás; névetimológia

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Hungarian Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.81-101

„Tehát már a kezdet kezdetén tisztázni kell a tulajdonképpeni lényegét, leleplezni a zsidóság legnagyobb húzását, miszerint a Biblia minden szereplője zsidó. Ez egyáltalán nem igaz, a történelemben épp a faji háború, a két ellenség irgalmatlan harca a fontos[.]”

(Horváth László Imre: *Lett este és lett reggel*, 101)

Jelen tanulmány Horváth László Imre *Lett este és lett reggel*, valamint Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrika* című regényeinek komparatív elemzését végzi el. A munkát terjedelmi okokból két részre bontottuk; az előzmény a folyóirat legutóbbi számában volt olvasható. Ott az allohistorizmus klassziszai felől nyitottunk ho-

rizontokat a választott művekre, majd alternatív világepítésük sajátosságait vizsgáltuk, nagy odafigyelést fordítva azok politikai és társadalmi világszerűségére – azaz az áthallásokra – és a valós történelemhez fűződő analógiákra. Az alábbiakban a regények autoreferenciális vonatkozásai, formai kérdései, a naplószerűséggel járó vallomások és az általt biztosított radikális határátlépéseik kerülnek terítékre, de taglaljuk a művek zsáner- és médiumközi kommunikációját, valamint próza-poétikájukat is. Munkánk arra is törekszik, hogy integrálja a regényekre vonatkozó szakmai recepció mind ez idáig elért, számottevő eredményeit.

Regénypoétika: önéletírások és totális határátlépések

Az alábbiakban a Trenka és Horváth által alkalmazott narratológiai és időműveletekkel foglalkozunk, elemezzük szerző, narrátor és az általuk közösen alkotott univerzum viszonyát, kitérünk a regények világ- és magyar irodalmi reflexióira, párhuzamaira, s az elbeszélők, illetve nevük etimológiai elemzésére is.

A tanulmányunk első részében taglalt allohistorikus vonatkozásokon túl Horváth és Trenka regényeinek lényegi kapcsolódási pontjaként azt említhetjük, hogy mindkettő egy egyes szám első személyű, homodiegetikus, korlátozott tudású narrátor elbeszéléseként bontakozik ki, s ami a legfontosabb: napló, illetve memoár formájában. Mivel a *Letl este és letl reggel* bejegyzéseit szerzőjük, a náci ideológus Klaus Arme csak önmagának, megélt tapasztalatai leplezetlen őszinteséggel megfogalmazott újragondolásaként és letisztázásaként írja, a karakter jellemének teljes kitérültségével szembesülünk. Maga is megjegyzi, hogy ha az általa leírtak napvilágot látnának, a fennálló rendszerben az nem csak az ő, de a családja teljes bukásával járna, hiszen saját manipulatív intrikáit éppúgy részletezi a naplóiban, ahogy a Führer indiánregények iránti szenvedélyén, vagy az USA propagandafilmjeiben kifigurázott bélgázproblémáin is eléledődik bennük. S amiként az apjának, úgy neki is sikerül az ujsa köré csavarnia a Vezért, annak gyenge pontjára alapozva, amikor is a nagyságát kedvenc mitológiai és történelmi hőseiéhez hasonlítja. Hitler a következőképp értékeli Arme azon teljesítményét, amikor őt magát Augustusszal, kritizált fővezérért, Mansteint pedig Agrippával vonta párhuzamba:

Maga nem lett a szokásos karrierista talpnyaló, örülök ennek. Ahogy az apja sem az. Mindig felfrissülök, ha vele beszélgetek, és még nem volt olyan probléma, amit ne oldott volna meg tökéletesen (Horváth 2014, 51).

Ha az antihőst egyetlen jellemjeggyel volna szükséges leírni, úgy kétségkívül szélsőségesen pragmatista felfogásmódja lenne az a tulajdonság, amit kiemelnénk, s ami végig áthatja beszámolóit. Az általa használt nyelv ebből adódóan nem díszítő, mint Trenka főhőséé, de lényegre törően letisztult, és rövid mondatok jellemzik. Sehol nem szembesülünk érzelmi túlfűtöttséggel, az emberiség felfüggesztésével azonban annál inkább. „[O]lyasvalakiről beszélünk, aki gyerekkorától kezdve olyan közegben nőtt fel, ahol a náci eszmék számítottak normának, hiányzott az ellenpólus, az a szemlélet, ami megmutatta, hogy hiába rendelkezik valaki

mérhetetlen hatalommal, nem tehet meg mindent másokkal. Mert ebben a világban a főhős bizony akármit megtehet” (Takács 2015). Ahogy egy interjúban Horváth megjegyzi: „olyan embert akartam ábrázolni, akinek nincs mentsége arra, amit elkövet, és ahogyan gondolkodik. Megnyerő karakter, lelkiismeret nélkül” (Jánossy 2014). Arme mindig kellő távolságtartással szemléli az általa megélt eseményeket, s amíg ez a politikai mozgások értelmezésekor objektivitást eredményez, a magánéleti, esetleg diplomáciai kapcsolatok értékelésekor radikálisan számító, egoista és érzéketlen felhangokkal jár. Horváth László Imre elbeszélője azon elvakult náci tisztak ideája, akiket nem a maguk sötét idealizmusa, hanem végletekig kiszámolt és számító pragmatizmusa hajtott, minek termékeként milliók halálát rendezték tökéletes statisztikákba.

Amint az a kötetből kiderül, Arme minden nap folytatja naplóját, ám a számunkra elérhető, időben persze lineárisan egymás után következő bejegyzések közt hónapok, majd évek, évtizedek telnek el, tehát az ideológus élete során elkészített korpusznak csak egy igen szűk szeletét, naplóinak csupán fragmentumait kapjuk, egy tulajdonképpen válogatás formájában. A későbbi bejegyzések közt egyre növekvő ugrások jól jelzik az uchróniák azon tulajdonságát, hogy amíg a múlttadsadáshoz időben közelebb eső eseményeknél a görbe tükör effektusa működik, jelentős mennyiségű áthallással, addig attól távolodva már a fikciós jelleg erősödésével szembesülünk. A korábbi bejegyzéseknél Horváth korrekt módon erősebben részletez, míg később már inkább nagyototált mutat. Ezen jelenségek mindazonáltal felerősítik a „szerkesztő” jelenlétének szükségességét is, ráadásul latin betűs átírással van dolgunk, pedig a szövegből az is világossá válik, hogy a napló végig titkosírással íródott. Arme önként vállalt eutanáziája előtt átírta és digitalizáltatja művét a titkárnőjével, akit aztán a teljes titoktartás miatt kivégeztet. Az anyag a Birodalom zárt archívumába kerül, és csak a naplóíró unokája, a negyedik Führer számára lesz elérhető, ami egyszersmind azt is jelenti, hogy a befogadó részlegesen egybementírozódik az alternatív jelenbeli Harmadik Birodalom uralkodójával. A naplóbejegyzések révén ugyanannyit és ugyanolyan formában tud meg az ideológus Arme világlátásáról és életpasztalatairól, mint ő. Részlegességről a fragmentáltság okán vagyunk kénytelenek beszélni, hiszen Erich Führernek elméletileg a teljes anyagot el kellene tudnia érni, mi viszont csak válogatást kapunk. Talán egy posztumusz kiadással van tehát dolgunk? Vagy maga a Birodalom is elesett – ahogy azt a naplóíró is megjósolta végszavában, noha látszólag sehonnét nem fenyegette veszély –, és a romjain születő új rend tette közzé annak titkos anyagait? A kérdések nem megválaszolhatók.

A *Lett este és lett reggel* korai naplóbejegyzései nagyarányban kommentálják a világpolitikai és hadi helyzetet, olyannyira, hogy az olvasónak az a benyomása támadhat, inkább a narrativa tekinthető a világépítés háttérének, mintsem fordítva. Mindez az elbeszélő szakmai orientációját, történelmi, mitológiakutatói majd ideológusi munkáját ismerve azonban védhetőnek bizonyul. Klaus Arme valósága a jegyzetekből kibontakozó náci hegemoniájú világ lesz, ami felőlünk nézve egyértelművé teszi az uchronikus jelleget, az antihős tudományosnak ítélt ténykedése, illetve annak az Ahnenerbe¹ tagjaként alapvetésnek számító, okkultista dimenzió-

1 A Magvető kötetborítójának elsötétült egét is az Ahnenerbe okkult címerének bíbor ragyogása uralja,

ja azonban bennünket mindenekelőtt az áltörténelmi regény jelenségével és még inkább az áltudományok működés módjával szembesít. Az idővel a Harmadik Birodalom főideológusává és a keresztény egyházak legfelső ellenőrévé váló Arme elmékedésekor valahányszor a doktori dolgozataig jut, annak jellemzőiből a bevett tudományosság elvárásainak felfüggesztését olvashatjuk ki. Amikor még csak ötletszilánkok formájában merült fel benne a munka alapötlete, a legnagyobb római mézárszék, a Colosseum romjainak ihletéseként, rögtön azon kezd el mesterkedni, hogy a már ujja köré csavart tanárainál miként írhatna inkább esszét, mintsem nyugós levéltározással és kutatással járó leadandót. A gondolatok legszabadabb kifejtését lehetővé tevő műfaj végig Arme munkásságának jellemzője lesz; esszégyűjteményként írja meg doktoriját is, ami múlt és mitológia saját szájíz szerint újraértelmezett, esetlegesen egymásba montírozott, kiforgatáson és sarkításon alapuló háttéranyaga lesz a Hitler *Mein Kampf*-jában olvasható ideológiának. Önkényes válogatás a nietzschei erős és gyenge oppozíciók mentén, minek folytán minden olyan mitikus hős és múltbéli birodalom árvá vá avanszálódik, amit a megöröklött hagyomány szerint az erő – másként agresszió, kegyetlenség és elnyomásra való hajlam – jellemzett.² A következő szakasz az alaptételt éppúgy bemutatja, ahogy a kontár, áltudományos eljárást is:

Utána fogok nézni az adatoknak, amennyire lehet, amelyek alátámasztják a tézisémet, ami viszont nem fog megváltozni: minden birodalom tömegmészárláson alapul, nem lehet eltekinteni ettől a gyakorlattól (Horváth 2014, 32–33).

A dolgozat eszmeisége minden okkultista birodalmi igényt kiszolgál, elnyerve Hitler, Himmler és az Ahnenerbe vezérkarának tetszését. Ezen a ponton érdemes néhány szót ejtenünk az „ideát” (is) működtető Ahnenerbe – magyarul „Ősapaink Öröksége” – nevű szervezet mibenlétéről, melyet 1935. július 1-jén hívott életre Heinrich Himmler, a germán múlt és a legrégebb árja ősök kutatásának céljával. Alapítói közt ott volt Hermann Wirth, dán Atlantisz-történész és Walter Darré, a Faji és Telepítési Hivatal vezetője. Noha előzményeként számos okkultista csoportot emlegetnek, az Ahnenerbe egyre nagyobb térnyerésével ez az új társaság volt az, amely a legfontosabb okkult szervezeteket, mint a Thule vagy a Vril Társaságot magába olvasztotta. A csoport kutatói, birodalmi alapoktól származó pénzekre finanszírozva a világ számos pontjára eljutottak, de a holokauszt „tudományos” igazolását is ők végezték el. 1939-ben százharminchét kutató – köztük professzorok – szerepelt az Ahnenerbe alkalmazottainak listáján, akik az ősi árja építészetet, lófajtákat, hangszereket éppúgy kutatták, mint az elődök szexuális szokásait is. Hosszú távú terveik közt szerepelt a germán kultúra terjesztése, s a kereszténység felcserélése az általuk preferált, kultikus, náci népi vallással, a kereszténységben ugyanis a zsidók meghosszabbított kezét vélték felfedezni. Himmlert a témához személyes vonatkozások is fűzték, hiszen úgy tudta, hogy az egyik őst, Margaret Himblert 1629. áprilisá-

mely alatt katonás sorrendben vész a végtelenbe a szögélek hadserege, egy SS-osztagot éppúgy megidézve, mint a krisztusi keresztbe ütött birodalmi szögeket is.

2 Horváth így ír a jelenségről: „Vannak disztópiák a náci győzelemről, de szegényesek, egyáltalán nem tárják fel a civilizációs veszélyt, ami a német katonai győzelemmel együtt járt volna, és amitől csak a németek katonai veresége óvta meg a világot” (Jánossy 2014).

ban, boszorkányság vádjával máglyán égették meg a katolikusok (Németh 2006, 20; Németh 2012, 57, 63).

Az Ahnenerbe központi küldetése az ősi germán hagyományok feltárása és feltámasztása volt. Ebből kifolyólag a dél-tiroli népzenét éppúgy kutatták, mint ahogy népes expedícióik vonultak egészen Tibetig, archeológiai kutatások céljával. A germán népzenét harmonikusnak, míg a hébert disszonánsnak nyilvánították, ezzel is az előbbi felsőbbrendűségét igazolva. Sőt, mivel a Németországot körülvevő nemzetek népzenéjénél számos hasonlóságra leltek a német viszonylatában, ezen területek megszállását menten indokoltnak tekintették. Fontosak voltak továbbá a nyelvészeti és az ékíráskutatások is. A világ figyelmét persze leginkább a már emlegetett Tibeti akció vonta magára, Ernst Schäfer vezetésével, akit egészen magával ragadott a keleti világ. Több mint háromszáz ember szokásait, családi és szexuális életét vizsgálták meg, arcmintákat vettek, és számos tudományterület ismereteit bővítették, igaz, nem mellesleg kipuhították azt is, hogy Sztálingrád elestével számítani lehetne-e a tibeti uralkodó szövetségére a britekkel szemben. A hazavitt anyagokból készült *Az ismeretlen Tibet* című film. Később aztán a világ számos pontjára indítottak újabb és újabb expedíciókat, Görögországba, Bulgáriába és Dél-Amerikába éppúgy, mint Észak-Afrikába is. Horváth a következőképp érzékelteti az Ahnenerbe-expedíciók „tudományosságát”:

Wüst a Kaukázusban ásat épp, Himmler újra ráparancsolt, hogy találjon nyomokat a gótok állítólagos ottani, rég letűnt birodalmáról. – Majd egy későbbi szakaszban: – [A]z Ahnenerbe, az Ősök Örökségének Tárasága gyűjti az igazi, eddig meghamisított múlt ereklyéit, amelyek egy összefüggő, hatalmas, történelem előtti árja birodalom létezését bizonyítják, és ennek a birodalomnak a továbbélését minden nagyobb eredményben és hatalmi entitásban, amely az emberi civilizációt továbbvitte (Horváth 2014, 68, 99).

Az Ahnenerbe-tagok Tibethez mérhető szent helyként csak Izlandot tartották számon, az ott fellelhető ősi, germán irodalom, az *Edda-énekek* miatt, melyeket az elődök hagyatékához vezető kulcsokként kezeltek (N. N. 2013). A nácik koruk tudományát a marxista-liberális tanok eredményének tekintették, minek okán bátran vonták be a mágia dimenzióit saját elméleteik igazolásához. Az Atlantisz-legendát is ki kívánták használni, hiszen önmagukban a felsőbbrendű, Atlantiszról elmene-kült túlélők leszármazottait vélték felfedezni. Az Ahnenerbe talán legeltorzultabb részlege a Hadtudományi Kutatóintézet volt, amely genetikai „kutatásokat” végzett: a felsőbbrendű faj tökéletesítésének, és az alsóbbrendűek hatékony kiirtásának módjait vizsgálta. A kutatóintézetet a Waffen SS pénzéből tartották fenn, az Ahnenerbe lefoglalt iratait pedig a nürnbergi perben is felhasználták, igaz, csupán annak vezetőjét, Sieverst ítélték halálra (Németh 2006, 21–24).

A regény világában a német kultúrára és történelemre vonatkozó kutatások idővel mind az Ahnenerbe felügyelete alá kerülnek, mely intézmény célja – Arme dolgozatához hasonlóan – tehát nem maga a *találás* lesz, az eredményekből következő ismeretek összegzésével, hanem – az áltudományok alapvető működési elvét visszhangozva – az igazolni kívánt vélekedéseket alátámasztó, bármiféle bizonyítékok felhajtása, esetleg *kreálása*. Mindezen eljárás egyszerre leplezi le az

okkultizmus és az ideológiák múltat kiforgató, önkényes működésmódját.

[E]gyetértek azokkal, akik szerint egy birodalom új ideológiájához, kiváltképp történelemszemléletéhez nem feltétlenül elengedhetetlenek a materiális bizonyítékok. Elég annyi, hogy leigázza a világot, azután pedig, hacsak nincs teljes civilizációs hátrányban az írásbeliség terén, mint mondjuk a Kínát lerohanó mongolok, képes teljesen a maga szájíze szerint módosítani az addigi, nem is csak történelmi ismereteket, hanem az emberek teljes önmagukról és a világról kialakított képét. [...] Hiszen a Harmadik Birodalom sikerei [...] korszerűbb magyarázatot nyújt[anak] a történelem eddigi fejlődésére[.] [...] A jelen segítette megérteni még a legtávolabbi múltat is (Horváth 2014, 82, 88).

Klaus Arme esszéi, vagy sokkal inkább fikciói egy olyan áltörténelmi regény felvetéseiként szerveződnek, aminek egyáltalán nem célja a tények iránti hűség, az viszont igen, hogy meggyőzze a maga igazságáról olvasóját. Az alternatív történelmi regény értelemszerűen egészen másként működik. Nem próbálja meg elhitetni a befogadóval, hogy az ő világa valóságát írja meg – ha így járna el, menten nevetségessé válna –, hanem a nálunk be nem következett történelmi lehetőségek taglalásával segít még jobban megértenünk – és sokszor értékelünk – jelenünket és múltunkat.

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* főhőse, Lajtai Gábor Klaus Armével szemben memoárt ír, tehát a szövegírás tulajdonképpeni jelenéből tekint vissza múltjára. A szöveg célja az ő esetében elsősorban nem az átélt események letisztázása – bár a textus személyes megállapításai révén erre is óhatatlanul sor kerül –, hanem a lehetséges jövő megteremtése.

Wight American Technological Instruments Co.

Csou Ji Pao, Peking,

Igazgatótanácsának

és Edward Lee Morricks úrnak, a személyzeti osztály vezetőjének.

Két hónapja élek a semleges Afganisztán fővárosában, Kabulban. Az Önnel, illetve a WATI helyi képviselőjével, Gerard Bahr úrral folytatott megbeszéléseim értelmében kereskedelmi ügyvivői vagy üzletkötői alkalmazásért fordulok az Önök nagynevű és feltétebb sikeres konzernjéhez. Mr. Bahr figyelmeztetett, hogy a szokásos terjedelmet jóval meghaladó, bőséges és részletes önéletrajzzal jelentkezzek a pekingi részlegnél, mert a szabad világban általánosan elfogadott referenciákkal nem rendelkezem, igazolni valójában senki sem tud. Ez sajnos igaz. Alkalmazásom esetén kínai vagy amerikai állampolgárságért is folyamodnom kell. Hosszú leszek hát, és türelmüket, megértésüket kérem (Trenka 2010, 9).

A kötetet nyitó citátum azon túl, hogy előrevetíti a soron következő részek életrajzi jellegét – ami az utolsó néhány oldal kivételével végig megmarad, noha azok is bátran értékelhetők a kvázi jelen egy utólagos leírásaként –, a címzett pontos megadása révén hasonló eljárással él, mint a *Lett este és lett reggel*, hiszen Edward Lee Morricks esetünkben ugyancsak összemosódnak a befogadóval, ahogy

történt az Horváthnál, a negyedik Führer karaktere révén. Ha ezt elfogadjuk, akkor leírható, hogy a szöveg olyan illúziót képez, miszerint a narrátor bennünket, azaz az olvasót – vagy az odaértett olvasót – szólítja meg, ilyenformán pedig kiszól saját közegéből. Lajtai története tehát nem egy egyszerű hagyaték a világnak, hanem az egyetlen lehetőség, amely szerzőjét kimentheti reménytelen helyzetéből. Az odaértett olvasónak – aki már csak az olvasásfolyamat tudatosítása folytán is mi magunk lehetünk – a kezében tartott impozáns curriculum vitae elolvasása után ítélkeznie kell – vagy lehet – Lajtai Gábor felett, s eldöntheti, milyen sorsot szán neki. Ennek fényében nem hiába ér véget a történet egy válaszútnál. A továbbiak ugyanis rajtunk (is) múlnak, a sok fennálló variáció egyike pedig bizonyosan az általunk szőtt, továbbgondolt alternatíva lesz. Az újkritikában emlegetett affektivitás, illetve intencionalitás téveszméje esetünkben tehát csak látszólag téveszme, hiszen a szövegnek igenis van szerzői szándéka, csak ez a szándék a narrátoré, nem pedig Trenkáié, Lajtai pedig – értékítéletei révén – voltaképpen az olvasó érzéseivel, véleményével is foglalkozik, hiszen autobiográfiájának – még ha „csak” önnön világán belül is, de – célja van.

Ha viszont nem azonosítjuk magunkat Morríc úrral, akkor itt is óhatatlanul felmerülnek az utólagos szöveggondozásra vonatkozó kérdések. Nétalán a lélektanilag igen erős autobiográfiát a WATI Igazgatótanácsa, Lajtai beleegyezésével végül kötet formájában is megjelentette, az alternatív világ nyugati nyilvánossága elé terjesztve általa egy olyan dokumentumot, ami testközelből láttatja a magyar gyarmat mindennapjait, egy ott felnövő elbeszélő szemszögéből? Ez a foratókönyv már a jelenben játszódó szakaszok státuszát is letisztázná, jelezve, hogy azok pótlólagosan váltak a szöveg részeivé. Az utólagos szerkesztést erősíti továbbá egy első ránézésre marginálisnak tűnő szöveghely is, ahol Lajtai sehonnai kísérője, Mukhtar elnagyolt női testrészeket rajzolgat a magyar kalandor kéziratára, ezek azonban nem jelennek meg a kötetben, ami így egy gondozott anyagként és nem kéziratként értelmeződik.

A szöveget rendre – de rendszer nélkül – meg-megbontja néhány bekezdés, melyek a jelenre, a textus írásának idejére reflektálnak. Az első fejezet írásakor például még jól érzékelhető Lajtai bizonytalansága. Nemcsak a továbbiakhoz mérten olykor kapkodó, vagy épp elkalandozó stílusa miatt, melyet írásában ő maga is kritikával illet, s melyért elnézést is kér – „Attól félek, még mindig zavaros vagyok és érthetetlen. Nem tehetek róla” (Trenka 2010, 13) –, hanem mert egyszerűen ő maga sem igazán tudja, miként kezdjen neki a nagy volumenű munkának. Mit hagyjon ki és mit részletezzen? A memoárirás nehézségeinek reflexiói ezek.

Az elbeszél narratíva kronológiai kezdőpontja mindazonáltal Lajtai Gábor születésének dátuma, 1960. január 11-e lesz. Trenka – vagy inkább Lajtai – meséje ennek értelmében nem terjed ki a saját látókörén túlra, sőt az ő történetét sem fogja be teljesen, lévén a főhős középkorú, mikor búcsút veszünk tőle. A politikai előzményekről tehát – melyek számunkra elsősorban a történelem és a világépítés szempontjából nélkülözhetetlenek – csak elvétve kapunk információt, s azt is csupán mellékesen, valahonnét Lajtai gondolatmenetének mezsgyéiről, és azok még a memoárirás jelenét befolyásoló nehézségekre tett reflexióknál is kevesebb térrel rendelkeznek. A kiugrások során Lajtai több esetben szinte a szövegből kilépve

tesz hozzáfűzéseket a korábban elmeséltekhez. Értékel, párhuzamot von más mozzanatokkal, vagy akár a jelennel, esetleg megjegyzi, miként formálta akkori jellemét egynéhány változás. A két szál a mű végén mindazonáltal összeér – a szöveg tehát keretes –, hiszen a múlt elfogy, s csak a jelen lesz továbbírható, ez a továbbírás azonban – ahogy azt fentebb is érzékeltettük – már csupán az olvasóban folytatódhat.

A szakasz összegzéseként elmondható tehát, hogy adott két, feltételezhetően utólag kiadott elbeszélés, egy napló és egy memoár, melyekre a totális határátlépés irodalmi manifesztációiként tekinthetünk, elvégre két, a miénkhez és egymáshoz képest is alternatív univerzum egyedülálló termékeiről van szó, hiszen kizárólag általuk nyílik horizontunk ezekre a világokra. A mi közegünkben jelenlévő fizikai valójuk igazolni látszik környezetük létét, amennyiben saját univerzumuk anyagi termékeiként vannak jelen a mi valóságunkban is. Arme ráadásul a birodalomban az öregkor evidens megoldásaként kezelt eutanáziára készülve azt a reményét fejezi ki, hogy bejegyzései lelke egyedüli őrzőiként maradnak hátra, kvázi mi magunk is a kezünkben foghatjuk annak materializációját. Távozása okául a közege számára idegen öregségét nevezi meg, ez a távozás azonban mindkét világtól, az „ideáttól” és az „odaáttól” vett búcsúnak is számít. A napló-, illetve memoárirás körülményeire tett folyamatos megjegyzések mindkét könyv esetében önreflexiók, amelyek a szöveg szövegiségét jelölik. Sőt, Arme és Lajtai nem annyira bemutatói, mint inkább értelmezői saját közegüknek, minek révén az alternatív univerzum jelenségei már elemzett formában kerülnek elénk, s a befogadó az eljárás révén a világ értelmezőivel és fentebb már jegyzett címzettjeikkel látszik egybemontirozódni, elvégre mindannyian ugyanazon dokumentum révén értelmezik a szóban forgó világokat. Ebben a kapcsolathálóban úgy tűnik, leginkább a szerzők, Horváth László Imre és Trenka Csaba Gábor kerülnek háttérbe – s ha az elbeszéléseket ténylegesen Arme és Lajtai műveinek tekintjük, úgy szerzőiségük egyenesen felfüggesztődik –, mely jelenség tovább hangsúlyozza a szöveg által teremtett világ primátusát.

Az olvasó a napló-, illetve memoárirás személyessége révén első ránézésre könnyen azonosul(hat) Lajtaival és Arméval, a karakterek szélsőséges életvitele és gondolkodásmódja azonban vitathatatlanul nehézkessé teszi a beleélést. Amíg Lajtainál „csak” a szabados életvitel esetenként extrémításokat megpendítő megnyilvánulásai jelenthetnek gátat – gondolva a fiatalok iránti csillapíthatatlan éhségére, ami alól még a vérségi kapcsolat sem vonja ki egyébiránt önként felkínálkozó áldozatait, mint azt az unokahúgához fűződő kapcsolatánál láthattuk –, addig Klaus Arme náci ideológia és fajelmélet iránti feltétlen elköteleződése, a gyilkosság általa ideális megoldásként való kezelése, s hogy a személyeket példányokként kezeli és nevezi meg, még inkább ilyen. Trenka narrátora a Horváthéhoz hasonlóan nyílt, hiszen Lajtai végig kommentálja és értékeli mindenkori helyzetét. Arméval szemben igencsak díszes, képekben gazdag, sokszor lírainak tetsző nyelvet használ. Ahogy P. Szathmáry István írja róla: „Trenka prózája tömény és párás, a szöveg szinte együtt lélegzik a hitelesen megteremtett afrikai álmagyar élet trópusi unalmával, kegyetlenségével és nyomorultságával” (P. Szathmáry 2011, 63). Az író különösen nagy hangsúlyt fektet a világ keltette benyomásokra, látványokra – „trópusi mocsarakban felolvadó szavannák; a város mint beteg flamingó, ami el-

büvölően táncol és hamisan énekel; koromlevelek; parázsszőnyeg” – , hangokra, érzékelésekre és az azok összekeveréséből születő szinesztéziákra – „hallható, forró csend; sivatagi, alkonyszínű hang” –, s főként a színekre, melyek az egyedi megnevezésektől a meghökkentő képzettársításokig tartó skálán kapnak helyet. Ilyenek a „cápakék, veszettkek, halvány hullarózsaszín, katasztrófaföld, nilusszőke”, s különös hatást kelt az evidens szerkezetek elemeinek felcserélése is, úgy mint az „éjvörös” és az „alkonyfekete” egymás mellett szerepeltetése. A leíró részek ilyenformán nem pusztán világot teremtenek, de remek példái a lirizált prózának is, nagyarányú jelenlétük pedig a regény címadásával felerősítve azt a lehetőséget is felveti, hogy Trenka művének nem is annyira emberi hősei, mintsem inkább forró, afrikai magyar világa a tényleges főszereplője. Abban a mozzanatban továbbá, hogy a narratíva szerint Lajtai végleg elhagyja a gyarmatot, áttételesen a regényolvasó is magára ismerhet, hiszen a memoár véget értével maga is kénytelen búcsút inteni az alternatív világnak, ahová csak a lejegyzett visszaemlékezés révén juthatott el.

Névetimológia és anti-hitvallás

Trenka főhősének megnevezésekor is nagyban odafigyelt a történelemből és alternatív történelemből következő vonzatokra. Ha megalkotnánk az *Egyenlítői Magyar Afrika* Európájának térképét, jól látható volna, hogy Magyarország a Harmadik Birodalommal határos, valahol ott, ahol még az Osztrák-Magyar Monarchia korában a dualista állam két területi blokkja vált el egymástól. A cisz- és transzlajtáni területek terminusa bizonyosan sokak számára ismerős, s vegyük észre, a Lajtán innen (Magyarország) és a Lajtán túl (osztrák felségterület) központi terminusa a Lajta, mely egyszerre jelenti a határt alkotó hegységet és a Duna jobb oldali mellékfolyóját. Nem más tehát, mint átjáró két ország, s – főhősünk, illetve annak memoárja révén – két alternatív világ között is. Ezenfelül kísérteties az összecsengés a Lajta- és a görög mitológiából jól ismert Léthé-folyó között. Utóbbi egyszerre megnevezése az alvilág azon folyójának, melyből ha isznak a lelkek, elfelejtik földi életüket, de így nevezik a delphoi jósda környékén fellelhető két folyam egyikét is. Ez utóbbi hasonló funkcióval bír, mint alvilági rokona: a környékére érkező vándorok azért isznak belőle, hogy elfelejtsék különböző gondjaikat, párjából, a Mnemoszünéből (mely az emlékezés folyója) pedig azért, hogy megjegyezzék a jósdában látottakat és hallottakat (Tokarev 1988, 711, 720). A fentiek fényében tehát a Léthé is egyfajta választóvonalnak tetelezhető. Lajtai Gábor így bár nevében hordozza a feledés lehetőségét, működésében paradox módon mégis inkább az emlékezéssel azonosul. Olyasvalaki, akin keresztül egy egészen más életet, szemléletmódot és világot ismerhetünk meg. Lajtai a következőképp reflektál a szerepére: „Mintha egész életemben egy zavaros és misztikus folyón, mondjuk a Dunán eveztem volna át a ködbe vesző túlsó part felé” (Trenka 2010, 86). Az idézet kapcsán feltétlenül szükséges megjegyeznünk, hogy bár számunkra a Duna tágabb környezetünk egy stabil alkotóeleme, az életrajzírónak viszont ténylegesen csak a könyvek és regények lapjairól ismert „misztikus folyó”, hiszen ő maga úgy számít magyarországi állampolgárnak, s úgy született magyar földön, hogy közben sosem járt Magyaror-

szágon. Meg is jegyzi, az Afrikából látott csillagképek közelebb esnek hozzá, mint a Kárpát-medencei haza.

A Gábor név jelentése „isten embere”, „isteni férfi”, ami a karakter mélyebb megismerését követően paradoxnak hathat, hiszen a világban zajló kegyetlenkedések hatására memoáírónk elveszti hitét, ám a névhez tartozó egyéb tulajdonságok, mint a gyors észjárás, a világmindenség mibenlétének elemzésére való hajlam, s az együttérzés, sőt a gyermekkori hibás nyelvhasználat apropóján születő nem megértés már mind a karakter tulajdonságai közül valók (Ladó – Bíró 2005, 59). Lajtai fontos jellemjegye még folyamatosan felerősödő, esetenként szélsőségekbe csapó pragmatizmusa, minek révén párhuzamba állítható Klaus Armével is. Amíg azonban utóbbi egyetlen szöveghelyen sem vonja kétségbe a náci ideológia működését – más emberek logikáját annál inkább –, addig Gábor folyamatos cinizmus-sal és kritikával viszonyul a fasizmushoz, s csak a túléléshez feltétlenül szükséges alkalmazkodás apropóján egyez ki vele. Felismerve működésének alapját, a kéz kezét mos elvet, belép a Magyar Szociálfasiszta Munkáspártba, hogy hasznot kövacsoljon a tagságból:

Elhatároztam, hogy megszerzem magamnak mindazt, amit csak megkívánok, mert nincs isten, és nincs olyan törvény, amely megakadályozhatna ebben. Nem akartam fehér bőrű, magyar néger maradni, mint a szüleim és a nagyszüleim.

[...]

– És ez nem gyávaság? Nem megalkuvás?

– Miért? Lázadjak fel a gravitáció ellen? Ha ilyen a világ, hát legyen! Legyünk öngyilkosok, csak azért, mert a világ rossz? [...] Az erkölcs birkáknak való. Soha nem néztél még körül? Nem tudunk olyat tenni, amitől rosszabb lenne a világ, mint azelőtt volt! (Trenka 2010, 68, 160, 197).

Arme és Lajtai bár nem azonos elvakultsággal, de végig a maguk hasznát szem előtt tartva működnek és gázolnak át a bizalmukra méltatlannak ítélt embertársaikon – az ideológus bálványozott apját leszámítva voltaképpen mindenkin, még Gábor utoljára beemelt szentenciáját is megcáfolva, de Lajtai éppúgy nem veti meg az olyan maffiaügyleteket sem, mint az emberkereskedelem. Kettejüket elsősorban a lépték különbözteti meg: amíg Trenka memoáírója első, addig Horváthé második generációs pragmatikus. Utóbbi birodalmat örököl és épít tovább, előbbi csak a maga képességeire számíthat.

A Klaus Arme név azonban ugyancsak beszélő név: az arme (német) jelentése szegény, ami egyrészt a Harmadik Birodalomban betöltött szerepének ellentétét fejezi ki, illetően is utalva a karakter ellentéteken alapuló működésére, de arra is, hogy amíg a hatalomban bár gazdag, emberségben, emberiségében viszont szegény antihősről beszélünk. „Nevéhez is hűen a kalkulatórikus erőbevetés mellett teszi le a voksát, ám végig értelmezhetetlenek maradnak számára az ellenfelei által megjelentett világképek a maguk szeretet- és irgalomkoncepcióival” (Koncsik é. n.). A keresztnév egyik jelentése, a „győzelem” ennél már egyszerűbben vonatkoztatható a szereplő, s egyszersmind a dinasztia működésére, a másik, a „nép” pedig a népszerűség teljességére való ráhatására utalhat (N. N. é. n.).

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* memoárirójának személyében a fentiekén túl egy autotextuális szereplőt is felfedezhetünk, amennyiben Lajtai Gábor alakja más Trenka-művek, a *Place Rimbaud* (2013) és a *La Grande Image* (2017) főhősének, Askoni Gaabornak az alteregójaként is lelepleződhet, nem annyira a névszerkezet, mint a kor, a jellem, a világlátás, a szindbádi ihletésű kóborlás, a nőéhség, az anekdotázgatásra és a belső vívódásokra való hajlam, s nem mellékesen az elbeszélés módja miatt. A két karaktert legfeljebb Lajtai pragmatikussága különbözteti meg, ami nem mondható Gaabor sajátjának, jóllehet minden jellemet más-más tapasztalatok és körülmények egymásra hatása tesz olyanná, amilyenné. Mivel pedig az itt említett másik két regény is kontrafaktuális mű, a kapcsolat nemcsak a magyar színekkel keveredő keleti és déli világok párhuzamos voltát veti fel a multiverzumban, de egyazon hős különböző életútjaiét is, az *Egyenlítőiben* a kora gyermekkortól, a másik kettőben pedig a felnőtt évekről mesélve; a *Place Rimbaud*-ban Gaabor körülbelül annyi éves, mint Lajtai, amikor búcsút veszünk tőle.

Trenka összes alternatív történelmi regénye elsősorban magyar horizontból bontakozik ki, a hazai kultúrát viszont előszeretettel vegyíti a Közel-Kelet iszlám/arab világvágával, míg az *Egyenlítői Magyar Afrikában* ezen túl afrikai színeket, törzsi varázslatokat³ sző a magyar trikolór sávjai közé – ahogy azt az Agave kötetborítója is teszi a fekete törzsi harcos nyakába font fűszerpaprika-fűzérrel. Itt a magyar telepszik rá a távoli, egyenlítői idegenre, míg Askoni Gaabor világában az iszlám Magyarországra. Általános tapasztalat azonban, hogy a Kárpát-medencei haza mindig szürkének bizonyul a Kelet fényeihez képest.

Mivel Lajtai Gábor családja szegény, nem a magyar telepes gyerekek által látogatott óvodába és iskolába jár, hanem a „négerek” közé – utóbbi a regény stabil, nem pejoratív értelemben használt fogalma, s vagy nem rakódtak rá faji diszkriminációs rétegek, vagy pedig a rendszer sajátosságaiból adódóan mindennapi természetességgel vannak jelen a szóhasználatban, mint ahogy az is természetes, hogy fehérnek lenni előny⁴ –, megismerve törzsi nyelvjárásaikat s életvitelüket, igazi afrikai magyarrá válva általuk. A közeg ráhatása révén gyerekként instabil, több korpusból építkező, vagy egyszerűen csak magyartalan nyelvet használ, amire rokonsága is többször reflektál, élete későbbi szakaszaiban azonban már a fordításból adódó pontatlanságok is zavarják. A történetben különösen fontos a család maga, illetve az azon belüli kapcsolatok, alá- és fölérendelt viszonyok, érdekszövetségek, világnézeti és generációs konfliktusok. Mivel az autobiográfia nagyarányban taglalja az elbeszélő ifjúkorát – a gyermeki jellemfejlődés pszichológiáját is mélyen érzékelte –, amit elsőrendűen a család határozott meg, az *Egyenlítői Magyar Afrika* esetében az alternatív történelem műfaja mellett mindenekelőtt családregényről

3 Gábor többször szembesül az afrikaiak vélt vagy valós mágiájával. Gyermekként véletlenül keveredik egy ilyen szeánszba, ahol erőt és hatalmat jósolnak neki, s egy zsugorított majomkoponyát kap amulett gyanánt. Máshol azt írja, hogy a cápa a totemállata, azt azonban mintha nem tudatosítaná, hogy vágyott kedvese végétét épp ez a ragadozó hozza el. Talán az afrikai fekete mágia le nem reagált működésével van itt dolgunk? Áttételesen maga Lajtai volna felelőssé tehető a lány haláláért?

4 Érdekességként mindazonáltal megjegyezhető, hogy már Lajtai ifjúkorában is volt rá példa, hogy feketékkel töltötték be a Magyar Szociálfasiszta Munkáspárt néhány jelentéktelenebb tisztjét. Faji szempontból tehát az *Egyenlítői Magyar Afrika* szélsőjobbos ideológiai jócskán oldottabb keretekkel dolgoznak, mint az a történelmi előzményeikből következhetne, vagy mint az a *Lett este és lett reggelben* másik szélsőségeként megnyilvánul.

kell beszélnünk.⁵ Egy idegen földre érkezett magyar család regényéről, melynek tagjai jószerevével ugyanazokat a neveket viselik, mint a Kárpát-medencébe érkező, dinasztiaalapító Árpád-háziak. A szűk élettértől távolodva aztán a Gábor jellemfejlődésére elsődlegesen hatást gyakorlók helyét mindinkább a barátok, szerelmek és munkakapcsolatok veszik át; az egyes mellékszereplők nagyarányban jelenlévő mikrotörténetei a mű egyik markáns szövegszervező stratégiáját adják. Az elbeszélés továbbá azt is jól érzékelteti, hogy minden felvonultatott létezőre való mesélőnivalóból származik.

A *Lett este és lett reggel* ugyancsak fel-felveti a családregény műfaját, igaz, ott jószerevével apa–fiú bensőséges, dinasztiaépítő kapcsolatára korlátozódik. Max Arme Hitler szárnysegédjeként, a később fiába is belénevelt pragmatizmussal, manipulációval és lekötelezettek gyűjtésével teszi familiáját a Harmadik Birodalom egyik leggazdagabb családjává, a koncentrációs táborok és az „alsóbbrendű fajok” rabszolgamunkájának kihasználásával. Az ő élettörténetét is egy kvázi mikrotörténetként olvashatjuk ki a naplóból, a halála apropóján született bejegyzéskor, ahol apa és fiú hangjai, a gondolatok kihez tartozásának jelöletlensége okán egybe mosódnak, a kettő markáns együttállását is jelölve. Max logikája Machiavelli művein alapul – melyeket a náci elitnevelésben, a napolában⁶ eleve elvártakon túl fia számára is kötelezővé tesz –, végig készenlétre, számításra, s a jövőre való odafigyelésre buzdítva őt, melyek mind a „Játéknak” nevezett világalmai törekvés alapvetései:

A hatalom viszont nem lesz sokáig a bármilyen erőszakos ideált is követő idealisták és elkötelezett híveik kezén. Ahogy mindig, most is a praktikus elmékre száll majd át. Csak persze előbb nekik is magukra kell ölni az idealisták színházi maszkját, sőt jobban is kell játszani a szerepet, mint a többieknek. Ezért akarta, hogy közvetlen utódja, azaz én magam már ideológus legyek, a maszkok mestere, aki átírhatja a játékszabályokat, miközben megalapozza és előkészíti az utat a nyílt uralomhoz (Horváth 2014, 227).

Az Arme-dinasztia a mi univerzumunkban ismeretlen család, Horváth László Imre azonban nagy odafigyeléssel szövi bele őket a náci elit familiái közé. Klaus anyai nagybátyjaként például az a Wilhelm Wolf kerül bemutatásra, akinek a müncheni sörpuccsban elhunyt többi náci „mártír” mellett Hitler *Mein Kampf*-jának első kötetét ajánlotta; a farkas (wolf, német) azóta is a család címerállata. A dinasztiaépítés során naplóírónk Goebbelsékkal is vérségi szerződést köt: a propagandaminiszter lányát, Holdine Kathrin Goebbelst veszi feleségül, aki a mi valóságunkban őt testvérével együtt a Führeri bunkerben lett ciánmérgezés áldozata, a szülők közbenjárásával; Holdine mindössze nyolc éves volt. Klaus anyjához fűződő viszonya ellentéte az apja irántinak: távolságtartóan, lekezelően szól róla, kegyetlen beékelései pedig mind markánsabb himsoviniszta jelleget öltenek, ami a nőkhöz fűződő mindenkori viszonyát is meghatározza majd, legyen szó a szeretőiről vagy épp a feleségéről. Hűsként, példányként beszél róluk. Ez a megközelítési mód a huszadik századi szélsőjobb oldali ideológiák szexizmusát tükrözi vissza, amely a nők szerepét ki-

⁵ A regény kultúrakeverésén túl annak legnagyobb érdeméeként a karakterfejlődést tarja a legfontosabbnak Benkő Marianna (Benkő 2011) és Szabó Ádám (Szabó 2010) kritikája is.

⁶ A napolák ifjainak életét mutatja be a következő film: *Napola – A Führer elit csapata* (Gansel 2004).

zárólag a családon belüli szerepvállalásra korlátozta, a gyereknevelésre, a háztartásvezetésre, a munkától és a közoktatás magasabb szintjeitől való távoltartásuk pedig nagyban hozzájárult a munkanélküliség beígért birodalmi csökkentéséhez és a hatalmi pozíciók kizárólag férfiakkal való betöltéséhez is. Klaus csupán a felesége kapcsán tesz kivételt, akit viszont kötelez az egyetemi tanulmányok elvégzésére, azt ugyanis nem tudja elképzelni, hogy egy tanulatlan nővel töltsen el otthoni óráit.

Vele szemben, noha vágyaitól hajtva, de Lajtai a nők bálványozójaként jelenik meg, aki számára a testi szerelem a kiteljesedést, és nem az állati ösztönök kielégítését jelenti. Ifjúságának azt az időszakát, amikor az érzékiség uralja el a gondolatait, a következő, képzettársításokban tobzódó, lírai formában foglalja össze:

Az ablakokon túl az esős évszak felhőszakadásai sisteregtek. Elkaptam a tekintetem: a szemem előtt szeretkezett az ég a földdel. Az elegáns felhőfiúk bőséges esőöndővel termékenyítették meg a tikkadt, elnyúló lánymezőket. Az elektromágneses hullámok digitális kéjjel hatoltak be a televíziókészülékekbe. A kikötőn túl az óceán enyelgett a parti fővennyel. A német és a nyugati turisták céltudatos vidámsággal furakodtak be a szállodák élveteg méhébe. A sétányon a monszunszél ingerelte a pálmafákat. A napfény az árnyékokkal üzekedett. Még a kóbor kutyák is naphosszat az orrom előtt keféltek a Tinker raktárak körüli síkátorokban (Trenka 2010, 129).

Trenka regénye a testi szerelem tekintetében éppúgy nem ismer tabukat, ahogy a Horváth-mű sem.

Amíg a két elbeszélőt a fasizmushoz való viszonyuk megkülönbözteti, kereszténységgel szembeni ellenszenvük egybeköti őket. Lajtai Gábor személyes traumák, illetve a világban tapasztalható kegyetlenkedés miatt távolodik el a hittől, és éppolyan kritikusan viszonyul hozzá, mint bármely ideológiához:

Íme az Isten: mert saját képére teremtett ő bennünket. Legyen hát úgy. Nincs mit megbánnunk az ő színe előtt, mert Isten a mi tükörképünk, és mi csak visszatükrözzük a gonoszt, aki ő (Trenka 2010, 156).

Klaus Arme a náci párt főideológusaként arra törekszik, hogy a történelem mellett a keresztény hagyományt is radikálisan újraértelmezze, azt is a fajok, az erős és a gyenge versengéseként leplezve le, ahogy a dolgozatunk elejére emelt idézetben, vagy a következő részletben olvashatjuk:

Jézusnak tehát nem küzdenie kellett a zsidósága ellen, egyszerűen nem volt zsidó. Árvaként hirdette az igazságot a sémita tengerben, amely végül el is emésztette. Azután tanításait is elferdítették a sémita írástudók. Kiváltképp Saul, vagyis Pál, ez az eszmék kufárja, ez a tipikus zsidó, aki görög is, és egyben római polgár is, aki saját szájíze és hatalmi elképzelése szerint alakítva az egyházat, jobb híján a gyengék egyházává teszi, hiszen ezekből van a legtöbb (Horváth 2014, 103).

Mint látható, Arme működése során a Biblia – később csak a számára elfogadhatatlan részeket kisserkesztett variánsa lesz kapható – hőseit ugyancsak két pó-

lus mentén sorakoztatja fel, ahogy azt tette a történelmi birodalmakkal. Sokszor hangsúlyozott áltudományosságának jó bizonyítéka, hogy a Saulnak címzett vádak mindegyike rávetíthető Arme önkényes ideológiaépítésére: mást támad, de közben magáról beszél, amit csak a teremtett eszmék iránti elvakultsága nem enged láttatni vele. Hivatala a mű végére a második ravennai zsinaton újraegyesíti a nyugati egyházakat – fontos, hogy az első tette meg az egykori Római Birodalom államvallásává a kereszténységet –, amiért ő maga Nobel-békedíjat kap, mely vonatkozás tovább hangsúlyozza a horogkeresztes világ teljes szabadságvesztését és értékítéletének metamorfózisát. A pápát éppúgy az ő hivatala nevezteti ki, ahogy a szvasztikát sem más teszi meg a hit új szimbólumává, a templomok homlokzatán pedig leggyakrabban a Biblia átértelmezett részlete olvasható: „ellenségeidet zsámolylul vetem a te lábaid alá”.

A *Lett este és lett reggel* regénycím ugyancsak egy bibliai eredetű szakasz, amely a teremtés azon közties időszakait jelöli, amikor az egyes napok között az Isten háttérbe vonult, hagyva a világ átalakulását. Arme és a náci saját ténykedésüket is egy ilyen interregnumként, népiertásukat tisztogató, az emberi nemet tökéletesítő folyamatként fogják föl, a nyolcadik nap előtt – itt fontos, hogy az ábécé nyolcadik betűje épp a „h”, mely megkettőzött formában a neonáci szimbolikában a „Heil Hitler” rövidítése –, s ha tettük bűnnek hat is, az isteni instancia háttérbe vonulása a feloldozással egyenlő.⁷ Amellett, hogy a cím jelöli, a naplókban olvasható borzalmak mind egy ilyen alvó isteni állapotban esnek meg, áttételesen úgy is érthető, hogy a Horváth-regény univerzuma a mi világunk transzcendenciája – Istene – számára nem látható, általa nem uralt közeg, ezért kiteljesedhet benne az a sötétség, ami „ideát” végül nem nyert teret.

Arme élete során számos szópárbajt vív különböző, a keresztény értékrend mellett érvelő karakterekkel, akik lehetnek a mézszárlás miatt a náciizmusból kiábrándult SS-esek – ilyen Karl Schmidt lelkész, Ernst Willigut –, vagy épp az a Karol Wojtyła, aki „odaát” már csak szláv származása okán sem válhatott egyházi főméltósággá. Mivel az itt említett szövegszakaszok igazán kiterjedtek, Horváth műve filozofikus dialógus-, illetve vitaregényként is prezentálható (Csokonai 2015).

Sachsenhausenben majd kérje meg az öröket, hogy fejjel lefelé feszítsék keresztre. Vagy írjam az aktájára? Mi más maradna egy lengyelnek? A rabszolganepek mind szentek és mártírok akarnak lenni, mert nem kapnak a földi hatalomból, hát kitalálják az égit maguknak (Horváth 2014, 243).

Különösen hidegrázós mozzanat, amikor az ideológiavita után végül Klaus saját kezüleg végzi ki a nálunk II. János Pál pápaként ismertté vált férfit, akit mára szentté nyilvánítottak. Az antihőst egyenesen megdelejezi minden alkalom, amikor a partner halálának tudatában teljesen kitérülözhet: maszksait levéve ilyenkor mindig a sátáni intelligencia hangján szól. Ellenszónokai a keresztény értékek, a hit, a szeretet, az irgalom és a remény mentén építik retorikájukat, minek legmarkán-

⁷ Zelei Dávid ugyancsak a regénycím kapcsán állítja a következőket: „[A] kötet legjobban kimunkált tükörfelülete [...], a Birodalom, az Arme-dinasztia és a regény világának egymással párhuzamos felépítése [...] már csak azért is fontos, mert rámutat a kötet címét adó paradoxonra, vagyis arra, hogy ezek az építkezések a pusztításban gyökereznek” (Zelei 2015, 78).

sabb hatása az lesz, hogy Klaus elismeri, nem az általa hirdetett erős és gyenge harcáról, de gonosz és jó viadaláról kell beszélni (Kormos 2015), ő pedig a náci megváltó, Adolf Hitler híveként bátran vállalja az utóbbi katonájának szerepét, az ókori egyiptomi mitológia legsötétebb lényével, az alvilági Apophis kígyóval azonosítva magát, aki maga volt az éjszaka, célja pedig legyőzni a fényt. Balogh Réka az említett szópárbajok kapcsán kicsit sarkosan jegyzi meg, hogy helyenként „[a] hosszadalmas fejtegetések végtelennek tűnő ismétlésbe torkollnak, túlmagyarázva az újra és újra felbukkanó tételmondatokat” (Balogh 2014, valamint Dege 2015), ez a mintázat azonban pusztán az élőbeszéd és vita retorikai sajátosságainak visszatükrözéseként is értelmezhető. Amellett, hogy Arme a kereszténység egyesítésén fáradozik, egyszersmind azt is „élete fő céljának tekinti, hogy a jövő nemzedékének egy teljesen meghamisított kereszténységet tanítsanak” (Bodnár 2014)⁸ – érdekes, hogy az iszlámmal nincs különösebb problémája –, ő maga mégis az ateizmus, a természettudományok primátusa mellett teszi le a voksát, hosszú távú terve ugyanis a vallások teljes felszámolása, s az, hogy az egyház fokozatosan az elnéző gúny tárgyává váljon. Ám karakterének belső ellentétei ezen a fronton is utolérhetőek: olyan férfiként válik a tudomány szószólójává, hogy ő maga végletekig tudománytalanul jár el, s úgy kívánja felszámolni a hitet, hogy a Golgotán éjszakázva magát az alvó Isten akaratának végrehajtójaként aposztrofálja.

Zsánerönreflexiók, intertextualitás és transzmedialitás

Mindkét mű több helyütt él zsánerönreflexiókkal is, azaz szövegszervezési eljárásaiban, megfogalmazásmódjában és narratívájában egyaránt jelöli önmaga allohistorikus jellegét.

Így olvasható az a szakasz, amikor Trenka fiataljai a jövőjüket tervezgetve variánsok és szerepek sokaságát vonultatják fel, amelyekből a memoáírás idejére csak egy, vagy egy sem teljesül. Hasonló hatást kelt a kabuli magyar kolónia lakta palotában talált, csorba és repedt tükör látványa, ami visszájára fordítja a világot, vagy az ott élőkkel folytatott, ugyancsak „mi lenne, ha...?” alapú ötletbörze is egy harmadik Magyarország alapításáról – különböző tudatmódosító szerek hatására –, és a fentebb már többször emlegetett nyitott regényvég éppúgy önreflexió.

Horváth elbeszélője rögtön a mű felütésénél, a markánsan jelzett divergenciapont kapcsán is az allohistorizmus alapdilemmájával él:

Mit mondjak, utólag ijesztő belegondolni, mi lett volna, ha Paulus nem hal meg abban az autóbalesetben. Hitler éppen azért akarta őt Manstein helyett, mert sohasem feleselt volna vele (Horváth 2014, 21).

Később ugyanezt teszi, amikor azon töpreng, hogy ha Hitler faji háborúja nem járt volna sikerrel, a Führer gondolkodás nélkül feláldozza népét a háború oltárán – épp ahogy az „ideát” is történt, de hasonlóan gondolkodik el Auschwitzról is, ami az

⁸ A regény egyéb keresztényi vetületeit állítja előtérbe Bodnár Dániel dolgozatán túl Kiss Péter (Kiss 2014) és Baranyai Béla (Baranyai 2014) cikke is.

emberi aljasság múzeuma, és nem az ipar hajtómotorja lenne, ha ők veszítenek. Az utolsó naplóbejegyzés záró szakaszában, amikor magát Apophishoz hasonlítja, az egyiptomi mitológia történeteire mint variánsokként fennmaradt legendákra tekint, ahol a sötétségnek olykor igenis sikerült legyőznie a fényt. Azáltal, hogy Arménak „odaát” sikerül elaltatnia – vagy megölnie – az emberekben az istent, a *Lett este és lett reggel* a világ(unk)nak egy ilyen alternatívájává válik.

Bizonyos mértékig mindkét elemzett opus kommunikál különböző magyar és világirodalmi alkotásokkal, a két sík közös kulturális pontjait és örökségét is érzékeltetve. Horváth regényének a főhőshorizont apropóján evidens analógiája Rudolf Lang – azaz Rudolf Höß – fiktív életrajza, amit Robert Merle *Mesterségem a halál* című opusa tárt a nagyközönség elé. Arme reményvárosi látogatásakor éppúgy egy igen markáns párhuzammal él, amikor maga is Dante *Poklának* köreit véli felfedezni a rabszolga/halál/munkatábor egyes szektoraiban. Elbeszélőnk mindezen felül számos direkt analógiát használ kedvelt szerzőire, Machiavellire vagy Plutarkhoszra vonatkozóan – a második alessiai csata felé menetelve látott, üzekedő macskákban például egy tipikus plutarkhoszi képet vél felfedezni. A klasszikus párhuzamokkal tarkított retorika éppúgy jellemzi az apja gondolkodását is: Max Shakespeare *III. Richárdjára* utal, amikor céljai véghezviteléhez úgy dönt, a gazemberséget is vállalja. A kereszténység elleni folyamatos támadások azonban mintha annak óhatatlan feltámadásához és megerősödéséhez járulnának hozzá: Reményváros rabszolgái sokak számára mind újjászületett Krisztusoknak számítanak, s világszerte fel-feltámad a legenda, miszerint Jézus újra eljött, szenvedett és meghalt, hogy elhozza a reményt a jövő számára.

Lajtai direkt világirodalmi analógiáira jó példa, amikor Nabokov *Lolitája* apropóján nevezi el egyik nálánál jócskán fiatalabb kedvesét. Gyerekkori nevelője, Akala a *Dzsungel könyvéből* ismert Akelát, a farkast idézi meg, aki a saját fajtájától távol került Mauglit próbálja alkalmazkodóvá nevelni új közegéhez, ahogy mindez Akala és Gábor viszonyára is érvényes. Egy alkalommal a memoáriró Tóth Árpád közismert Verlaine-fordításának, az *Őszi chanssonak* szegmenseivel írja le a szobában fennálló helyzetet, míg máskor álom és valóság sokat elemzett problémáját visszhangozza.

Egy darabig csend volt, csak a fejünk fölött zúgott halkán, monoton bűt ontva konokon a mennyezeti ventilátor. A nagy fémlapátok lassan kavargatták a forró, nedves levegőt (Trenka 2010, 167).

Mire visszaértem Tuniszba, már azt sem tudtam, mikor álmodtam, és mikor voltam ébren. Azóta se nagyon tudom (Trenka 2010, 172).

A gyerekkori arab játszópajtások, Aila és Hasszán éppúgy az *Utas és holdvilág* Ulpius testvéreit idézik meg, ahogy később, még markánsabban az Adrian ikrek, Miriam és Gábor is – gyermekkori és ifjúkori barátai Lajtai tudatában ugyancsak egybecsúsznak –, nem pusztán alternatív, valóságtól elrugaskodott életvitelük, színjátásai, vagyoni helyzetük és közegük, hanem testvérként egymás iránt táplált érzéseik, feltételezhetően a vérfertőzésig eljutó viszonyuk révén is. Ebben az új-

rairt kapcsolathálóban Lajtai Szerb elbeszélőjének, Mihálynak a szerepébe kerül.⁹

De a Trenka-mű irodalmi kapcsolatai tekintetében a következő szövegszakasz is tanulságos, amennyiben a szovjet–náci pozíciócserét visszhangozza:

[Imre nagybátyám] itt halt meg, az afgán hegyek poklában, 1984-ben. Abban az évben még rendíthetetlennek látszott a nemzetiszocializmus világbirodalma. Abban az évben még tilos volt kiejteni George Orwell nevét (Trenka 2010, 120).

A dátum és Orwell nevének egymás mellett említése korántsem esetleges, s egyszerre fejezi ki Lajtai irodalmi tájékozottságát és azt is, hogy az említett szerző éppúgy megírta sorait arról a bizonyos csizmáról, „amely örökké egy emberi arcon tapos”, mindössze a lábbeli gyártási helye és viselőjének izmusa változott. Magyar vonalon Faludy költeményei számítanak rendszerellenesnek, ezért szabadelvű hőseink rendre visszatérnek hozzájuk, ahogy azon is sokszor elszórakoznak, hogy a „Gyarmati Népszabadságban” olvasható cikkek néhány kifejezésének felcserélésével milyen hamar kommunistává válik a fasiszta szöveg.¹⁰ A diktatúrák egybeesése nyelvileg mégis a következő, játékosan ironikus dalátíratból olvasható ki a leginkább:

ÚTTÖRŐ DAL

Mint a mókus fenn a fán,
Az úttörő oly vidám,
Ajkáról ki sem fogy a nóta.
Ha tábort üt valahol,
Sok kis pajtás így dalol,
Fújja estig kora reggel óta.

Évek szállanak a nyári fák alatt,
Oly vidám az ének.
Boldog dallama így önti dalba ma:
Csuda jó, gyönyörű az élet.

IFJÚ FASISZTÁK INDULÓJA

Mint a mókus fenn a fán,
A Hitler-Jugend oly vidám,
Ajkáról ki sem fogy a nóta.
Sok kis bajtárs valahol,
Erdő mélyén így dalol,
Fújja estig kora reggel óta:

⁹ Az általunk fejtegetett párhuzam mellett Ottlik *Iskola a határon* című regényét is analógiaként említi a következő kritikarészlet – elsősorban Lajtai ifjúkori kalandjai apropóján –, amikor azt mondja, Trenka műve „két, csakis az alternatív valóságokban kapható nagyregényre, az Iskola az afrikai határonra és az Útas és sivatagi holdvilágra hasonlít. Egy bekezdésen belül akár erre is, arra is” (N. N. 2010).

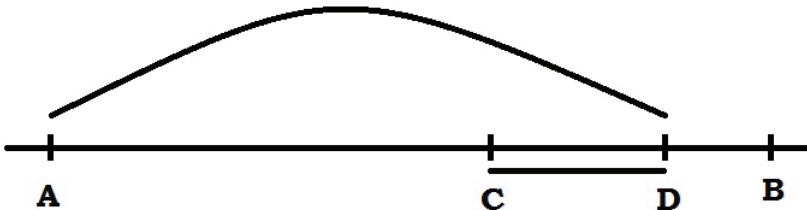
¹⁰ A regény megírásának körülményeiről és ihletéséről vallva Trenka ezzel egy személyes élményt leplez le, csak „ideát” ugye fordított tükörsorrenddel (Takács 2009).

Deutschland, Deutschland, über alles,
Über alles in der Welt!
(Trenka 2010, 62)

Trenka regényében évtizedeken át a Turáni vendéglő a Lajtai familia megélhetésének záloga, s egyszersmind a családi viszályok mindenkori színhelye is. A vállalkozás eleve ómenként értelmezhető neve a magyar kultúrhagyományból ismert „turáni átkot” idézi meg, melyet a különböző legendavariánsok legismertebbike szerint a táltosok róttak a nemzetre, miután Szent István felvette a kereszténységet. Az átko lényege, hogy a magyarság boldogulását mindenkor a belső széthúzás akadályozza. A névadás esetünkben is meghatározónak bizonyul: a Lajtai familia mindenkori előrehaladását a folyamatosan jelenlévő belső családi ellentétek nehezítik, a sziklaormon épített vendéglőt pedig a tenger mindenkori szeszélye fenyegeti.

Az ibolyaszínű és bíborlila alkonyfényben reszkető öböl a halhatatlanság, a kiszámíthatatlan pusztulás és a reménytelenség emlékműve volt. No és családom, a Lajtai-klán tragédiájának jelképe is. Szerettem a Mária-öblöt (Trenka 2010, 206).

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* narratívája és időkezelése közt fennálló viszony mind ezen túl kísértetiesen idézi a Homérosz *Odüsszeiájában* látottakat. Mint azt tudjuk, a mesélés kezdő- és végpontjának kiválasztása minden esetben éppolyan önkényes, mint a történet kezdő- és végpontjának megjelölése. Míg Homérosznál a trójai háború vége – „A” pont – és Ithaka – „B” pont – ad keretet a történetnek, addig Trenkánál a kronológiai nyitány Lajtai Gábor születése, a végpont pedig a kabuli magyar kolónia tagjainak társaságában eltöltött est, ahová megérkeznek az Edward Lee Morricks által aláírt szerződések is. Van persze egy előfeltevésünk, miszerint Gábor elérte a célját, bizonyosak azonban nem lehetünk. Az „A” és a „B” pontok mindazonáltal még csak a szöveg által érintett időszaknak sem adják tökéletes keretét, hiszen Homérosz éppúgy visszautal a trójai háború eseményeire – még ha az *Odüsszeia* kezdőpontja az emlegetett háború vége is –, mint teszi ezt Trenka az 1960 előtti jelentős mozzanatokkal. De térjünk vissza a párhuzamhoz egy stilizált ábra segítségével:

Az *Odüsszeia* esetében a C pont Kalüpszó, a D pedig a phaiákok szigetét jelöli, melyek a mesélés kezdő- és végpontjai, míg a D–B szakasz a történet további részét adja. Trenkánál a két pont – C és D – egyaránt Kabult és annak környékét

takarja, a köztük lezajlott mesélés pedig esetünkben az önéletírás folyamatának felel meg. Ezen felül megjegyezhető még, hogy mivel Lajtai a kolónia tagjainak is mesél – igaz, ugyanazt a történetet nem tudja kétszer ugyanúgy elmondani, mint ahogy korábban leírta –, a D pont igen közel kerül a B-hez. Ha azonban ennek nem tulajdonítunk túl nagy jelentőséget, akkor a C–D szakasz maradéktalanul lefedi az autobiográfia írásának idejét, a D–B pedig az önéletírást berekesztő interpunkció és a kolónia tagjainak társaságában megélt est közti időnek felel meg. A két mű cselekményének váza tehát egyazon ábrával adható vissza.

Az *Egyenlítői Magyar Afrika* kapcsán feltétlenül szükséges megjegyeznünk azt a transzmediális hatásgyakorlást, amit a mű hazai irodalmunkban ismereteink szerint egyedülálló módon a zene médiumára gyakorolt. A Napoleon Boulevard zenekar a regény megjelenése után egy évvel, azaz 1992-ben a könyv címével megegyező magnókazettát adott ki (Napoleon Boulevard 1992), amely kizárólag a Trenka-mű ihlette felvételeket tartalmazott. Egyes alkotások háttérzeneként értelmezhetőek az opus eseménysoraihoz és tájaihoz – *Menekülés Afrikából*, *Hungarovill*, *Bíborsivatag*, *Mária-öböl* –, ám akadnak olyanok is, amelyek dalszöveggel társulva énekelnek meg karaktersorsokat – *Miriam* –, történeteket – *Búcsú nélkül* – vagy épp a diktatórikus rendszerek működését – *Az első nap* –, újabb érzékszervek bevonásával tágitva tovább a világ befogadásának lehetőségét, afrikai rigmusok és pop-rock szólamok együttthatásaként. Tekintettel arra, hogy a magyar felvevőpiac szűkössége milyen kis mértékben képes az egyes médiumok alkotóit arra ösztönözni, hogy saját lehetőségeik kiaknázásával együttesen teremtsenek meg egy transzmediális univerzumot – mint például világviszonylatban történik ez irodalom, film, PC-játék és zene együttállásával az olyan alkotásoknál, mint George R. R. Martin *Tűz és jég dala*-ciklusa, J. R. R. Tolkien *Gyűrűk Ura*-trilógiája vagy J. K. Rowling *Harry Potter*-heptalógiája –, az *Egyenlítői Magyar Afrika* példája, hatásgyakorlása még kiemelkedőbbé teszi szerzője teljesítményét. Trenka egyébként maga is hajlamos hangfelvételeket rendelni szövegeihez; a *La Grande Image*-ban például minden alfejezet előtt jelzi ajánlásait, ám az ott felmerült Brian Enót például Lajtai is többször hallgatja.

Trenka Csaba Gábor *Egyenlítői Magyar Afrika* és Horváth László Imre *Lett este és lett reggel* című regényei a magyar alternatív történelmi kánon talán legmarkánsabb kultkönyvei. Noha mindketten a leggyakrabban választott műlthasadás mentén építkeznek, vízióik mégis hűsbavágóan újat hoznak, totális határátlépésnek mondható működésükkel pedig testközelivé teszik azokat az univerzumokat, amilyené egy apró véletlen révén a mi valóságunk is válhatott volna. Egy egészen más világról szólnak, mégis a miénk könnyebb megértéséhez járulnak hozzá. Regénynyelvük az elbeszélők személyiségrajzával szembesít, legyen az bár végletekig puritán és egyenes, vagy benyomásokkal, színekkel átítatott, poétikája révén mindenestre kétségkívül méltó a recepció figyelmére. Tudományok és áltudományok egymáshoz való viszonyát leplezik le, lélektaniségük által pedig korlátok nélkül látatják az emberek bensőjében rejtőző démonokat, melyeket sokszor csak a tudatosan felöltött álca és a lehetőségek hiánya takar el a világ szeme elől.

Irodalom

- Balogh Réka (2014): Ha az ördög náci lenne. *Irodalmi Jelen* = <https://www.irodalmijelen.hu/2014-dec-1-1650/ha-az-ordog-naci-lenne>
- Baranyai Béla (2014): Olvasólámpa – Egy könyvről – ketten. A végzetes múlt és a remélt jövő. *Koinónia*, 2014/11, 2705.
- Benkő Marianna (2011): Magyarország Afrikában – Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *SFmag* = http://sfmag.hu/2011/02/16/magyarorszag_afrikaban/
- Bodnár Dániel (2014): Horváth László Imre: Lett este és lett reggel. *Magyar Kurír* = <http://www.magyardurir.hu/hirek/horvath-laszlo-imre-lett-este-es-lett-reggel/>
- Csokonai Attila (2015): Az apokalipszis újjászüli a jóságot – beszélgetés Horváth László Imrével. *Könyv7* = <http://konyv7.hu/magyar/menupontok/felso-menusor/folyoirat/az-apokalipszis-ujjaszuli-a-josagot-beszelgetes-horvath-laszlo-imrevel>
- Dege Sándor (2015): Horváth László Imre: Lett este és lett reggel. *Olvaslak* = <http://www.olvaslak.hu/2015/01/21/horvath-laszlo-imre-lett-este-es-lett-reggel/>
- Horváth László Imre (2014): *Lett este és lett reggel*. Budapest: Magvető.
- Jánossy Lajos (2014): Horváth László Imre: Itt valaki E/1-ben nagyon náci. *Litera* = <http://www.litera.hu/hirek/-74077>
- Kiss Péter (2014): Olvasólámpa – Egy könyvről – ketten. A végzetes múlt és a remélt jövő. *Koinónia*, 2014/11, 2705.
- Koncsik Anita (é. n.): Egy disztópikus REM-fázis: Horváth László – Lett este és lett reggel, könyvajánló. *Szellemkép* = <http://www.szellemkeponline.hu/irodalom-kritika-konyv-album/3386/>
- Kormos Ferenc (2015): Megkérdeztük Horváth László Imrét. A gonosz lenyűgöző. *Bárka online* = <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/5020-megkerdeztuk-horvath-laszlo-imret>
- Ladó János – Bíró Ágnes (2005): *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince.
- Németh István (2006): Ahnenerbe. Az ősi örökség intézménye. *Rubicon*, 2006/10, 20–24.
- Németh István (2010): Az SS boszorkányai. Boszorkánykutatás és okkultizmus a Harmadik Birodalomban. *Rubicon*, 2012/8, 56–67.
- P. Szathmáry István (2011): Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Szépirodalmi Figyelő*, 2011/1, 62–64. Online elérhető: <http://epa.oszk.hu/01400/01433/00042/pdf/11-1-016-trenka-p-szathmary.pdf>
- Szabó Ádám [Adam Taylor] (2012): Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Gépnarancs* = <http://gepnarancs.hu/2012/04/trenka-csaba-gabor-egyenlitoi-magyar-afrika/>
- Takács Gábor [Acélpatkány] (2009): Interjú Trenka Csaba Gáborral. *Fiction Kult* = <http://fictionkult.hu/cikk.php?cikk.294>
- Takács Gábor [Acélpatkány] (2015): Amíg Isten behunyja a szemét (Horváth László Imre – Lett este és tett reggel). *Próza Nostra* = <http://www.prozanoiropa.com/iras/amig-isten-behunja-szemet-horvath-laszlo-imre-lett-este-es-tett-reggel>
- Tokarev, Sz. A. (1988): *Mitológiai enciklopédia I.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Trenka Csaba Gábor (2010): *Egyenlítői Magyar Afrika*. Budapest: Agave Könyvek.
- Trenka Csaba Gábor (2013): *Place Rimbaud*. Budapest: Syllabus.

Trenka Csaba Gábor (2017): *La Grande Image*. Budapest: Syllabux.

Zelei Dávid (2015): Részletek a Faust család naplójából. Horváth László Imre: Lett este és lett reggel. *Opus*, 2015/2, 73–79.

N. N. (é. n.): Miklós név jelentése (a Klaus magyar formája). *Magyar Elektronikus Könyvtár* = <http://mek.oszk.hu/00000/00084/00084.htm#k>

N. N. (2010): Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika. *Magyar Narancs* = https://magyarnarancs.hu/zene2/konyv_-_trenka_csaba_gabor_egyenlitoi_magyar_afrika-73478

N. N. (2013): Hat náci mítosz. *Múlt-kor online* = http://mult-kor.hu/20131128_hat_naci_mitosz?pldx=2

Film

Gansel, Dennis (rendező) (2004): *Napola – A Führer elit csapata*. Gyártó: Constantin Film, Németország.

Zene

Napoleon Boulevard (1992): *Egyenlítői Magyar Afrika*. Budapest: Magneoton.

Italienische Einwortidiome unter kontrastivem Aspekt

Wortbildungsspezifität als Quelle von Interferenzfehlern

Anita Braxatorisová

Italian one-word idioms from a contrastive aspect

Word formation specificity as a source of interference errors

Abstract

This work is a pilot study as part of a larger research dealing with the use and theoretical understanding of one-word idioms in German, Italian, Hungarian and Slovak. In this article the word formation possibilities and their specifics of the Italian one-word idioms are considered. A word-formation typology for these idioms is proposed in comparison to the German language, taking into account that the typological specificity can become a source of interference errors among foreign language learners. Based on the work of previous researchers, the author gives a word-formation classification of one-word idioms in Italian, the significance of which does not lie exclusively in creating a knowledge base for theoretical research on the issue, but has significant practical dimensions related to the specifics of the Italian grammar system; the creation of plural forms of corresponding nouns in this language depends on the type of composite or one-word idiom.

Keywords: one-word idioms; phraseological criteria; word formation; lexicography; teaching of foreign language; interference errors

Schlüsselwörter: Einwortidiome; phraseologische Kriterien; Wortbildung; Lexikographie; Fremdsprachenunterricht; Interferenzfehler

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Theoretical Linguistics – Lexis

DOI: 10.36007/eruedu.2021.2.102-117

Einleitung

Wir leben in einer Ära, in der die kulturelle Offenheit und Annäherung immer stärker in den Vordergrund rücken und unser Leben beeinflussen. Es werden an jeden von uns immer höhere Anforderungen gestellt, von denen das Erlernen von Fremdsprachen eine der größten Herausforderungen ist. Kontrastive Vergleiche, wie

auch unsere, haben die Aufgabe, bei diesem Prozess Hilfe zu leisten, die sprachspezifischen Besonderheiten verständlicher zu machen. Das Ziel der vorliegenden Arbeit ist, die Bildungsmöglichkeiten ausgewählter italienischer Einwortidiome zu erforschen, die als Personenbezeichnungen funktionieren und eine Charaktereigenschaft ausdrücken. Strukturell gesehen handelt es sich um idiomatische Komposita, die aus zwei oder aus mehreren Komponenten bestehen, aber aus lexikalischer und syntaktischer Sicht als Einwortlexeme funktionieren.

Italienische Einwortidiome aus grammatisch-lexikalischer Sicht

Aus der Sicht der grammatisch-lexikalischen Merkmale fokussieren wir uns auf die Wortbildungstypen der italienischen Einwortidiome und auf die wichtigsten Unterschiede zwischen den deutschen und den italienischen Zusammensetzungen.

1. Italienische Kompositionstypen

Die italienische Lexikologie (Haase 2007, 108) unterscheidet drei grundlegende Kompositionstypen, und zwar die Determinativkomposita, exozentrischen Komposita und Additivkomposita (Haase 2007, 108). Additivkomposita entstehen im Italienischen hauptsächlich durch Zusammensetzung von zwei Adjektiven, und so kommt es zur Addition von zwei unterschiedlichen Eigenschaften), von denen die ersten zwei aus der Perspektive der Einwortidiome, genannt auch als Monophraseme (Koutny 2019), relevant sind.

Das Prinzip der Determinativkomposita in der italienischen Linguistik entspricht dem der deutschen Sprachwissenschaft (vgl. Haase 2007, 108; Busch/Stenschke 2008, 95), aber sie sind für das Italienische aus sprachtypologischen Gründen nicht kennzeichnend (vgl. Gabriel/Meisenburg 2007, 147). *„Während im Deutschen und Englischen der Kopf eines Kompositums i. d. R. rechts steht, also auf das modifizierende Element folgt, ist die grundlegende Abfolge in den romanischen Sprachen umgekehrt, Komposita sind hier meist linksköpfig.“* [ebd.] Als Kopf wird der Teil des Kompositums benannt, von dem die grammatischen Merkmale der ganzen Konstruktion stammen. Der Kopf einer Zusammensetzung ist also ihr Bestimmungswort. So gilt die typische Formel der Determinativkomposita, nach der *„ein AB ... ein B“* ist (Busch/Stenschke 2008, 95) für sie nicht. Sie sind aber auch keine Kopulativ- und keine Possessivkomposita. Ihrem Aufbau entspricht die Formel ein AB ist ein A.

Die Possessivkomposita (Vajičková 2005, 74), die exozentrischen Komposita (Busch/Stenschke 2008, Drahotová-Szabó 2015a, Drahotová-Szabó 2020, Scalise/Guevara 2006) und die dephraseologischen Derivata (Drahotová-Szabó 2015b, Vajičková 2005, Földes 1988) sind für die vorliegende Arbeit am bedeutendsten, da die meisten Einwortidiome aus dem zu dieser Arbeit gehörenden Wörterbuch dieser Kategorie angehören. Exozentrische oder wendungsexterne Komposita ergeben sich aus solchen zusammengesetzten Wörtern, deren Bedeutung außerhalb des Kompositums steht (Busch/Stenschke 2008, 98; Drahotová-Szabó 2015,

108), d.h. „...das Kompositum bezeichnet jemanden oder etwas, der/das die Eigenschaft hat, die mit dem Kompositum ausgedrückt wird: so ist *pellerossa* 'Rothaut' jemand, der durch seine „rote“ Haut charakterisiert wird.“ (Haase 2007, 108)

In der Wortbildung der italienischen Einwortidiome spielt auch die Univerbierung eine große Rolle, wie es an dem folgenden Beispiel von Haase (2007, 109) zu sehen ist:

al di là [jenseits] – l'aldilà [das Jenseits]

In der italienischen Linguistik kommt diese Art von Wortbildung unter dem Begriff „I Conglomerati“ (Dardano/Trifone 2005, 614), auf Deutsch Konglomerat, häufig vor. Darunter verstehen die erwähnten Autoren eine Art von Wortbildung, indem die neu gebildeten mehrgliedrigen Wörter aus der Verschmelzung von Syntagmen oder ganzen Sätzen entstanden sind. Die permanente Wiederholung und Benutzung dieser Wörter hat zur Folge, dass sie usualisiert und in dieser „neuen“ zusammengeschmolzenen Form als eine lexikalische Einheit stabilisiert worden sind (ebd).

Für uns ist aber eine andere Besonderheit dieser Sprache von großer Wichtigkeit.

1.1 Grammatische Besonderheit der Komposita

Während in der deutschen und in der slowakischen Sprache das Geschlecht und die Pluralform nach dem zweiten Glied der Zusammensetzung bestimmt und gebildet werden, treten dabei in der italienischen Sprache die Wortkategorien (Dardano/Trifone 5, 190f; Herczeg 2005, 118f) der zusammengesetzten Teile als Bestimmungsfaktoren auf. Im Deutschen (sowie im Slowakischen und im Ungarischen) bekommt nur der zweite Teil der Komposition die Pluralendung, dementgegen im Italienischen, von der Wortklasse abhängig, kann der Plural auch bei beiden Gliedern der Zusammensetzung mit Morphemen signalisiert werden. Bei den italienischen Zusammensetzungen unterscheidet man 7 generelle Kombinationsmöglichkeiten (vgl. Dardano/Trifone 1995, 190f, Labadini 2004, 13] der Wortarten, und zwar Substantiv + Substantiv, Substantiv + Adjektiv, Adjektiv + Substantiv, Verb + Substantiv, Verb + Verb, Verb + Adverb, Präposition oder Adverb + Substantiv. Haase (2007, 108) hebt den Typ V + N, als den meist ausgeprägten von allen, hervor. Es besteht aus der Imperativform des konkreten Verbs im Singular und dem Objekt des Verbs (ebd.), z. B.:

asciugamano = Handtuch (asciuga = trockne, mano = Hand) (ebd.)

a.) nur der zweite Teil der Zusammensetzung bekommt seine Pluralendung, und zwar:

a.1.) falls das zweite Glied schon im Plural ist, bleibt die Pluralform der Zusammensetzung unverändert:

Sg. *il guasta/feste* [(verdirb) + (Fest)] → Pl. *i guastafeste = Spielverderber*

a.2.) wenn das Substantiv männlichen Geschlechts ist, bekommt er seine ursprüngliche Pluralendung:

Sg. *il passa/porto* [(fahr, komm vorbei) + (Hafen)] → Pl. *i passaporti* = Reisepässe

b.) beide Glieder der Zusammensetzung bekommen ihre Pluralendung, wenn es sich um Zusammensetzung von Substantiv und Adjektiven handelt:

Sg. *il capo/saldo* [(Kopf) + (Saldo)] → Pl. *i capisaldi* = Kernpunkte

c.) Substantive weiblichen Geschlechts bleiben im Plural unverändert:

Sg. *il porta/cenere* [(trage) + (Asche)] → Pl. *i portacenere* = Aschenbecher

d.) Die Endung der Zusammensetzung verändert sich im Plural bei Zusammensetzungen von Verben mit Verben und Verben (6) mit Adverbien (7) nicht:

Sg. *il dormi/veglia* [(schlaf) + (wach auf)] → Pl. *i dormiveglia* = Dämmerzustände, Halb-, Dämmer Schlaf (nur Sg.)

g. *il posa/piano* [(lege dich hin) + (langsam)] → Pl. *i posapiano* = Tranfuzeln, Trödler

Die Pluralbildung von Zusammensetzungen, die von Präpositionen und Adverbien oder Substantiven gebildet werden, befolgt keine Regeln:

Sg. *il dopo/scuola* [(nach) + (Schule)] → Pl. *i doposcuola* = Kinderhorte

Sg. *il dopo/pranzo* [(nach) + (Mittag)] → Pl. *il dopopranzi* = Nachmittage

Die Pluralbildung von Einwortidiomen, die durch Zusammensetzung entstanden sind, ist im Italienischen im Vergleich zu den untersuchten Sprachen komplizierter. Im Ungarischen bekommt ausschließlich das zweite Teil ein konstantes Pluralmorphem (-k), im Slowakischen und Deutschen operiert man mit Allomorphen, die nur im Fall des zweiten Gliedes benutzt werden, das erste Glied bleibt unverändert.

Aus fremdsprachendidaktischem Aspekt her können wir den Prozess des gezielten Erlernens in zwei grundsätzliche Phasen aufteilen: in die rezeptive und in die produktive Phase, die wir in Anlehnung an Braxatoris (2014) auf dem rezeptiven und produktiven Aufwand des Sprachbenutzers basieren. Unseren Feststellungen nach ist der produktive Aufwand aus der Hinsicht der Pluralbildung bei den italienischen Einwortidiomen erschwert, dadurch ist der ganze Prozess der korrekten Benutzung in der Sprachproduktion auch erschwert. Die Lehrkraft muss aber der Behandlung und Einübung der Pluralbildung bei Italienischlernenden extra Zeit und Energie widmen.

2. Semantische Grundlage der Phraseologizität

In diesem Teil beschäftigen wir uns mit der intensionalen Bedeutung (Đurčo/ Steyer/Hein 2015) der jeweiligen italienischen Einwortidiome im Kontrast zu ihren deutschen Übersetzungsäquivalenten.

In dem Verzeichnis der von uns zusammengestellten Sammlung von italienischen Einwortidiomen mit ihrer wortwörtlichen deutschen Bedeutung und mit ihren deutschen Äquivalenten, drückt sich die Mannigfaltigkeit der sprachlichen Kreativität aus, die sich in der Metaphorisierung von Charaktereigenschaften und Traditionen für jede Sprache auf eine spezifische Weise charakteristisch ist. Aus der Perspektive der Fremdsprachendidaktik ist diese Spezifität sowohl aus der Sicht der Dekodierung, also Rezeption, als auch aus der Sicht der Produktion im Sprachgebrauch von großer Wichtigkeit. Um diese Spezifität aus fremdsprachendidaktischer Perspektive her anwenden zu können, stellen wir die Beobachtungen im Bereich der formal-strukturellen Äquivalenz (Đurčo 2013; Đurčo/Steyer/Hein 2015) dar.

unsere Untersuchung ging von 100 ausgewählten deutschen substantivischen Einwortidiomen aus, deren Äquivalente wir im Italienischen, Slowakischen und Ungarischen in zweisprachigen und idiomatischen Wörterbüchern ausgesucht haben (siehe Anhang.) Die meisten Äquivalente haben wir im Ungarischen und die wenigsten im Slowakischen gefunden. Im Italienischen konnten wir zu 41% der deutschen Einwortidiome ein oder mehrere Einwortidiome als Übersetzungsäquivalent zuordnen. Trotz des relativ hohen Maßes der Äquivalenz kann über formal-strukturelle Volläquivalenz (Đurčo/Steyer/Hein 2015) kaum die Rede sein. Die Mehrheit der aufgeführten Übersetzungsäquivalente wird semantisch gesehen durch ein anderes Bild motiviert. Diese Erscheinung erschwert sowohl den interpretativen als auch den Produktionsprozess der Lernenden. Im Weiteren zählen wir einige Beispiele der italienischen Einwortidiome zur Darstellung des aus kontrastiver Sicht interessanten Motivationshintergrundes auf.

1. ammazzasette	[Tötesieben] - Aufschneider
2. attaccabottoni	[Klebetastenauf] - aufdringlicher Mensch, Schwätzer
3. attaccabrighe	[Klebestreitlauf] - Raufbold, Streithammel
4. barbagianni	[Barthans] - Trottel
5. buongustaio	[Gutschmecker] - Feinschmecker
6. buontempone	[Gutzeiter/Gutwetter] - Frohnatur
7. cacasotto	[Kackeuntersich] - Hosenscheißer, Hosenkacker
8. cacasenno	[Kackeverstand] - Klugscheißer
9. cascamoto	[Falltot] - Süßholz raspeln, Playboy
10. gabbamondo	[Betrügewelt] - Betrüger
11. gattamorta	[Katzetote] - Leisetreter, ein Duckmäuser
12. guastafeste	[Verdirbspiel] - Spaßverderber
13. leccapiatti	[Leckgeschirr] - Naschkatze
14. malalingua	[Schlechtzunge] - Klatschtante
15. maldestro	[Schlechtgeschick] - ungeschickt, Tollpatsch
16. nullafacente	[Nichtstuer] - Nichtstuer
17. pappamolle	[Breizangen] - Waschlappen, Weichei
18. perdigiorno	[Verliertag] - Taugenichts
19. perditempo	[Verlierzeit] - Trödler
20. rompipalle	[Zerbrichbälle] - Nervensäge

21. rompicoglioni	[Zerbricheier] - Nervensäge
22. rompiscatole	[Zerbrichschachtel] - Quälgeist
23. rompitasche	[Zerbrichtaschen] - Nervensäge
24. rubacuori	[Stehlherzen] - Frauenschwarm, Herzensbrecher
25. saltamartino	[Springemartin] - Heuschrecke
26. saltimbanco	[Springeaufbänke] - Gauklen, Scharlatan
27. scaldapanche	[Erwärmebänke] - Bankwärmer
28. scalzacane	[Ziehehundeaus] - Stümper, Pfüscher
29. scansafatiche	[Weicheanstrengungenaus] - Drückeberger, Nichtstuer
30. sciupafemmine	[Nutzefrauenaus] - Herzensbrecher, Frauenheld
31. spaccamontagne	[Zerspalteberge] - Prahlhans, Wichtigtuer
32. sputaseno	[Spuckeverstand] - Besserwisser, Klugredner
33. sputasenteze	[Spuckeausspruch] - Klugscheißer
34. tiratardi	[Spannespät] - Nachtschwärmer
35. voltagabbana	[Wendemantel] - Wendehals

Bei der Kontrastierung der untersuchten Sprachen zeichnet sich das Italienische mit solchen Kombinationsmöglichkeiten aus, die für die aus dieser Hinsicht schon von uns untersuchten mitteleuropäischen Sprachen gar nicht typisch sind. Während dieselben Bedeutungen, wie z. B. *Aschenbecher*, im Deutschen und Ungarischen als Zusammensetzung von zwei konkreten, mit der Bedeutung verknüpfbaren Substantiven (dt.: Asche, Becher - Aschenbecher, hu.: hamu, tálca - hamutálca) und im Slowakischen mit Suffigieren (popolník - Asche+nik) gebildet werden, kommen sie im Italienischen, wie schon gesagt, als verbale Kompositionen vor, bei denen durch die erwähnte Imperativform ein bestimmter übertragener Sinn zu erschließen ist.

Die Konnotationen der angeführten Äquivalente sind auch trotz ihrer Diskrepanz in der Struktur und im Motivationshintergrund sehr ähnlich. Von Palms (1997, 17f) Kategorien der Konnotation ausgegangen haben wir bei den deutsch-italienischen Äquivalenzpaaren folgende Feststellungen getroffen:

- Im „Rahmen der emotionalen Bedingungen“ (Palm, ebd.) werden die meisten angeführten Einwortidiome „scherzhaft“, „ironisch“ und „abwertend, negativ“ verwendet.
- Die „kommunikative Ebene“ (Palm, ebd.) betreffend sind sie „umgangssprachlich“, „salopp“ und „derb, vulgär“ gemeint.
- Einen eindeutigen Funktionsbereich (Palm, ebd.) konnten wir nicht nachvollziehen. Diese Benennungen werden eher in der gesprochenen Umgangssprache eingesetzt. In der geschriebenen Sprache kommen sie in der Belletristik und Volksmärchen vor.
- Was die soziale Geltung (Palm, ebd.) ihrer Anwendung anbelangt, werden sie eher im Bereich der Familie und in Jugendsprache benutzt. Die Bildungssprache als soziale Geltung bleibt weg.

2.1 Phraseologische Betrachtung der Einwortidiome

Auch in der italienischsprachigen Phraseologie-Theorie treffen wir auf Unzulänglichkeiten zu, was die Anerkennung der Einwortidiome als Phraseologismen betrifft. Ihr Einwortcharakter ist der Grund für ihren Ausschluss aus dem Bestand der Phraseologie (Burger/Jaschke 1973, Fleischer 1997, Henschel 1987, Mlacek 2001, Stumpf 2015, Vajičková 2002). Ebenso Vietri (1985) schließt die eingliedrigten Phraseologismen eindeutig aus dem phraseologischen Bestand der italienischen Sprache aus. Trotzdem findet man bei ihr einen Hinweis auf *intransitive idiomatische Ausdrücke* (Vietri 1985, 5), die in Kombination mit den Verben *essere* (sein), *fare* (machen), *avere* (haben) benutzt werden.

Zu diesen Ausdrücken können auch die in dem vorliegenden Artikel behandelten idiomatischen Komposita zugeordnet werden, da sie eben mit den angeführten Verben in Wendung stehen.

essere un tiremolla (jmd. der unentschlossen ist), *un perditempo* (ein Nichtsnutz sein), *ammazzassette* (Prahlhans)
fare una voltagabbana (ein Wendehals sein – wortwörtlich einen Wendehals machen), *gattamorta* (Leisetreter, ein Duckmäuser sein)

Idiome und Phraseologismen sind „ein Mittel zur Erweiterung des Wortschatzes, zur Benennung (Nomination) und Verarbeitung der Welt in der menschlichen Sprachtätigkeit.“ (Palm 1997, 1). Aus diesem Grund sind wir der Meinung, dass es wichtig ist, die substantivischen Einwortidiome auch im Fremdsprachenunterricht gezielt zu betrachten. Mit einigen von diesen Wörtern kann sich der Lernende beim Sprachlernen auf einem ganz frühen Niveau treffen. Die semantische Motiviertheit, die der Metaphorisierung zu Grunde liegt, lässt sich der Erwerbsprozess auf spielerische Weise erschließen. (Kázmérová 2010).

Zusammenfassung

Substantivische Einwortidiome sind von der Motivation her phantasievolle Wortbildungskreationen, von denen sich die kulturellen und linguistischen Spezifika der jeweiligen Sprachsysteme auszeichnen. In beiden der untersuchten Sprachen sind sie anwesend und haben ähnliche stilistische Markierungen. Der Unterschied liegt in der Motivation und in der Struktur der Zusammensetzungen, die die meisten Interferenzfehler verursachen. Die Beobachtung von Szczyk (2007) können wir untermauern: Einwortidiome im Deutschen „haben Nominalphrasen mit unterschiedlichen Satelliten (Adjektive, Präpositionalphrasen, Genitivattribute) als Entsprechungen“ (Szczyk 2007, 70). Für die Konstruktion der deutschen idiomatischen zusammengesetzten Personenbezeichnungen sind folgende formale Charakteristika typisch:

Substantiv + Substantiv in Form von Juxtaposition (*Modeaffe, Pechvogel* usw.) und Kasuskompositum (*Nichtsnutz, Sonntagskind*)

Adjektiv + Substantiv (meistens Deverbativ), wo die Juxtaposition dominiert (*Wei-*

chei, Schwachkopf usw.), Kasuskompositum kommt selten vor (Schwerenöter)
Verb + Substantiv (*Prahlhans, Waschlappen*)

Dementgegen dominiert bei den untersuchten italienischen Äquivalenten mit Einwortcharakter die Konstruktion Verb + Substantiv. Diese Art ist im Italienischen viel verbreiteter als im Deutschen.

Im Italienischen geht es meistens um Juxtapositionen.

Auffallend ist, dass das substantivische Zweitglied im Italienischen in Pluralform vorkommt, auch wenn das Kompositum in Singular ist (Sg. *sputasenteze*). Diese Erscheinung erschwert dem Fremdsprachenlernenden den interpretativen Prozess, da er sich durch die Pluralendung verwirrt fühlen kann. Es handelt sich dabei um einen Interferenzfehler, da im Deutschen (wie auch im Fall der anderen von uns in Kontrast gesetzten Sprachen) das Zweitglied erst dann eine Pluralendung bekommt, wenn das ganze Kompositum im Plural steht, dabei bleibt das Erstglied unverändert.

Die Arbeit bietet Anregung zur Weiterführung der Thematik in mehrerer Hinsicht. Morphologisch gesehen könnte man die idiomatischen Komposita der jeweiligen Sprachen nach Wortart der Glieder und nach Wortbildungstypen untersuchen. Es wäre interessant, auch den semantischen Hintergrund der idiomatischen Komposita zu betrachten. Während unseres Wörterbuchprojektes haben wir festgestellt, dass die meisten Einwortidiome zu einer von den folgenden semantischen Gruppen zugeordnet werden können: Idiome, mit Körperteilen, mit Tierbenennungen, Tierbenennungen und mit Eigennamen.

Am häufigsten erscheinen in den deutschen Einwortidiomen die Namen Peter, Fritz, Suse und Liese, z.B. Nölpeter, Nörgelfritze, Heulsuse, Quatschelliese. Was ihre Äquivalente in den untersuchten Sprachen betrifft, sind die mit Eigennamen gebildeten Einwortidiome sehr selten. Deshalb schlagen wir vor, eine weitere Analyse von Einwortidiomen in diesen Sprachen zu verwirklichen, mit dem Ziel, das Vorkommen von den Namen in idiomatischen Komposita zu erfassen. Effektiver wäre es, jede Sprache einzeln zu untersuchen. Im Zusammenhang damit muss man nämlich mit einer Bedeutungs- und Verwendungsvielfalt rechnen. Nur aus den Ergebnissen könnte man anhand der Symbolik und des möglichen konnotativen Wertes der Namen in den untersuchten Sprachen eine interlinguale Parallele schaffen.

Die Symbolik wäre auch in den zwei weiteren semantischen Gruppen interessant. Was den Tierbereich betrifft, würden wir z. B. die Untersuchungen von Lemke (1997, 194) „*Der Appel fällt nicht weit vom Pferd. Tierliebe auf berlinisch*“ empfehlen. Die Autorin sammelte eine Vielzahl von Redepartikeln u. A. auch Schimpfwörtern mit Tierbenennungen, unter ihnen sind auch mehrere Einwortidiome zu finden, z.B.: *Brillenschlange, Drecksau, Hundesohn, Trampeltier, Zimt-zicke* usw.

Unser Vorschlag wäre, die Einwortidiome mit Tierbezeichnungen ähnlichen Untersuchungen zu unterwerfen, wie bei den Eigennamen. Dasselbe gilt für die Benennungen mit Körperteilen. Durch diese semantische Analyse würden wir einen tieferen Einblick in den Movierungsprozess der personenbezogenen idiomatischen Komposita, in die Unterschiede in der Sprachkultur, in die Symbolik der

Sprachgemeinschaften gewinnen. Wir würden empfehlen u. A. auch die Wurzeln der heute benutzten Einwortidiome zu untersuchen. Ihre Etymologie wäre auch aus der Perspektive der Fremdsprachendidaktik für Lehrer und Lernende interessant.

Da es sich in gewissem Maße um sprachspezifische Idiomatik handelt, ist unser Vorhaben, das Wörterbuch weiter zu entwickeln. Eine detaillierte korpuslinguistische und kontextuelle Analyse ist erzielt, ihre stilistische Markierung, ihre Kollokationen mit den Frequenzangaben in der heutigen Sprache zu ermitteln, um ein kontrastives Bild darbieten zu können.

Auszug aus dem viersprachigen Wörterbuch der deutschen Einwortidiome

ABC		DE	IT	SK	HU
A	1	Angsthase	cacasotto, pusillanime	strachopud, trasorítka	nyúlszívű
	2	Armleuchter	-	-	hatökör, tökkelütött
B	3	Besserwisser	sputasenno, sputasentenze, cacasenno	-	-
	4	Blödmann	-	-	tökfilkó, fajankó
	5	Büchernarr	-	-	könyvőrült
	6	Bücherwurm	-	knihomof	könyvmoly
	7	Bösewicht	-	-	gonosztévő, gazember /-fickó
D	8	Denkmeister	-	-	1.hatökör, seggfej 2. agyafúrt
	9	Dummbutel	-	-	tökfilkó
F	10	Faulpelz	-	-	naplopó, világlustája
	11	Faultier	-	-	naplopó, világlustája
	12	Fettarsch	-	-	nagyvalagú
	13	Fettsack	-	-	nagyvalagú
	14	Fettwanst	-	-	haspók
	15	Frechdachs	-	nespratník, bezočivec	-
G	16	Giftspritze	-	zloprajník, necitivec; zlomyseľník, zloduch, škodradostník	-
	17	Giftzwerg	nanerottolo, malefico	-	rosszindulatú
	18	Glückmacher	-	-	szerencsefi, szerencsekovács
	19	Glücksjäger	-	-	szerencsevadász
	20	Glückskind	-	-	szerencsefi

	21	Glücksritter	-	-	szerencselovag
H	22	Haarspalter	-	-	szőrészálhasogató
	23	Hasenfuß, -herz	-	strachopud, trasoritka, trasochvost	nyúlszívű
	24	Hasenherz	-	-	nyúlszívű
	25	Herzenbändiger	-	-	szívtipró, nőcsábász/-hódító
	26	Herzensbrecher(in)	rubacuori	-	szívtipró, nőcsábász/-hódító
	27	Hitzkopf	-	-	forrófejű(ember); hübelebalázs
	28	Hochstapler(in)	1 ammazzasette, spacamontagne 2 gabbamondo, gattamorta	hochstapler	szélhámos
	29	Holzklotz	-	-	fafejű (ember), fajankó
	30	Holzkopf	-	-	fafejű (ember), fajankó
	31	Hosenscheißer	cacasotto	-	-
K	32	Klugscheißer(in)	cacasenno, sputasentenze	-	-
	33	Klugtuer	-	-	főokos
L	34	Leckermaul	buongustaio	-	-
	35	Leserate	-	knihomof	könyvmoly
M	36	Modeaffe	-	-	divatmajom
	37	Modedame	-	módedáma	divathölgy
	38	Modegäschen	-	-	divathölgyecske
	39	Modegeck	-	-	divatbáb
	40	Modenarr	-	-	divatbolond
	41	Modenärin	-	-	divatbolond(nő)
N	42	Nachteule	tiratardi	-	-

	43	Naschkatze	leccapiatti	-	-
	44	Naseweis	cacasenno, sputasentente	-	-
	45	Nervensäge	rompi(scatole), rompipalle, rompicoglioni, rompitasche		-
	46	Neunmalkluge	cacasenno, sputasentente	Vševod	fóokos
	47	Neunmalweise	-	Premúdro	-
	48	Nichtsesshafte	senzattoo, senzacasa	-	-
	49	Nichtskönner(in)	pappamolle, maldestro, scalzacane	-	-
	50	Nichtsutz	-	naničhodník, lapikurkár, bezbožník; darmožráč	semmirekellő, mihaszna, rosszcsont, lókötő
	51	Nichtstuer(in)	nullafacente, scansafatiche, perdigiorno, pertitempo, scaldasiede, scaldapanche	darmožráč, darmožrút, cudzopasník, darmojed	semmittevő
P	52	Pantoffelheld	-	-	papucshős
	53	Pechvogel	malaugurato, maledetto	-	-
	54	Plappermaul	attaccabottoni	-	-
	55	Plauderhans	-	-	sokbeszédű, pletykafészek, hírharang
	56	Plaudermaul	-	-	sokbeszédű, pletykafészek, hírharang
	57	Plaudertasche	-	-	sokbeszédű, pletykafészek, hírharang
	58	Prahlhans	ammazzasette, contaballe, spaccamontagne	-	-
	59	Putzdame	-	-	divathölgy
	60	Putznarr	-	-	divatbolond
Q	61	Quackelfritze	-	-	szőrszálhasogató, faszari

	62	Quackelhans	-	-	szórszálhasogató, faszari
	63	Quackelliese	-	-	koszfészek
	64	Quacksalber	1 saltimbanco, cantastorie 2 gabbamondo	-	-
	65	Quasselstrippe	-	-	szófosó
	66	Quatschkopf	-	-	locsifecsi, szószátyár
	67	Quatschmacher(in)	2 buontempone	-	-
	68	Quatschmichel	-	-	locsifecsi, szószátyár
	69	Querkopf	contradittore	tvrdohlavec	nehézfejű, fafejű
	70	Qeurtreiber(in)	-	kazisvet	cseleszőő
R	71	Rabenaas	-	-	akasztófavirág
S	72	Salonlöwe	-	-	szalonlovag
	73	Schlafmütze	-	-	álomszuszek
	74	Schlafratte	-	sedmospáč	-
	75	Schlappschwanz	pusillanime	-	-
	76	Schmierfink	-	-	szutyokmatyi, koszfészek
	77	Schreihals	-	-	bógómasina
	78	Schwachkopf	-	-	hígvelejű/-eszű
	79	Schwerenöter	rubacuori, sciupafemmine, cascamorto	-	szoknyavadász
	80	Sonntagsjäger(in)	-	-	kocavadász/-puskás
	81	Sonntagskind	-	-	burokbanszületett, szerencsefia
	82	Sonntagsraucher	-	-	kocadohányos
	83	Spaßmacher(in)	buontempone (-a)	-	tréfacsináló, tréfamester

	84	Spaßverederber	guastafeste, rompiscatole, rompipalle, rompi-balle, rompicoglioni	-	-
	85	Spaßvogel	buontempone (-a)	-	-
	86	Spielverderber(in)	guastafeste, rompiscatole, rompipalle, rompi-balle, rompicoglioni	-	játékrontó
	87	Streithammel	attaccabrighe	-	-
	88	Strudelkopf	-	vetroplach, pobečaj, lapikurkár; ľahkomyseľník	-
	89	Sündenbock	-	-	bűnbak
T	90	Taugenichts	perdigiorno, perditempo	naničhodník, lapikurkár	mihaszna, naplopó
	91	Tol(l)patzsch	barbagianni	hromotřk	kétbalkezes, balfácán
	92	Trotzkopf	contradittore	tvrdohlavec, svojhlavec	-
W	93	Waschlappen	pappamolle	-	-
	94	Wasserratte	-	-	vízipatkány
	95	Weichei	pappamolle, pusillanime	-	-
	96	Wendehals	voltagabbana, voltacasacca, banderuola, voltafaccia	-	-
	97	Wichtigmacher(in)	-	-	-
	98	Wichtigtu(er)in	-	-	-
	99	Witzbold	-	-	élcfaragó, tréfacsináló
	100	Zappelphilip	saltamartino	vtichvost	-

Literatur

- Busch, Albert/Stenschke, Oliver (2008): Germanistische Linguistik. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Braxatoris, Martin (2014): Vývin miery substantívnej pádovej homonymie vo svetle kváziteologických princípov. In *Jazykovedný časopis* 65, 139-156. p.
- Burger, Harald/Jaschke, Harald (1973): *Idiomatik des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Dardano, Maurizio/Trifone, Pietro (2005): *Grammatica italiana con nozioni di linguistica*. Bologna: Zanichelli.
- Drahota-Szabó, Erzsébet (2015a): Einführung in die Sprachwissenschaft. Ein Studienbuch für Studierende des Faches Germanistik. Budapest: Grimm Kiadó.
- Drahota-Szabó, Erzsébet (2015b): Fordíthatóság, fordíthatatlanság és ami között van. A kultúraspecifikus nyelvi elemek áttünetéséről. Szeged: Grimm Kiadó.
- Drahota-Szabó, Erzsébet (2020): Glückspilz, Pechvogel & Co. Zu den exozentrischen Komposita im Deutschen im Kontrast zum Ungarischen. In *12th International Conference of J. Selye University. Pedagogical Sections. Conference Proceedings*. Szerk. Németh, András/Orsovics, Yvette/Csehiová, Agata/Tóth-Bakos, Anita Komárno: J. Selye University, 183-195. p.
- Đurčo, Peter (2013): Extensionale und intensionale Äquivalenz in der Phraseologie am Beispiel von deutschen und slowakischen Sprichwörtern. In *Parémiologie. Proverbes et formes voisines*. Ed. Benayoun, Jean-Michel/Kübler, Natalie/Zouogbo, Jean-Philippe. Sainte Gemme: Presses Universitaires de Sainte Gemme, 49-64. p.
- Đurčo, Peter/Steyer, Kathrin/Hein, Katrin (2015): *Sprichwörter im Gebrauch*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Földes, Csaba (1988): Erscheinungsformen und Tendenzen der dephraseologischen Derivation in der Deutschen und Ungarischen Gegenwartssprache. In *Deutsche Sprache* 16, 68-78. p.
- Kázmérová, Anita (2010): Einwortidiome unter der Lupe. Übungsvorschläge. In: *Begegnungen* 19, 20-33. p.
- Koutny, Ilona (2019): Das sprachliche Weltbild in Phraseologismen mit Tieren. In: *Jahrbuch der Gesellschaft für Interlinguistik*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag GMBH, 182-204. p.
- Gabriel, Christoph/Meisenburg, Trudel (2007): *Romanische Sprachwissenschaft*. Paderborn: Wilhelm Fink Verlag. UTB basics.
- Haase, Martin (2007): *Italienische Sprachwissenschaft. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Henschel, Helgunde (1987): Das Problem der Einwortidiome und ihr Verhältnis zur Phraseologie (am Material des Tschechischen und anderer Sprachen). In *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 40, 839-847. p.
- Herczeg, Gyula (2005): *Olasz leíró nyelvtan*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Hernádi, Miklós (1985): *Közhelyszótár*. Bratislava: Madách.
- Miko, František und Koll.(1989): *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN.
- Mlacek, Jozef (2001): *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: STIMUL: Edicia Studia Academica Slovaca.

Palm, Christine (1997): *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Scalise, Sergio/Guevara, Emiliano (2006): I composti esocentrici in una prospettiva tipologico-comparativa. In *Prospettive nello studio del lessico italiano. Atti del IX Congresso SILFI SILFI*. Ed. Cresti, Emanuela Firenze: FUP, 583-590. p.

Stumpf, Sören (2015): *Formelhafte (Ir-)Regularitäten Korpuslinguistische Befunde und sprachtheoretische Überlegungen*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.

Szczek, Joanna (2007): Einwortphraseologismen – Ein Stiefkind der Phraseologie. Zu den Übersetzungsstrategien im deutsch-polnischen Vergleich (am lexikographischen Material). In *Translatológia jej súvislosti. The Translation Studies and Its Contexts. Translationswissenschaft und ihre Zusammenhänge*. Ed. Dolnik, Juraj/Bohušová, Zuzana/Hufková, Anita. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 58-72. p.

Vajičková, Mária (2002): *Handbuch der deutschen Phraseologie unter fremdsprachendiktischen Aspekten*. Bratislava: LINGOS.

Vajičková, Mária (2010): *Auf der Suche nach der phraseologischen Motiviertheit im Deutschen (am lexikographischen Material)*. Dresden/Wrocław.

Vietri, Simonetta (1985): *Lessico e sintassi delle espressioni idiomatiche. Una tipologia tassonomica dell'italiano*. Napoli: Liguori Editore.

Einsprachige Wörterbücher

Adolphs, Ulrich (2006): *WAHRIG Synonymwörterbuch*. Gütersloh/München: Wissen Media Verlag GmbH.

Di Natale, Francesco/Zacchei, Nadia (1996): *In bocca al lupo! Espressioni idiomatiche e modi di dire tipici della lingua italiana*. Perugia: Guerra Edizioni.

Herzog, Annelies/Michel, Arthur/Riedel, Herbert (1976): *Deutsche idiomatische Wendungen für Ausländer. Eine Auswahl mit Beispielen*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie Leipzig.

Kol. A. (1985): *Duden Band 10. Bedeutungswörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag.

Kol. A. (1997): *Duden Band 7. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache*. Mannheim: Dudenverlag.

Kol. A. (2003): *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag.

Kol. A. (2008): *Duden Band 11. Redewendungen*. Mannheim: Dudenverlag.

Müller, Klaus (2005): *Lexikon der Redensarten. Herkunft und Bedeutung deutscher Redewendungen*. München: Bassermann Verlag.

Pittano, Giuseppe (2006): *Dizionario fraseologico delle parole equivalenti, analoghe e contrarie*. Bologna: Zanichelli.

Röhrich, Lutz (1991): *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 1. A bis Ham mit 292 Abbildungen*. Breisgau: Verlag Herder Freiburg.

Röhrich, Lutz (1992a): *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 2. Han bis Sai mit 444 Abbildungen*. Breisgau: Verlag Herder Freiburg.

Röhrich, Lutz (1992b): *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Band 3. Sal bis Z mit 308 Abbildungen*. Breisgau: Verlag Herder Freiburg.

Turrini, Giovanna/Alberti, Claudia/Santullo, Maria Luisa/Zanchi, Giampiero (1995): *Capire L'anitfona. Dizionario dei modi di dire con esempi D'autore*. Bologna: Zanichelli.

Zingarelli, Nicola (2006): *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.

Zwei- und mehrsprachige Wörterbücher

Fábián, Zsuzsanna/Gheno, Danilo (1993): *Italianizmusok. Olasz állandó szókapcsolatok*,

szólások és közmondások. Budapest: Terra.

Fábián, Zsuzsanna/Gheno, Danilo (2003): Olasz – magyar kifejezések és szólások szótára. Locuzioni italiano – ungheresi. Szeged: Grimm Kiadó.

Földes, Csaba (1987): Magyar – német - orosz beszédfordulatok: A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai. Budapest: Tankönyvkiadó.

Giacoma, Luisa/Kolb, Susanne (2001): Dizionario tedesco – italiano, italiano – tedesco. Bologna: Zanichelli.

Reichert, Monja (2006): 2000 Redewendungen Deutsch – Italienisch. Ismaning: Max Hueber Verlag.

Sehnálová, Zlata/Sehnal, Roman (2005): Veľký taliansko-slovenský taliansko-slovenský frazologický slovník. Bratislava: Jazykové vydavateľstvo Kniha-spoločník.

Szerzőink / Authors

PaedDr. Baka L. Patrik, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: bakap@uj.s.sk

Mgr. Edina Borovská, PhD.

Katedra jazykov
Stavebná fakulta
Slovenská technická univerzita v Bratislave
Radlinského 11
SK-81005 Bratislava
e-mail: edina.borovska@stuba.sk

Mgr. Anita Braxatorisová, PhD.

J.-Selye-Universität
Pädagogische Fakultät
Lehrstuhl für Deutsche Sprache und Literatur
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: braxatorisovaa@uj.s.sk

Mgr. Molnár Bálint

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: molnarb@uj.s.sk

Reichert Gábor, PhD.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
H-1088 Budapest
Múzeum krt. 4/A.
e-mail: reichertgabor87@gmail.com

Szöke-Milinte Enikő PhD.

Pázmány Péter Catholic University
H-1088 Budapest
Szentkirályi u. 28.
e-mail: szoke-milinte.eniko@btk.ppke.hu

Mgr. Simona Tomášková, PhD.

Katedra nemeckého jazyka a literatúry
Ústav filologických štúdií
Pedagogická fakulta
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska 59
SK- 81334 Bratislava
e-mail: simona.tomaskova@fedu.uniba.sk

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Történelem Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: vajdab@uj.s.sk

Mgr. N. Varagya Szilvia

Selye János Egyetem Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Bratislavská cesta 3322
SK-94501 Komárno
e-mail: varagyas@uj.s.sk

2018 májusa (13. évfolyam 1. szám) óta az *Eruditio – Educatio* mint Open Access Journal elérhető és kereshető cím, szerző és tudományterület alapján a *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) nemzetközi adatbázisban [<https://www.ceeol.com/>].

Since January 2018 (Vol. 13, Issue No. 1) the *Eruditio – Educatio* is accessible as an Open Access Journal, and it can be browsed by title, by author and by scientific subject in the *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) at [<https://www.ceeol.com/>].

Od mája 2018 (13. ročník, 1. číslo) *Eruditio – Educatio* je registrovaný a databázovaný ako Open Access Journal v medzinárodnej databáze *Central and Eastern European Online Library* (CEEOL) [<https://www.ceeol.com/>].

Szerkesztői és szerzői jogi tudnivalók / Editorial and Copyright Policy / Redakčné postupy a autorské práva

Az *Eruditio – Educatio* csak magas tudományos színvonalú kéziratokat fogad el és közöl, aminek biztosítéka az, hogy a tudományos szerkesztőbizottság a tanulmányokat meghatározott kritériumok szerint értékeli.

Only manuscripts with high standards of scientific quality are published in *Eruditio – Educatio*. This is ensured by subjecting each paper to a strict assessment procedure by members of the Academic Editorial Board.

Eruditio – Educatio publikuje len rukopisy vysokej vedeckej kvality, ktorá je zabezpečená striktnými evaluačnými postupmi členov Vedeckej redakčnej rady, ktorí hodnotia rukopisy podľa dopredu určených kritérií.

A szám anyagát lektorálták / Reviewers

Mgr. Anita Braxatorisová, PhD.

H. Nagy Péter, PhD.

Mgr. Hegedűs Orsolya, PhD.

Dr. habil. Keserű József, PhD.

L. Varga Péter, PhD.

Dr. phil. Mgr. Attila Mészáros

Dr. habil. Simon Attila, PhD.

Simon Szabolcs, PhD.

Dr. habil. Szarka László, CSc.

Dr. habil. Vajda Barnabás, PhD.

Prof. Dr. Pukánszky Béla, DSc.

PaedDr. Strédl Terézia, PhD.

A folyóirat szerkesztői fenntartják a jogot, hogy a benyújtott kéziratot elutasítsák, ha az nem illik a folyóirat profiljába. A szerző azáltal, hogy kéziratát benyújtja az Eruditio – Educatiónak, elfogadja, hogy a szerzői jogok az *Eruditio – Educatio* tudományos szerkesztőbizottságát illetik, így a kézirat másodlagos publikálásához az Eruditio – Educatio szerkesztőségét képviselő főszerkesztő írásos engedélye szükséges. A további szerkesztői és szerzői jogi tudnivalók megtalálhatók az Eruditio – Educatio honlapján: <http://e-eruditio.ujs.sk>

The editors have the right to reject any manuscripts without justification if it does not fit into the policy of EE. By submitting a paper to the *Eruditio – Educatio*, the Author acknowledges that the copyright of his/her paper thereafter belongs to the Editorial Board of the Eruditio – Educatio. Any further publishing of the paper requires a prior written consent of the Editorial Board of the Eruditio – Educatio, represented by the Editor-in-Chief. Further details on the Editorial and Copyright Policy of Eruditio – Educatio are at <http://e-eruditio.ujs.sk>

Redaktori si vyhradzuju právo nezvereniť rukopis ktorý nezapadá do vedeckého profilu časopisu *Eruditio – Educatio*. Autor rukopisu si zoberie na vedomie, že poslaním príspevku do redakcie Eruditio – Educatio autorské práva rukopisu prejdú na vedeckú edičnú radu Eruditio – Educatio, t. j. k dodatočnej publikácii rukopisu je potrebný písomný súhlas šéfredaktora Eruditio – Educatio. Podrobnejšie informácie ohľadne autorských práv a redakčných postupov sú dostupné na webovej stránke časopisu: <http://e-eruditio.ujs.sk>

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
• Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@ujes.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Mgr. Ing. Nagy Beáta • Borító és nyomdai előkészítés: Téglás Attila – TAMM • Nyomta: Grafis Media, s.r.o. Gesztenyefa sor 4525/1A, 929 01 Dunaszerdahely • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2021. június <http://e-eruditio.ujes.sk>

Példányszám: 100 • A kiadvány nem árusítható

Eruditio – Educatio • Research Journal of the Faculty of Education, J. Selye University in Komárno • Published 4 times a year • Published by the Faculty of Education, J. Selye University (Komárno) • Reg. no. 37 961 632 • Editorial adress: Pedagógická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@ujes.sk • Editorial assistant: Mgr. Ing. Beáta Nagy • Cover design and preparation for printing: Attila Téglás – TAMM • Printed by Grafis Media, s.r.o. Gesztenyefa sor 4525/1A, 929 01 Dunaszerdahely • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • Jun 2021 <http://e-eruditio.ujes.sk>

Number of copies: 100 • Periodical not for sale

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@ujes.sk • Redakčná asistentka: Mgr. Ing. Beata Nagyova • Obal a tlačiarenská príprava: Attila Téglás – TAMM • Tlač: Grafis Media, s.r.o. Gaštanový rad 4525/1A, 92901 Dunajská Streda • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • Jún 2021 <http://e-eruditio.ujes.sk>

Náklad: 100 ks • Periodikum je nepredajné